

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Beni
Toprağıma
Gömün

ERGUN HİÇYILMAZ

BENİ TOPRAĞIMA GÖMÜN

DESTEK YAYINLARI: 364

ARAŞTIRMA: 113

BENİ TOPRAĞA GÖMÜN /ERGÜN HİÇYILMAZ

Her hakkı saklıdır. Bu eserin aynen ya da özet olarak hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Ertürk Akşun

Editör: Aslı Bahşi

Kapak Tasarım: İlknur Muştu

Sayfa Düzeni: Cansu Poroy

Destek Yayınları: Ağustos 2013

Yayıncı Sertifika No: 13226

ISBN 978-605-4771-63-9

© Destek Yayınları

İnönü Cad. 33/4 Gümüşsuyu Beyoğlu / İstanbul

Tel:(0212) 252 22 42

Fax:(0212) 252 22 43

www.destekyayinlari.com

info@destekyayinlari.com

[facebook.com/ DestekYayinevi](https://facebook.com/DestekYayinevi)

twitter.com/destekyayinlari

İnkılap Kitabevi Baskı Tesisleri

Matbaa Sertifika No: 10614

Çobançeşme Mah. Altay Sk. No: 8

Yenibosna – Bahçelievler / İstanbul

Tel: (0212) 496 11 11

ERGUN HİÇYILMAZ

BENİ TOPRAĞIMA GÖMÜN

Ergun Hiçyılmaz Kitaplığı: 7

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	9
ÖNSÖZ.....	11
GİRİZGÂH	13
YAŞADIĞIMA İNANMAK İSTİYORUM	17
Yeniye “hayır”.....	28
Estiğinde göç rüzgârları.....	34
Yaşlı gözler.....	35
43 yıl sonra	36
Birleşmiş Milletler	38
Replikler gözyaşımıdır	39
Hayat zaten bir dramdır	41
Nuvart Hanım’ın torunu.....	45
Varyete çiçekleri.....	47
Nerede onlar?.....	48
Mütareke ve sonrası	50
Büyükten de büyük	54
Tomas Efendi	57
Afişteki yeni oyun.....	59
Yeranuhi Hanımefendi.....	62
Gedikpaşalılar	65
Şamram’ın dünyası	68

Amalya'lar	73
Sinemanın gülleri	74
Gar Gazinosu'ndan Moulin-Rouge'a.....	78
Osmanlı'yı satanlar ve Dadyan Efendi.....	80
Bizim casus Pandikyan	85
Pandikyan'ın Türkiye'ye hizmeti.....	86
Üç pasaportlu casus.....	87
Pandikyan para alamadı	90
Pandikyan ve bizimkiler	91
Mimozalar ve ayırıkotları	93
Fenerliler.....	95
Fenerli Rumlar	96
Eğlenceler ve azınlıklar	98
Bir yaz ki gelmez.....	99
Neredesin sen?	104
Ay ışığı kadınları.....	104
Venüs gibi	107
Keti Dalmas.....	109
Denizkızı Eftalya.....	110
Özel konser.....	111
Sonuncu azınlık	113
Ölümün adı Hrisantos... ..	114
İlk dersler.....	116
Yosmaları	118
Kim öldürdü?	119
Eski zaman düşleri.....	121

Yahudi diplomasisi	126
Başka Murat	129
Osmanlı gayrimüslimleri.....	129
Bir İstanbul tanığı.....	133
Türk musikisinin ustaları	135
Bacanoslar	136
Afet Efendi.....	136
Artaki Candan	137
Leon Hancıyan.....	137
İki kemani.....	137
Diğerleri.....	138
Rum Mevlevi	139
Bizim karamanlılar	140
Karamanlıca “köy” baskısı.....	143
İstanbul’un dili.....	145
Suçlu yabancı Hristiyanlar	147
Dil beraberliği	149
Sporun azınlıkları	150
İstanbul’un sporu.....	152
Azınlık kulüpleri.....	155
Pera’nın kaderi	157
Ermeniler	158
Musevilerin kulübü Makabi.....	159
Diğer yıldızlar	161
İsimler isimler... ..	163
Tahtaperde Aleko.....	166

EKLER, BELGELER

Osmanlı'da millet kavramı	169
Osmanlı Devleti'nde	
gayrimüslim okulların dağılımı (1897)	173
Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim	
okulların cemaatlere göre dağılımı (1897)	174
Dini yapılar.....	175
Ruhani kavga.....	178
AZINLIKLARLA İLGİLİ ÖNEMLİ TARİHLER	181
KAYNAKÇA	185
SÜRELİ YAYINLAR.....	191

TEŞEKKÜR

Bu kitap, Dr. Turhan Bozkurt ile Hüsnü Terek'in teşvik ve inancı olmasaydı, belki de gün yüzüne çıkmayacaktı. Onlara teşekkürümü bu kitapla edebilirsem mutlu olacağım...

Dostlara sahip olduğum için kendimi her zaman şanslı addederim.

Hasan Coşkun benim onlarca öğrencimden biridir. Kitabın temelini teşkil eden belgelerin temininde gösterdiği gayret ve yardımı şükranla anıyorum. Belge taramak ve eskiyi değerlendirmek konusunda bugün onun vardığı çizgi övünç vericidir.

Ömer Türkoğlu ve Fazıl Mecit, Osmanlıca metinlerde yardımlarını esirgemediler. Metin Coşkun ise fotoğraf ve belge çalışmalarına katılarak yardımcı oldu. İngilizce metinlerde Tolga Hiçyılmaz'ın çabası vardır.

Şükranlarımı sunuyorum...

ÖNSÖZ

Kitabımız yaşanması muhtemel olayların değil, bütünüyle var olan bir hayatın bizatihi kendisidir.

Bu itibarla kitapta adı geçen kişiler ve olaylar gerçektir. Konuyu renklendirmek amacıyla hayali anlayışa yönelmedik ve “kitapta adı geçen kişiler ile olayların gerçek hayatla ilgisi yoktur” tarzını benimsemedik. Sadece var olanı takdim gayretinde olduk.

Kitabı yazdıranlar asırlar boyu aynı topraklarda yaşamış, aynı suyu içip aynı ekmeği yemiş ve aynı havayı solumuşlardır.

İyi ve kötü, günahsız ve günahkâr, hain ve kahraman, cesur ve korkak, bilgili ve cahil, zengin ve yoksul olabilirler... Devletin en üst katında makam sahibidirler belki ya da çıkmaz sokağın numarasız bir evidir mekânları.

Dinleri, dilleri ve isimleri ayrı ama hayat tarzları aynıdır. Onlar her ne kadar “az”ınlık da olsalar, bizim insanlarımızdır.

Bazıları Osmanlı olarak doğmuş, Türk olarak yaşamıştır. Ölmüşlerdir, sıradan insanlar olarak bu topraklarda... Eceleriyle veya savaşın elleriyle...

Rum, Ermeni veya Musevi'dirler... Gayrimüslim olmalarının dışında bizden farklı değildirler. Aynı sıralarda dirsek çürüttüğümüz, aynı kışlarda beraber nöbet tuttuğumuz onlardır. Aynı heyecanla sevgiler ve sevdalar paylaştığımız yine onlardır.

İstanbul azınlıklarından sunduġumuz bu hayat sayfaları peşin bir yargının seşimi olmamıştır.

Ne karalamayı amaç edinen, dűřmanlıġı kűrűkleyen, ne de yersiz ve abartılmıř bakıřla űvgűler yaġdıran bir kitap sunuyoruz size.

Kitap űç bűlűmden meydana gelmektedir. Bařlangıřta sunduġumuz hayat, İstanbul'da űlmek ve bu topraklarda gűműlmek isteyen Bűyűkadalı Madam Klio'nun evrak-ı metrukesinden yola çıkılarak sunulmuřtur.

Daha sonraki bűlűmler, Madam Klio'nun yařadıġı dűnemlerden bazı safhalaradır. Bu birbirinden ayrı ve farklı űzellikler tařıyan olayları, aynı zamanda onun unutamayacaġı hatıralar olarak da okuyabiliriz.

Son bűlűm ise yařanan bu hayat sayfalarının rakamsal ve belgesel űrneklerini kapsamaktadır. Sunduġumuz belgelerin ilk defa bu kitapta koleksiyonumdaki orijinallerinden yayımlandıġını belirtmek isteriz.

Kitabımız sevgi ve saygı dolu bir dűnyanın paylaşımına birer demet içek olabilir ve dostluġa aġırıda bulunabilirse mutlu olacaġız.

Teşvikiye, 21 Haziran 1993

GİRİZGÂH

Onlar toprağa, toprağın suya duyduğu hasret kadar hasrettirler. Güneşin doğduğu başka topraklarda olsalar da kendi bulutlarından çıkıp gelecek güneşlerine hasrettirler...

Ha bir avuç altın, ha bir avuç toprak...

Ömürleri vefa etmişse kim bilir bir yerlerde Marc Aryandan İstanbul'u dinliyorlardır.

Dabaghian'ın şiirlerinden Ara Barteveian'ın söylediği "Köylü" veya "Enfes Kız" mutlaka birileri tarafından dinleniyordur.

Sinodia Orkestrası'nın çaldığı "To Telefteo Dılno" parçası, Madam Mariana Hacopulo'nun gür sesiyle bütün Akdeniz'i dolaşp, Hristidis ve Şamlı İskender'in vitrinlerinden nota olarak İstanbul'u seyrederdi.

İstanbul'un gülün çehresiydi Dario Moreno... Küçük bir 45'liğe sığmayan büyük bir sanatçı... "Hatıralar Hayal Oldu" belki de onun ağzında hayal olmuş bir şehr-i İstanbul'u fısıldayıp durmaktadır.

Stelios Kazancidis, Liça Diamandi, Spiros Dimitriadis ve Vasil Vasiliadis, geçmiş zamandan yeni zamanlara akıp giden, "orta zamanları" yaşıyorlar.

"Ta Skorpise O Anemos", "Psemata hane", "Fiye Kurastika", "Den Se Pistevio", "Anemona", "Sto Trapezi pu ta pino" ve "Efiye Efiye" acaba hangi yıllarda sevdalara keskin bıçak yaraları açmıştı?

“Tamba Tumba”, çiftetelliği oynayan Maestro Laki Lorenço ile “Kasap/7co”yu yaşayanlar, “Ta su Kanu Kafonaki” yani “Eğer beni sevseydin”i acaba daha içten mi söylüyorlardı?

Bazıları için onanmaz bir yaradır mazi. Ve onları kan değil, toprak çeker.

Sivaslı Nişan Bızdıkyan 1922’de ailesiyle Amerika’ya göç etmişti. Nişan Efendi’yi “yeni dünya”da hayat zorluklarından çok, “eski dünya” hasreti karşılamıştı. Çektiği çile, zorlanmanın da ötesindeydi. Bavuluna koyabildiği Sivas ve İstanbul kartpostalları, aile fotoğraflarının yer aldığı Kız Kulesi işlemeli albümü, onun Amerika’da en candan dostları olmuştu.

Toprağına hasret kalıp ölüp gitmeden önce, oğlu Artin’den tek şey istemişti: bir avuç toprak...¹

Artin Nişanyan bu vasiyeti 1962’de yerine getirecekti. Gümrükte bavulu açıldığında bir kutu Hacı Bekir lokumu, bir paket Çorum leblebisi, İstanbul ve Sivas kartpostalları ile bir avuç toprak görülecekti.

Bir de gözünde, saklamaya çalıştığı, düştü düşecek bir damla yaş vardı...

Doktor Ervant Bey, ne Dadyan Artin Paşa, ne Sarkis Balayan, ne de Kirkor Ağaton kadar bilinir.

Sultan II. Mahmut’tan nişan alan Artin Bezciyan, Hariciye Nazırı Gabriel Noradukyan da değildir.

1870’lerde doğmuş, Askeri Tıbbiye’den mezun olduktan sonra (1897) 33 yıl Osmanlı İmparatorluğu topraklarında, özellikle Arap Yarımadası’nda görev almıştı. Musul çevresindeki isyanı bastıran Fadıl Paşa ordusunda sertabip olmuş, 1907’de askeri hastanenin ve şehrin doktorluğunu yapmıştı.

1908 Meşrutiyeti'nden sonra İstanbul'a dönen Dr. Ervant Arabyan, Harbiye ve Kuleli'de çalıştıktan sonra Yıldız 1. Süvari Alayı'na tayin edilmiş ardından Balkan Harbi'ne katılmıştı.¹

Lüleburgaz'da yaralanmış ve ayağa kalktığı anda aynı alayla bu defa Harb-i Umumi cephelerine yürümüştü. Tabur Kumandanı Binbaşı Hacı Rıza Bey'i ateş hattından kurtaran da Ervant Bey'di.

1919'da Çamlıca Askeri Sanatoryumu'nda hizmetini sürdürmüş ve sessizce emekli olarak, Kadıköy'deki evine çekilmişti. Sadece doktor değil, muharripti. 27 Ağustos 1946'da öldüğünde, dünya malı tek bir iğnesi yoktu... Şan ve şerefinden başka...

1. Torkom İstepanyan, *Türk-Ermeni İlişkileri*, İstanbul, 1984.

YAŞADIĞIMA İNANMAK İSTİYORUM

Tanrı şahittir...

Ağladığımı hiç kimse görmedi. Martılar, balıklar ve denizdeki aksimden başka...

Bir avuç toprağı mendilime sarmadan önce, bebeğimi okşar gibi sevmiştim. Toprağın avuçlarımın içinde kıpır kıpır oynadığını ve canlandığını hissedebiliyordum. Damarlarımdan çekilen ve neredeyse tükenmeye yüz tutan kanımın, yeniden harekete geçtiğini duyar gibiydim.

Önce bir damlanın düştüğünü gördüm avucumdaki dünyaya... Sonra bir damla daha düştü. Geçmişim damla damla gözlerimden akıp gidiyordu.

Balkan Harbi, Harb-i Umumi, Anadolu Harekâtı ve 6 Eylül'ün izleri ne kadar da belirgindi. Bir avuç toprağa dökülen damlalar ne kadar çoktu...

Ahhhh... O kan ve gözyaşlarıyla beslenip beslenip de doymayan toprak, nasıl da emiyordu geçmişimi.

Güneş yükselmişti. Yukarılardan gümüşbalıklarına uzanan sıcak, boynumdan incecik bir ip gibi iniyordu. Gümüşlerin minicik bir ekmek kırıntısı peşinde kümeleşip oynaşması, “tek” duramayan torunlarımın soğuk sofalarda “meme” arayışına benziyordu.

Arnavutköylü Anastas'ın diktiği göğüslüklerin bile kapamadığı beyaz ve diri göğüslerimin hiç buruşmayacağını sanmışım. Ne kocam Papadulos'un sert elleri, ne de çocuk-

larımın aç ağızları bu canlılığı alamaz diye düşünürdüm. “Ela ela”¹ diye çağırdığımda, ikizlerim Kosta ile Epamimonda nasıl da tıptış tıptış gelirlerdi.

Yokluk ve savaş yıllarında Makriköy’de (Bakırköy) her gün labada ve ebegümece toplamaya çıkardım. Dikenler ve otlar arasında ispanağın bu yabanıl benzerlerini, bir kâşif titizliğiyle bularak fileye doldururdum. Ama hiçbir şey ikizlerim için gerekli sütü sağlayamazdı. Onca sıkıntı ve derdin yok ettiği sütün yerini şekerli ılık su almıştı. Kosta bir tarafa, Epamimonda öbür tarafa yapışır, daha büyükleri Yorgo kısıkanç gözlerle onları takip ederdi.

Ailemin “Papado” diye çağırdığı gümrük kâtibi kocam hırçın ve kızgın ağızların hücumunu gülerek seyrederdi. Akşam el ayak çekildiğinde soğuk yatağımızda, Papado’nun elleri o dik yamaçlı tepelere doğru uzanmak isterdi. Ama sevgili Klio’sunun, yani benim saldırılardan yıldığımı düşünerek uzanıp giden ellerini geri çekerti. Bu yüzden zaman zaman veetlere bağıırırdı: “Hey more, hey mori bitirdiniz kiramı be...”² Ama değışen bir şey olmaz, Kosta ile Epamimonda yan gözlerle şöyle bir bakar ve göğüs uçlarımdaki şerbeti aramaya devam ederlerdi. Bazen damaklarının sertliği karşısında yüzümü buruşturup “ah” çektiğimde Papado, İstavroz Sokağı’ndaki Arnavut hamallardan öğrendiği küfrü basardı: “Mut plo, mut me kep breh.”

Ama Papado bunun kuru gürültü olduğunu biliyordu. İkizler için yine bir şey değışmez, üstelik bu Arnavutça küfürlerden incindiğimi anlardı.

Bir avuç toprak doldurduğum mendilimi iki düğüm ata-

1. “Gel gel” anlamındadır.

2. More: oğlan çocuğu, mori kız çocuğu, kiram hanım

rak özenle bağlamıştım. Zerresinin dökülmesini istemiyordum ada toprağının.

Öbür tarafa gözlerim kaydığında Panayot'un kırk küsur yıldan beri süregelen ağ toplama uğraşını, aynı özenle sürdürdüğünü görüyordum. Yalnız elleri eskisi gibi hızlı değildi. Birbirine karışan ağ, o inanılmaz çabukluğu ve ustalığıyla çözemiyordu.

Hayat giderek çözülmez hale geldi diye düşünüp, el sallayan Panayot'a selam verdim.

İrili ufaklı çeşit çeşit balık ağlara sıkışmıştı. Can havliyle zıplıyorlar ve tekrar denize koşmak istiyorlardı. Zaman zaman vızıltı halinde çıkan sese aşına olanlar, bunun "denize çağrı" olduğunu söylerlerdi. Balıklar ölüm yanı başlarındayken bile, denizi çağırırlardı... Yani hayatı...

Gözlerim köpüklü dalgalara takılıp Şirket-i Hayriye'nin 6 numaralı vapuruyla Kadıköy'e geçtiğim geri gelmez günleri düşündüm. Amcam beni özel misafir olarak kaptan köşküne alır ve dümen kenarına oturtup elime koca bir pandispanya verirdi.

Dalgaların beyaz köpüklerini gördüğümde her zaman aynı soruyu sorardım:

"Bu nedir, bu köpükler nedir?"

Cevap da hep aynı olurdu:

"Benim küçük güzelim, balıklar çamaşır yıkıyorlar, anladın mı?"

"Fanaraki'ye¹ teyzemin evine kadar uzanan o gezme günlerini unutamamıştım. O asırlık geçmişin içinde miniminnacık zaman dilimlerinin, büyüyerek geri gelişine ve kaybolmayışına hayret ediyordum.

Neydi o zaman dilimlerini geri getiren? Pandispanyalar mı, bonbon şekerleri mi, karamelalar mı? Ya da kırmızı ponponlu küçük patikler mi? Biraz serpildiğimde boynuma asılan haç mı? Renkli toka, rengârenk kalemler, ağlayan ve gülen bebekleri mi?

Birden ayaklarımın dibine düşen koca bir “lapin” beni düşlerimden uyandırırverdi... Şirket-i Hayriye’nin 6 numaralı vapuru kıçtan kara edip, palamarı çoktan çözmüştü. Amcam Kaptan Yani, Balıklı’da büyük bir ihtimalle huzur içinde yatıyor ve “Ortodoksiya”¹ gününde yaşayanları bekliyordu.

Rengârenkti koca lapin... Kim söylemişti hatırlamıyordum ama onların ölecekleri zaman güzelleştiklerini duymuştum. Solungaçları hareketsiz kaldığında, yosun yeşili pulları birdenbire inanılmaz renklere bürünür ve sanki yu-kardan hemen üzerlerine gökkuşağı düşerdi.

15 yaşından gün aldığımda “Apokriya”da² hediye edilen yelpazem gelmişti aklıma. O yelpazeyi açıp da serinlediğimde, Lefter’e, Alekaki’ye ve diğerlerine selamlar verdiğimde, ne primadonnalar dinlemiş, ne dramlar seyretmişim.

Hele Dimitro’nun Mühürdar’da mırıldandığı şarkımsı ve şiirimsi dizeleri onca tangoya ya da şansona rağmen unutamıştım. Dimitro’yu kötü sesine rağmen ne Enrico Caruso, ne de Mario Lanza’ya değiştirdim. Çünkü beni, söylemişti.

“Klio, ta potirya spaş’ta

Klio, isakise ta ki as’ta

*Me ta kherakya su...”*³

1. Paskalya yortusunun ilk pazarı.

2. Hristiyanların karnavalı.

3. “O narin ellerinle / Kır bardakları Klio / / Ez bardakları gitsin Klio...”

Ne de çabuk büyümek istiyorduk o zamanlar. Sadece ben ve Dimitro mu? Lefter mi, Alekaki mi?

Oğlumu da bir gemiyle alıp götüren işte bu istekti. Papado'yla evlenip kiliseden çıktığımda artık "Madam Klio" olarak çağrılacağımdan dolayı çok mutlu olmuştum. Büyüdükçe, küçülmek isteyeceğimi hiç kimse söylememişti bana... Hoş söyleselerdi de inanmazdım ya...

Dimitro'm ne yapıyordu acaba şimdi? O "Çilli Pipi" dedikleri kırmızı suratlı Lefter, hâlâ ağaçlara adımın baş harflerini kazıyıp üstünden de bir ok geçiriyor muydu?

Aslında düşündüklerim, olmasını istediklerimdi. Biliyordum ki, ne Dimitro vardı, ne de Lefter... Ama zamanla birlikte yenilense bile, "eski" olan her şey yerinde duruyordu. En güzeli, kaybolan zamanı ta o yıllardan, bu yıllara alıp getirmek, diye düşünüyordum.

İşte Pangaltı... Tepeden inince küçük bir dere yalağı karşılardı insanı... Karşı tepeye tırmanıldığında ise Aya Dimitri'ye gelinirdi. Kara gözlü, ince uzun burunlu erkekler, saç örgüleri omuzlarına düşmüş kadınlar, sanki hepsi aynı rendeden çıkmış gibi doldururdu sokakları.

Bugün gibi hatırlıyorum. Etraf domuzlar ve bağırırları kulakları çınlatan haşarı çocuklarla doluydu. Ciyak ciyak haykıran ve kaydırak oyununu kazandıklarında "Zito"¹ diye bağırip, feslerini havaya fırlatan çocukları seyretmekten hep keyif duyardım.

Ta 1800'lerden beri Rumlarla beraber aynı sokakları paylaşan İtalyanlar, Pangaltı'ya ayrı bir renk kazandırırđı. Ama hiç İtalyan sevgilim olmamıştı.

1. "Yaşasın" anlamında. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Dimitro'yla gezerken, teyzem Eleni'ye uğramam gerektiğini hiç aklımdan çıkarmazdım. Evden “teyzeme gidiyorum” diye çıkar ve ona uğrayıp, hiç olmazsa yüzümü gösterirdim.

Tatavla (Kurtuluş) bütün değişimler içinde aslını korumaya uzun süre direnmiş bir semtti, tıpkı teyzem gibi. Tatavla'da dünyalar güzeli bir kadın ile Pera'yı haraca kesen bir bıçkını ya da fütursuz bir pezevengi aynı anda görebiliyorduk.

Eşikte oturan Pisalı bir kadındır ve Livornolu taşçıyla İstanbul'u mekân tutmuştur. “İstanbul'un taşı toprağı altın” sözüne inanmış bir İtalyan taşçı için bu şehir ne ifade etmişse, bizim için de aynı şey söz konusu olmuştu.

Sıra sıra meyhaneleri geçip, giderek semtten uzaklaştığımızda etrafı tahta perdelerle çevrilmiş çok geniş bir bahçe karşılardı bizi. Bir kenarda, ahşap kerevetin ortasındaki koca ocağı, ne zaman gitsem yanar halde bulurdum. Ocağın başında, eteğini sıvamış, güler yüzlü teyzem kendini bir Girit havasına kaptırmış, balık kızartırdı. Mahallenin bütün kedileri bahçeye dolar ve güzelim balıkların kokusuyla yalanmaya başlarlardı. Arada bir sıkıntıdan mırlayıp kapışan kedileri teyzem “sizi gidi körolasıcalar” diye kovalar, bağırdıkça çirkinler çirkini Karabaş da bundan kuvvet alıp havlardı...

Arkalıksız sandalyeye çöker ve teyzemin kızarttığı balığı yedim. Ermeni ve Rum ayaktakımının içtiği “Bozcaada” şarabından yudumlamak, beni o sımsıcak temmuz günlerinde serinletirdi. Dimitro'yla tekrar buluşmak için alelacele balığımı bitirdiğimde teyzemin sesini duyardım: “Hadi hadi git artık, bekletme kopili... Anacığın selam söyle. Çok gezip de ayakkabılarını eskitme...”

İki şeyi merak etmiştim. Teyzemin hep balık yemesini ve bana “çok gezip ayakkabılarını eskitme” deyişini.

Koşa koşa, saçlarımı savura savura Dimitro'ya koşar ve onunla tekrar o uzun yürüyüşlere çıkardık...

Birden irkiliverdim. Yine bir vapur bağıra bağıra kalkıyordu. Dimitro silinip gidiverdi düşüncelerimden. Oysa ne silinmez sanırdım o izleri.

Acıktığımı hissettim... Boğaz'ın tekirlerini özlemiştim. Bizlerin ateşte pişirdiği, Marmara adalarından gelen istiridyeleri de... Yahudilerin salamura yaptığı palamutları ve tonbalıklarını arıyordum. Ege'den akan sardalyeleri, ay ışığına vurgun lüferleri, geliş seslerinden belli olan Karadeniz uskumrularını ve yunusların kovaladığı yüzlerce cins balığı bir anda tutmak istiyordum.

Panayot'un attığı ayaklarımın ucundaki rengârenk lapin, yosun yeşiline dönmüş, hareketsiz duruyordu. Ölmüştü.

Hiç yanımdan ayırmadığım albüm geride kalan en yakın dostumdu. Çocukluk fotoğraflarını atlayıp, yılları hızla geçtim. Çok eskilere gidemeyecek kadar yorgundum. 1908 Meşrutiyeti'nde durdum.

Meşrutiyet ile Balkan Harbi arasında kalan dönemi, hayatımın en güzel yılları olarak hatırlardım. Tevellütüm 1895'ti ve Meşrutiyet'i diğer İstanbullular gibi coşkuyla karşılamıştım. 15 yaşındayken, Dimitro'dan önce mi, sonra mı pek çıkaramıyordum. Halıcıoğlu'nda, Sütlüce'de çekilen fotoğraflarım nasıl da canlıydı.

Müslüman mezarlığını geçip tepelere çıkılınca tam bir karışıklığın içine düşülürdü sanki. Her sokakta yeni bir din, yeni bir dil karşılardı gelenleri.

Cami, kilise ve havraların arasından süzülüp, bahçeler arasında dolaşınca, iriyarı güzel Rum kadınları ile kuru ama zarif Ermeni kızlarına, yaşmaklarının arasından göz ucuyla bakan Türk kadınlarna rastlardım.

Tarla ve mezarlarla çevrilmiş bir tepenin üstünde Hristiyan mahallesi yükselir, arkada dik ve çıplak başka bir tepeden sonra Yahudi mezarlığı uzanıp giderdi. Aşağıda Halıcıoğlu, Hasköy, Piripaşa vardı. Sol tarafta Okmeydanı ve Kasımpaşa camilerinin minareleri göğe doğru yükselirdi.

Ama nedense Kapalıçarşı'yı daha çok severdim. Girişe yüz, bilemediniz elli adım kala, inanılmaz bir kalabalık insanın karşısına çıkıverirdi. Elllerinde fesleri, yüzlerinde te-bessümleriyle insanı alışverişe zorlayan satıcıların çemberi daraldıkça daralır ve böylece alışveriş zorunlu hale gelirdi.

Dört bir yandan çağrı gelirdi. Söz ve işaretin birleştiği bu çağrıda her dilden hürmetkâr bir hitap tarzı vardı:

“Mösyö, kaptan, kabellero, sinyore, ekselans, kirye, may-lord, efendi, bey, madam...”

Ermeniler abartılı, Rumlar azametli, Yahudiler kararlı, Türkler ise umursamaz tavırla sunarlardı mallarını.

Her seferinde niyetlenmiş ama ne Bursa ipeklisi, ne de Madras şalı alabilmişim kızıma. Bağdat kumaşları ile Acem kaşmirleri ya da altın arabesklerle işlenmiş yastıkları çeyiz sandığına koymadığıma hep hayıflanmıştım.

Her şeyin iyi gitmediğine akıl erdiremediğim anlar-da Kapalıçarşı'ya koşardım. Sadece kendi dünyasıyla ya-şayanlardan değildim ve kalabalığı solumak isterdim. Bir İstanbullu'ydum. Diğerleriyle olmak ve aynı şehri solumak-tan zevk duyardım. Kapalıçarşı bu yüzden karmakarışık gö-rünen yapısına rağmen, aynı sesi, farklı dilden de olsa fısıl-dardı kulaklarıma.

Harb-i Umumi neyse ama Mütareke dönemi inanılmaz bir değişimi de beraberinde getirmişti. Değişimi sunan sa-dece Beyaz Ruslar değildi. Sanki Rum'u, Ermeni'si, Yahudi'si

ve Türk'ü hep beraber değişmişti. Kimsenin kimseden farklı olmadığı çılgın ve gürültülü gecelerde bu değişim daha bir fark edilirdi. Şartlara uyan ve her tarafa yaslanma başarısı gösterenler için hayat, pek o kadar dayanılmaz değildi. Onlar, güçlü kimse ondan yanaydılar.

Milli Mücadele öncesinde Osmanlılığını unutup kendi milliyetini bağırان ne kadar çok gayrimüslim olmuştu. Ama zafer sonrasında Türk kimliğine bürünecek çok kimse de olacaktı.

İki kimlikle yaşayanların hangi kimliğe sahip çıktığını kendilerinden başka kim bilebilirdi ki?

O sıralarda Madam Blanş'ın Türklüğünü ilan edişiyile çalkalanmıştı ortalık.

Bir şarkıcı olmasaydı belki de o kadar gürültü kopmayacaktı. Anadolu'daki savaş yeni bitmişti o zamanlar. Bir sonbahar gecesi Kadıköy Mısırlıoğlu Bahçesi yeniden şenlikli gecelerine dönmüştü.

Çeşitli tiyatro gruplarının gösterilerinden sonra sıra sahnelerin en usta isimlerinden Madam Blanş'a geldiğinde bahçe yıkılırdı. Madam bembeyaz giysilere bürünüp Türk bayrağıyla sahneye çıkardı.

“Sakarya'nın Şanlı Günleri”ni okuduğunda sahne tekniğiyle arka fonda bir hilal yükselirdi. Bahçeyi dolduran halk da coşku içinde barış ve sevgi dolu beraberliğin dileğini haykırırdı. Seyirciler, aralarında dolaşan Hilaliahmer (Kızılay) gönüllüsü kızların sepetlerine bağışlarını atarlardı. Aralarında Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler de vardı.

Madam Blanş programını sürdürüp halkı Hilaliahmer'e yardıma davet ederdi. Seyircilerin paraları bittiğinde sıra mücevherlere gelirdi.

Madam Blanş'ın lakabı "Güzel"di. Doğrusu bu ya Naşit Bey'in grubundayken oyunundan çok, dilberliğiyle seyircileri tiyatroya çekerdi. Malul gazilerin Ahmet Fehim Bey'e yönettiirdiği *Binnaz* filminde de başkadın oyuncu olarak oynamıştı.

Roma'ya gittiğini küçük bir haberden okumuştum. İtalyan İşgal Kuvvetleri'nin polis şefiydi onu Roma'da himayesine alan. Madam Blanş ve diğerleri tüm bunları gerçekten inanarak mı yapmışlardı? Türk bayrağını göğüslerine inanarak mı sarmışlardı? Bunu sadece onlar bilebilirdi. Ama bu coşkulu günler hiç olmazsa, Türkler ile gayrimüslimleri birbirine yaklaştırmıştı.

Mustafa Kemal'in kurduğu Türkiye'de ardı ardına yenilikler yaşıyordu.

Osmanlılardan bu yana sürüp giden savaşın bıraktığı izler ve onca yaranın sarılması yeni Türkiye için kolay halledilecek türden meseleler değildi.

Tedirgindik ve doğrusu korkuyorduk. İşgali yaşamış olmanın dışında, Rum olmanın ötesinde çekindiğimiz bir şey yoktu. Ama söylentiler almış yürümüştü. Anadolu'da özellikle Ege ve Karadeniz kıyılarında meydana gelen hadiselerden acaba bizde mi sorumlu tutulacaktık? Onca yıl Türkler, Ermeniler ve Yahudilerle dostça yaşadığımız bu topraklardan kovulacak mıydık?

Pek sokağa çıkmıyorduk. Hele İstanbul'a hiç inmiyorduk. Kimse bizi zorlamamıştı ama kendimizi hapseden bizdik. Gramofonun sesi çıkmıyor, ne Foti'nin, ne de bakkal Hristidis'in o alıştığımız "Kakon hronon nais"¹ deyişi duyuluyordu.

1. "Allah belanı versün" sözleri. Dünden Bugüne Türk Edebiyatı Arşivi - <https://rantey.org>

Efpraksia hüznün çiçeği gibi solmuştu, iki mahalleden duyulan kahkahaları artık işitilmiyordu. Sevgilisi İliupoleos'ta (Aydın) esir düşmüş ve mübadeleyle Yunanistan'a gönderilmişti. Aradan geçen onca zamana rağmen bir tek mektup bile alamamıştı. Akşam hava karardığında bahçede bir kenara çekilir, sessizce çayımızı demleyip konuşurduk. "Vah Yorgaki mu"¹ der ve derinden bir "ah" çekerti.

Hayat giderek tadını kaybetmişti. Parasızlık ve yokluk çekiyorduk. Neyse ki elde avuçtaki parayı çarçur etmemiş, altına çevirmiştik. Biz diğerlerine nazaran daha iyi durumdaydık ve halimize şükrediyorduk. Kocam eskisi kadar rahat çalışmıyordu. Bu, hem işlerin durmasından, hem de hastalığının giderek artmasındandı. Sonunda adadan ayrılmamaya ve kayıkcılık yapmaya karar verdi. Böylece daha az çalışıp, daha çok kazanacağını ve iyileşeceğini düşünüyordu.

Efpraksia çocuklarımdan ayrı kaldığım o yıllarda kardeşi Petridis'le bu hasretimi dindiriyordu. Onları çocuklarımin yerine koymuştum. Geçmiş bir masal gibi dinliyorlardı.

Gece kelebeklerinin ve sineklerin üşüştüğü çardaktaki lambanın fitilini kısıp o kaybolmuş günlere gidiyordum.

Geçmişin sıcak ve aydınlık yollarından yürüyüp Yorgoli'deki (Yörükali) deniz hamamlarına ulaşıyordum. Hamamların bir tarafı erkeklere, diğer tarafı da kadınlara aitti. Erkeklerin kadınların bölümüne geçmesi yasaktı ama Hristiyan gençleri bu yasağı pek dinlemezdi. Yüzerek kadınlar hamamına yaklaşıp hünerlerini gösterirlerdi. Kelebek stili yüzerler, deniz taklası atarlar, kadınların dikkatini çekme yarışı içine girerlerdi.

Kadınların bu ilgiye cevap vermedikleri söylenemezdi. Bil-

1. "Vah benim Yorgaki'm" adlı şiir - <https://rantey.org>

hassa henüz çok genç olanlar mamalarının ikazına aldırış etmeden şuh kahlkahalar atarlar ve onları daha da tahrik ederlerdi.

İhtiyar Annika Yenge sahilde elbisesiyle oturmayı tercih eder ve dizine kadar sıvıdığı bacaklarını kumla örterek, siyatik ağrılarını yok etmeye çalışırdı. Yanında kırk yıllık komşusu Emine Hanım vardı. Romatizma mı, siyatik mi bilinmez o da ağrılarından şikâyet ederdi.

Bizi en çok şaşırtan, kızgın güneş altında hiçbirinin şallarını omuzlarından düşürmeyişleri olmuştu. Annika Yenge ne zaman denize girip, “köpekleme” yüzmeye başlasam, cılız sesine inanılmaz bir kuvvet verir ve haykırmaya başlardı:

“Hayda be gelsene... Su getirsene be!”

Yanına gittiğimde daha bir mızımızlanır, isteğini ardı ardına tekrarlardı:

“‘Su, su’ dedim. Şuradan torbanın içinden suyu versene...”

Yeniye “hayır”

Prinkipo (Bey Adası), Hakli, Antigoni¹ ve diğer adalar öbür yerlere nazaran değişimden en az etkilenen alan olmuştu.

Gerçi binalardan iç düzenlenmeye, yaşama tarzından diğer unsurlara kadar bizim ada da bu yenileşmenin tesirini duymuştu. Duymuştu ama değişmemek için de direnmişti.

Annemin bana anlattıkları ile benim anlattıklarım arasında tabii ki belli değişiklikler vardı ama bu farklılık öyle olağanüstü boyutlarda değildi. Bunları yüzyıllık bir zaman dilimi içinde tabii karşılamak gerekiyordu.

1. Büyükada, Heybeliada, Buzgaz Adası - <https://rantey.org>

İskeleden ötede sağda Sinyosoğlu'nun gazinosu vardı. Mandolinli gitarlı Rum çalgıcıların çalıştığı gazinoyu Yani Efendi işletiyordu. Arada bir Pera'nın tiyatro kumpanyaları temsile geldiğinde gençler "Panayia'nın Heretismoları"nı ve bu arada *Filladion* ve *Apostolos*'u okumaktan kurtulmuş olmanın gizli sevincini duyarlardı.¹

Kumpanyaların gelmesinden ben de çok mutlu olurum. Olurdum ama tiyatro yerine "Ayion Vima"ya² gitmek isterdim. Doğrusu bu ya, yaşım ilerledikçe dünyanın renkli tarafları beni çekiyordu.

Bueau Rivage Otelі Meşrutiyet'te yanıp kül olmuştu. Bu yüzden özellikle nisan başlarında ada güzelliğine renk veren Kalypso'yu bu otelin yerine koymuştum. Yenilik dedikleri, otellere, gazinolara, hatta bizim güzelim evlere bile sirayet etmişti. Tencere tavadan örtü ve kilimlere kadar ne kadar eski varsa atılıyor, millet borç harç yeni moda eşyalara yöneliyordu. İç ve dış duvarların hatta tavanların bile şekli, rengi değiştirilmişti. Yüksek tavadaki "bağdadi çıtalar", pencere cibinlikleri, sehpa, komodin ile masalar atılmış, sedir ve ke-revitler kaldırılmaya başlanmıştı.

Ne kadar yenileşse de pırıl pırıl olsa da, "Akasya" adını alan otel benim eski ve sıcak otelim değildi ve nisan kokmuyordu. Yanıp kül olanlar arasında Giakomo Otelі de vardı. Onun yerine Yat Kulübü yapılmış ve adı Anadolu Kulübü olmuştu. Otelin işletmecisi gözümün önüne geliyor. Aksi ve gülmeyen yüzüyle müşterilerine sadece oda verdiğini, ufak bir gülümsemeyi bile esirgediğini hatırlıyorum. Kızı ise

1. Panayia'nın Heretismoları: Büyük perhizden önce her cuma akşamı Meryem Ana'ya okunan dua, Filladion ve Apostolos ise ders olarak okutulan dua kitaplarıdır.

2. Ayınlerin yöneticisi PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

onun tam aksine güler yüzlü, tombul ve civelekti. Kalçalarını sallaya sallaya yürüdüğünde Türkler ona “Dobiç” diye laf atıp, bıyık burarlardı. Rum gençleri ise ona “Tombul Anna” derlerdi. Zaman zaman bağlara indiğimizde Seferoğlu’nun Bağ’ında onu görürdük. Aya Yorgi Tepesi’nin altında, çam kokularının başladığı yerdeki bağ sadece Anna için değil, diğer gençler için de buluşma yeri idi. O zamanlar lunapark yapılmamıştı ve Diyaskelos’taki iki gazinoda türküler söylenip hora tepilirdi. Palyembelos’un içkili kahvesinden ise yükselen laterna sesleri, “Zeybekiko” ve “Kasap Havası”na karışır, böylece ortaya Rumca ve Türkçe karışımı bir müzik çıkardı.

Annem Prinkipo Palas’ın iki tepenin, Aya Yorgi ve Hristos’un arasında yapıldığını söylerdi. (1896’da Rum Yetimhanesi oldu.)

Maden’in sağ tarafındaki Aya Nikola 1928’de Moskof Harbi esirlerini barındırmıştı. Andia’nın işlettiği Yorgi Meyhanesi de sarhoşları... Sabaha karşı meyhaneden çıkanlar yine Andria’nın sahibi olduğu Maden’deki hamama gidip ayılırlardı. Firuz Sokak’taki hamam ise daha derli toplu insanların gittiği bir yerdi.

Geçmişten geleceğe doğru nasıl da hızlı koşuyor insan. Artık uykumdan bile fedakârlık yapıyor ve hayatı daha bir teneffüs etmek için 24 saatimden zaman çalışıyordum. Yaşadığım onca güzel hayatı geri getirmem elbette mümkün değildi ve ben artık onu taşıyamayacak kadar yorgundum. Bunu biliyor ve hissediyordum. Ayaklarımın güçsüzlüğünden, ellerimin zayıflığından ve gözlerimin baktığında her şeyin bugulanıp, sisler arasında kalmasından bunu anlıyordum.

Doktor Fotyadis de bana bakamayacak kadar yaşlanmıştı.

Bir doktorun hasta oluşu, bana ne kadar da komik geliyordu. Savaşta Yunan ordusuna kaputbezi satan manifaturacı Papa kendini köşküne hapsedmişti. Arada bir pencere tülünü aralayıp dışarı bakıyordu. Doktor Hıntıroğlu da kendini emekliye sevk etmiş, sadece bahçesindeki çiçeklere bakar olmuştu. Abdülhamit'in oğlu Şehzade Abdülkadir'in köşkü ise geçmişte büyük bir aşkın yaşandığı yerdı. Şehzade adalı bir balıkçının kızına vurulmuş, ama bu büyük aşk, evde her gece âlem yapılmasına da engel olmamıştı.

Maden'deki hamam (şimdiki Firuz Sokak'ta) 1910'da el değiştirmiş ve Zaruhi Karagözyan burayı köşkle beraber satın almıştı. Eli açık biriydi. Hamam daha sonra Çarşı Hamamı'na çevrilmiş, 6 kurnalı küçük bir banyo olmuştu. Yaz aylarında müşteri sayısı 30'a kadar çıkar, kışın bu sayı 2'ye kadar düşerdi. 175 kuruş ücret, kese ve sabunlamayla 375 kuruşa çıkardı. (Hamam 1972'de sabahın erken saatlerinden 10.00'a kadar kadınlara tahsis edilmişti.)

Çamlık'ta sepetlerin açılmasını, öğrencilerin uzak yerlerden gelmenin iştahı içinde piknik sepetlerine üşüşmesini keşke anlatabilseydim. Bu manzara tıpkı bizim Harb-i Umumi'deki yokluğa hücum edişimizin misaliydi. Pantolonlu hanımların vapurlardan indiğini görünce biz eskiler yadırgamıştık. Ama sonra alıştık. Tıpkı suyun 15, gazozun 25 kuruş olmasına alışmamız gibi. Tıpkı Yenice sigarasına alışmamız gibi.

İstanbul'un namlı zenginlerinden Kiryako Hacopulos'un mükellef binası bildiğim kadarıyla 1900 sonlarında yapılmış ve Harb-i Umumi'de Hazine'ye intikal etmişti. Bina Mütareke'den itibaren "Büyük Emperyal" adı altında, otel olarak kullanılmıştı. Bina üç katlıydı ve beyaza boyandığından, uzaktan hemen fark ediliyordu.

1890-1900 yılları arasında Fransızların otel-kumarhane olarak işlettiği binayı, Rum zenginlerinden Banker Zarifi satın almış ve Patrikhane'ye hibe etmişti. Patrik Yovakim Hazretleri Balıklı Yetimhanesi'ni buraya nakletmiş ve 210 odalı oteli anasız ve babasız öksüz Rum çocuklarına tahsis etmişti. Yetimhanede daha çok İstanbullu, Bozcaadalı ve İmrozlu çocuklar kalıyordu.

Bu çocukların kaç büyüdü acaba? Hangileri yaşadıkları soğuk hayatı sıcağa çevirebildiler? Kimlerin elinden tutuldu, kimler bir kenara itildi? Kala kala, kaç kaldı ayakta?

Eşyalar çocuklardan daha dayanıklı olmalı. Plakları kırıl-sa da "Columbia Gramofon" hâlâ bir kenarda duruyor. Hatta gazeteler sararıp yırtılsalar bile ortaya çıkıyorlar.

"Ottomanikos Monitur"¹ babamdan öncekiler okumuştur. Kim bilir hangi gecelerde neler hissederek bakmıştı sayfalarına? Ama sonuçta okuyanlar ölüp gitmişler, gazeteler, kâğıtlar ve fotoğraflar sandık odalarının bir kenarında kalmışlardı. Katlanmış, paketlenmiş veya yırtılmışlardı ama hâlâ duruyorlardı.

Birkaç plağı niye sarıp sarmalamışım acaba o gazetelere? Bir hatırası olduğu için mi, kıymetinden dolayı mı? Ya da kıyamadığımdan dolayı mı, bilemiyorum.

Paketin içinden birkaç rembetiko ve zeybekikoyla "O Ftisi-kos" çıkıyor. Bir de Hafız Burhan Bey'in "Her Yer Karanlık" plağı var. Diğer plakta veremli bir kızı anlatıyor Rosa Eskenazi.² İzmir ve İstanbul'da yaşayıp Atina'da yokluk içinde ölen Rosa ile Burhan Bey aynı karanlığı başka görmüşlerdi... Ama ikisi de yürek parçalayıcı. Koyup dinlemek istiy-

1. *Takvim-i Vekayi* gazetesinin Rumcası.

2. 1895-1980. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

rum ama yüreğim dayanmaz diye vazgeçiyorum... Kim bilir, belki bir başka zaman diyorum.

Ne diyor rembetiko: “Gözlerini *sabah akşam açık tut.*” Ben de öyle yapıyorum... Çünkü henüz gözlerimi bu dünyaya kapamaya hazır değilim.

Gitmeye ve Adalar ile toprakları bir başına bensiz bırakmaya hazır değilim.

Parmağımı plagın üstünde döndürüp dinliyorum:

“Bu akşam Torna’nın yerine gel

Sana bağlama çalayım

Kemanım hoşuna gitsin

Şeytanlar dans etsin...”

Eski rembetikolar bittiğinde şarkıcı Matina Ntobe’nin sesi yükselecek ve benden sonra mutlaka bu ses duyulacaktır... “Yasu¹ Marika, yasu Marika” diye... 1920’lerdeki rembet taver-nalarından yükselen sesleri artık Hacopulos’un öksüz çocuk-ları gibi cılız ve güçsüz. Ama yine de müzik çocuklardan daha fazla yaşayacak... Hatta benden ve sonrakilerden daha fazla...

Polkalar, mazurkalar, sizilyenler, krakoviyenler, kadrillalar, valsler, valensiyalar ve emperialleri 1870 doğumlu Afro-diti Gazinosu’nun yok olup gitmesine rağmen duyabiliyoruz. Geri kalan hayatımız da bu müzikle dönüp duracak... Yerlerini başka müzik türlerine bıraksalar da bir başkasına hayat vere vere dönecek 78’likler... Bu yüzden onları yine gazeteye sarıyor ve sandık odasına götürüyorum... Benden sonra da dinlenilsin diye...

1. “Merhaba, allah ösmenle de” kitaplarında - <https://rantey.org>

Yarın, evet yarın Emniyet Müdürlüğü'ne müracaat edeceğim. Doğup büyüdüğüm bu topraklarda ölmek istediğimi ifade edeceğim. kırk yıllık komşumuz Balıkçı Ali arzuhalimi yazıp buradaki karakola vermemin kâfi geleceğini söyledi. Bu içimi rahatlatıyor. Neredeyse yüzyıllık bir geçmişim var bu topraklarda. İstanbullu bir Rum ve Osmanlı olmanın sevinci ve acısıyla yaşadım bunca yıl. Ailemin yanına gömülmekten başka hiçbir şey istemiyorum...

Kendi başına yeşeren kır çiçekleri, gelincikler, papatyalar ve ağaçlardan uçuşan hüznün yapraklarıyla çevrilsin etrafım. Ne bir tören, ne de bir ağıt istiyorum. Ne de türküler yakılsın ardımdan... Emine Hanım olsun, Ali Efendi olsun, tuhafiyeci Yasef olsun, Çorbacı Nişan olsun o son yolculuğumda... İsterlerse bir rembetiko çalabilirler ya da bir fasıl...

Yaşadığıma inanmak istiyorum...

Toprağıma gömülmek istiyorum...

Estiğinde göç rüzgârları

Bazen onlar gelir, bazen bizimkiler gider. Aynı masada “yalancılolma”yı paylaşırlar.

40 yıl önce İstanbul vapuruyla Yunanistan’a giden İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi’nden bir grup öğrencinin orada yaşadıkları ilgi çekicidir.

İstanbul vapuruyla Pire’ye yaklaştığımızda hepimizde acaba nasıl karşılanacağız düşüncesi vardı. Rıhtımda Yunanlı iki profesör ve bir grup öğrenci bizi güler yüzle karşıladı. Gümrük memurları bizi aramadan geçmemize izin verdiler. Ziyaretlerde azami dostlukla karşılaştık. Vali, belediye reisi, maarif vekili Türk-Yunan dostluğundan hararetle bahsetti-

ler. Başvekil Plastiras ziyaretten çok memnun olduğunu ve İstanbul'a gelmeyi düşündüğünü söyledi.¹

Yollarda Türkçe konuştuğumuzu duyan herkes ilgileniyor, "Bir yardımda bulunabilir miyiz?" diye soruyorlardı.

Theseus Mabedi'ne gitmek üzere dışarıya çıkıldığında beyaz saçlı, sevimli yetmişlik bir ihtiyar heyecanla onlara koşacaktı.

Onları hayatında hiç görmemişti ve tanımıyordu. Ama gözyaşlarını tutamayacak kadar içten ve yakındı. Düzgün bir Türkçesi vardı. Konuşurken mutluluğu hissediliyordu.

Bu adam Udi Niko'ydü. Aslen Ankaralı olan Niko, müziği keyif için yapıyordu. O sıralarda Atina'nın tek muhallebicisi oydu ve burası "Ankara" adını taşıyordu.

Ogece bizim gençleri otomobillerle aldırarak "Faliron"daki evine götürecek ve mükellef bir ziyafet çekecekti.

Niko ve ailesi bizimkilerle her zaman rastlanmayacak ortak müzik ziyafeti yaşamıştı. Halk türküleri okunmuş, Niko utla ustalığını göstermişti. Türkiye'den 28 yıl ayrı oluşunun hasretiyle çalmıştı.

Ankara'da doğmuş, Atatürk'e ut çalmış, İstanbul'da yaşamıştı. Ve Atina'da ölecekti.

Yaşlı gözler

Ziyaret gazetelerin sayfalarını dostluğa ve iyi komşuluk münasebetlerine açmasına vesile olmuştu. Niko Fardis, *To Fos* gazetesinde Pierre Loti dönemi ile Cumhuriyet dönemi kadınlarının karşılaştırmasını yapıyor ve takdirlerini belirtiyordu.

1. Semiha Taşkıran, "Yunanistan'da Neler Gördük", *Bütün Türkiye* dergisi, sayı 4, 1950.

Daha sonra ziyaret edilen yer, etrafı şelalelerle çevrili Edesa'ydı. Nüfusun çoğunluğunu 1922'de Karadeniz sahillerinden göç eden Rumlar teşkil ediyordu.

“Öğle yemeğini orada Cennet isimli bir gazinoda yedik. Bu esnada Türk talebelerinin geldiğini duyan halk gazinonun etrafına birikmişti. Bizi yanlarına çağıran kadınlar, boynumuza sarılıp yanaklarımızı öpmeye ‘Ah Türklere, Türkiye’ye hasretiz. Giderken bizi de götürün’ diyerek ağlamaya başladılar, Şiveleri aynen Karadenizli gibiydi. Arkadaşlarımız milli oyunlarımızı oynadılar. Bütün köylüler gözleri yaşlı bizi seyrediyordu. Aramızda kendi memleketlerinden bir talebe varsa, ona tanıdık bir isim veya adres hatırlatmaya çalışıyorlardı. Bize iştirak ettiler ve Karadeniz oyunları oynadılar. Ayrılacağımız vakit otobüs, halkın coşkun tezahüratı yüzünden bir müddet hareket edemedi.”

43 yıl sonra

“Atina’nın Paleo Falira semti İstanbul’u dinliyor. Gözler Boğaz mavisi, sesler Tarabyalı, Cihangirli. İstanbul’dan gidenler oturur burada. Düşlerindeki vatani özler, dillerini unutmamak için Münir Nurettin Selçuk dinler, Cahide Sonku’lu Türk filmleri seyrederler. İstanbul’dan biri geldi mi koklamak isterler doyusya...”

“İstanbul, Rumlarını Geri İstiyor” başlığını taşıyan yazıya Gülden Aydın böyle girmişti.¹ İzlenimleri tıpkı Semiha Taşkıranel’in bu yazıdan 43 yıl önce yazdıklarını hatırlatıyordu.

“Düşlerdeki toprakların sıcaklığı Paleo Falira, Paleo Fe-

1. Aktüel dergisi, sayı 77, 24-30 Aralık 1992. - <https://rantey.org>

kea ya da Pera Kulübü'nde hissedilmiyordu. İstanbul Kültür Merkezi'nde 'Hudut Dışı Edilenler Derneği'nde veya başka kuruluşlarda bu özlem, yıl 1993 de olsa hâlâ etkisini sürdürüyordu. Kimi 1945'te, kimi 1955'te, kimi de 1964'te gelmişti Atina'ya.

Hepsi aynı şeyden, hasretten ve geçmişten söz ediyordu. Bu hasreti duymak için yaşlı veya genç olmak fark etmiyordu. Atina'dan 50 kilometre uzaklıktaki Paleo Fekea, yani Eski Foça'da İstanbullu İhtiyarlar Yurdu'nda Türk ve Yunan tebaalı 55 yaşlı barınıyordu ve bunlar 80 yaşına merdiven dayamıştı. Gençliklerini İstanbul'da yaşamışlardı ve dünü Atina'da hasretle hatırlıyorlardı.

Ahmet Tarık Tekçe, Neriman Köksal, Muhterem Nur ve Gönül Yazar'ın filmlerini seyretmek, onlar için lüks ve muhteşemdi... Safiye Ayla ve Münir Nurettin'i dinlemekten de büyük zevk alıyorlardı... Fındıklılı Margarita Andreu gibi, güzelliğiyle İstanbul'u kasıp kavuran mankenlere, Cihangir Bakraç Sokak'taki doğup büyüyenlere, Yakup Kadri, Rahşan Ecevit, Behice Boran'la tanış olan Beyoğlu doğumlu Mikail Paleokostas'lara sıkça rastlamak mümkündü.

Atatürk'le Tokatlıyan Oteli'nde dans eden doksanına merdiven dayamış Katerina Vasilyadis'in şu sözleri hayli düşündürücüdür:

'Türkleri hep seveceğim. Hem de sonuna kadar. Ayrılmak çok üzücüydü. Annemin, babamın ve kocamın mezarları İstanbul'da. Ben de orada ölmek istiyorum.'

İstanbul'dan 1980'de ayrılan Balıklı Rum Hastanesi ortopedisti Akilas Milas da hasretini kitaplara döken bir İstanbul sevdalısı olmuştu. Adalar külliyyatını yazmayı sürdürüyordu ve son kitabı *Burgaz Adası'ydı*.

Bunlar gidenlerdi. Ya kalanlar?.. Onların bazıısı gidenlere öfkeli, bazıısı da dönenlerden yana...

Hâlâ Yedikule’de yaşayan Yohana Ekerbiçer ‘Burada ölmek istiyoruz, kemiklerimiz burada kalmalı’ diyor.

Edirnekapılı Anastasia Dinanyan’ın kardeşi iki çocuğuyla Yunanistan’da ‘Ben gidemedim. Başka ülkede yaşayamam’ diye konuşuyordu. Hayatını Ali Ebri adında bir Türk’le birleştiren Madam Urania, 80 yaşına seksen yıllık İstanbul sevgisi yükleyen bir tarihti...

Yorgo Smarali ile Neofitos Megariodis, Balıklı Rum Manastırı’nın iki müdavimi. Biri ziraat fakültesini bitirmiş, diğeri de papaz. Onlar, dönüşü bir rüya gibi görüyorlar.

‘Öyle seviyorum ki bu memleketi, bir daha dünyaya gelsem yine Türkiye derim’ diyen Danai Enomatarra’yla ‘Gidenler gelmesinler’ diyerek göç edenlere öfkelenen Dimitra Oviç, aynı şeyi söylüyorlar: ‘Olo ton kozmo ton ağapo.’¹

Birleşmiş Milletler

İstanbul insanları birleştiren şehirdir. Galata Kulesi Sokak’taki 38 numaralı apartmanın beş katındaki on dairede ayrı diller konuşulur, ayrı bir kültür yaşanır. Ama ortak yanları İstanbullu olmaktır. Rum, Ermeni, Süryani olanlar kadar Alman, Yugoslav, İtalyan, Macar ve Rus gayrimüslimleri bu apartmanı paylaşmaktadır.”²

Ermeni Madam Madlen, Rum Mari burada yaşarlar. Kimileri Chinara gibi Paris’te yayımlanan bir dergiden toprağına hasret gönderir.

1. “Halkı, hepinizi seviyorum.”

2. Nebil Özgentürk, *Star dergisi*, sayı 65, Ocak 1993.
Görsel Dergi, Kapatma Arşivi - <https://fante.org>

Replikler gözyaşıdır

Eliza'yı, yani bu azametli kadını 1890'da İstanbul'da dünyaya getiren Agavni Zabel Hanım'dı.

Zabel Hanım, Onnik Binemeciyan'ın da annesi olup, Minakyan Tiyatrosu'nun gözde aktrislerindendir. Genç kız rollerinde umumiyetle başarılıdır ve sahneye bazı değişmez kurallarıyla çıkmıştır. Ölene kadar (1922) maşuka olmamış ve bu rolleri Madam Hekimyan'a bırakmıştır. Kocasını Rupen'i çok sevmiş, partnerlik etmemiştir. Boyu hayli kısadır. Bu yüzden kızı Eliza'ya sahnede ince görünerek vaziyetin idare edilmesini öğretmiştir.

Kadıköy'deki Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'nde okuyan Eliza Binemeciyan sahneye ayak bastığında henüz çocuktuktu. Profesyonelliğini, Meşrutiyet'le birlikte 1908'de ilan etmişti. O zaman 18 yaşında rüştüne ermiş bir matmazeldir ve oyun gücünü de ispat etmiş sayılır. Birkaç gencin kurduğu "Serbest Sahne"de en önemli rolünü Victor Hugo'nun *Kral Eğleniyor*'unda Blanche'yle oyunu takdim etmiş ve adından söz ettirmişti. Minakyan'a profesyonel olarak katılışında bu oyunun rolü vardır. "Yeni Sahne"de, "Donanma Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi"nde yer almış, bilhassa Darülbeydi oyunlarında temayüz etmişti.

"Osmanlı Dram Kumpanyasını idare eden Minakyan'ın jönpromiyeliğini yapan babasını 1910'da kaybetmişti. "Güllü Agop"ta da rejisörlük yapan ve Fasulyeciyan'ın yetişmesinde pay sahibi olan Rupen Binemeciyan bu sebeple Eliza'nın ikbalini görememiştir.

Kibirli, kara kaşlı, kara gözlü ve yakışıklı bir babanın şehla gözlü kızıydı ama sahnede profilden durup, dilber ve aynı

zamanda zarif görünürdü. O dönemde Ermeni oyuncular-
dan düzgün Türkçe'yi iştirmekten mahrum olan seyirciler,
Eliza'nın harikulade Türkçe'sini alkışlardı.

Babası sahneye suflör olarak intisap etmiş ve çeşitli kulis
hüzünlerini teneffüs etmişti. Eliza da bu tiyatro mirasından
yararlanmıştı. Babası, annesi ve erkek kardeşi tiyatronun için-
deydi ve bu yüzden sahneye girişinde bir zorluk yaşamamıştı.

Babası da çok can yakmıştır, Eliza da... Rupen Efendi son
derece yakışıklıdır ve delikanlı rollerinde etkilidir. Bu etki
daha çok hanım seyirciler üzerinde kendini gösterirdi. Dö-
nemin aristokrat kadınları frak ve redingotlu, silindir şapkalı
bu asil delikanlının yolunu gözlerdi.

Eliza Binemeciyan da babası gibi endamı ve tavrını ağıra
satmış, değer bulduğu aşkları “usulü dairesi”nde yaşamıştır.

Minakyan Kumpanyası'nın Direklerarası, Kadıköy Zam-
boğlu Bahçesi, Kuşdili Çayırı ve Papazın Bağı'ndaki oyunla-
rında babasından feyz almıştır. Sadece buraları mı? Bakırköy
Millet Bahçesi, Göksu ve İcadiye Bahçesi, Eliza'nın tiyatro
gezginciliği ve pratiğinde yer etmişti.

1921'de evlenmiş ve balayını Paris'te geçirmişti. İkinci defa
gidişinde (1924), Raşit Rıza'nın davetine uyarak ramazan
programı için İstanbul'a gelecek ve Fransa Tiyatrosu'nda sah-
neye çıkacaktı. Darülbeyde'deki oyunlarında “eşsiz” olarak
nitelenmiş ve oyun gücü “emsalsiz” olarak yorumlanmıştı.

1926'da Fransa'ya “temelli” yerleşince bizim tiyatronun
temel taşlarından biri de yerinden oynamıştı.

Akşam gazetesi yayımladığı bir haberde Eliza'nın Fransa'da
nasıl “İstanbul ve vatanım” diye inlediğini yazacaktır.¹

1. *Akşam* gazetesi, 29 Kasım 1948, 1. sayfa, D-148, Ritap Arsivi - <https://rantey.org>

Nice yakınlarına yerleşen Eliza, Vasfi Rıza'nın jübilesi nedeniyle yayınlanan yazıları okuduğunu ve Türk tiyatrosundaki gelişmelerden sevinç duyduğunu belirterek diyecektir ki:

“Sevgili vatanıma ve sahnesine olan muhabbetim bir kat daha arttı. İstanbul her an gözlerimin önündedir. Galatasaray'ın köşesi, Taksim yolu... Bunlar o derece canlı olarak hayalimde yaşarlar ki, seneler geçtiği halde kendimi vatanımda sanırım. Yirmi seneden beri uzak kaldığım vatanımda kim bilir ne büyük değişiklikler oldu?”

1941'de Londra'ya giden ve 1946'ya kadar orada yaşayan Eliza Binemeciyen, zaman zaman Türk Seferathanesi'ne gidecek ve memleket hasretini oradaki Türklerle gidermeye çalışacaktır.

1946'da tekrar Fransa'ya dönen Eliza'nın mektubu şöyle biter: “Vatanıma karşı iştiağım o derece şiddetlenmiştir ki, onun şevkiyle belki yakında sevgili vatanımı ziyaret edeceğim.”

Onun da gerçek vatani, Harb-i Umumi'de Amerika'ya giden erkek kardeşi Onnik gibi Türkiye'dir. Her ne kadar gurbet ellerinde ölseler ve o topraklara gömülseler de...

Hayat zaten bir dramdır

Karşılaşma çok hüznü ve onca yılın tiyatro beraberliğini çok eskilerden alıp götürece kadar güçlüdür. Belki de sonu olmayan bir oyunun rastlanmaz bir sahnesi... Kim bilir belki de “muazzam bir hasret faciası”dır. Sahne, Tünel'in altındaki hem yıllara, hem de çarpık anlayışa yenilmiş eski yapılardan biridir. Burası önce Seriy Mahkemesi, ardından da *Jamanak* gazetesi idarehanesi olmuştur.

Aşınmış taş merdivenlerden çıkıp, kemerli koridorlardan geçen Burhan Arpad, basılıp paketlenmiş Ermenice gazeteler arasında ömür törpülemiş adamı, “zindan parmaklıkları arasında gün sayan bir hükümlü”ye benzetir.

Bu, yılların zincirlediği hayattan çıkıp gelen ve karşımıza dikilen Osmanlı Dram Kumpanyası’nın son aktörü Öksen Şahinyan’dır. 20 yıl süren bir gecikmeden sonra mümkün olmaktadır bu karşılaşma. En son Minakyan adını taşıyan bir melodram kumpanyasının kurulması sırasında karşılaşmışlardı.

Öksen Şahinyan, Millet Tiyatrosu’ndan ayrılıp ailesini topladığı gibi Beyrut’a kadar uzanan çok uzun bir turneye çıkmış, “ak saçlı, gür ve kar bııklı, ince yüzlü, sevimli” bir adamdır.

Sadece kendisi değil, ailenin her parçası serüven dolu bir hayata sahipti. Hanri büyük oğlu olup, çok genç yaşta önce Mısır’a ardından da Avustralya’ya göç etmişti. Onun küçüğü Ferand ise tiyatro kulisindeki trajedinin değil, bir hastane-deki “kanser koğuşu”nun kurbanıdır. Kan kanserinden ölür gider.

Öksen Şahinyan’ın karısı Kamelya ise son yıllarını melankoliye teslim etmiş, geçmişi arayan bir gelecek olmuştur. Titrek mum ışığının yanıp yanıp söndüğü gecelerde, salon addettiği küçük bir odada çoktan tükenen alkışları geri getirmeye çalışan bir melankoli... Ama ne alkışlar, ne de Kamelya’nın geçmişi geri gelecektir.

Millet Tiyatrosu’nda *Rahibin Aşk*, *Manastır Firarisi* gibi oyunlarda Hanri, Nuvart, Aznif, Kınar ve “Sarhoş” Celal’le oynayan aktör, bu buluşmayla sanki o geçip giden zamanı geri getirmiştir.

Manastır Firarisi'nde "Benim Güzel Yavrum" şarkısını söyleyen Nuvart Hanım'ın sesi ortalığı çınlatır. Kim bilir belki de Osmanlı Tiyatrosu'ndaki "Yabancı Kız" da Kınar Hanım'la ilk rolüne çıkmaktadır.

Terk edilmiş gayrimeşru evlat Piyer'i canlandıran bu aktörün Tıbbiye-i Şahane'li bir doktor adayı olduğunu (1908) gel de izah et bakalım. Parmaklıkların ardından gölge gibi süzülüp çıkan Şahinyan'ın hekimliği terk edip, kulislerden içeri girmesinin vebali amcası Vahe'ye aittir... Tenor Vahe'nin yoldan çıkardığı Öksen en güçlü oyunlarını Kınar Hanım'la oynamıştı. Darülbedayi-i Osmani'nin ilk aktör ve aktrislerinden Aznif Minakyan, Onnik Binemeciyan, Sara Mannik, Eliza Binemeciyan ve Felekyan Hanım işte o *Jamanak* gazetesinin Tünel'deki matbaasında Öksen Şahinyan buluşmasıyla yâd edilmişti.

Minakyan Efendi'nin oğlu Aram Efendi Darülbedayi-i Osmani'nin ilk kadın artisti Aznif Hanım'la evliydi. Ama galiba ikisi de aslında tiyatroyla evliydi. Onlar konuştuğunda yani Burhan Arpad ile Öksen Şahinyan, o koca sahneden kalan sadece iki kişi olduğunu anlayacaklardı. Sara Mannik ve Ertuğrul Muhsin. Ölüm ne kadar da kolaylaştırıyordu saymayı.¹

Sara Mannik, Taksim Bahçesi'ne yakın apartmanlardan birinin ilk katında gün ışığı görmeyen bir odada kalırdı. Dudağına yapışmış "Yenice" sigarası, bir elinde gazete, diğer elinde kahvesiyle odayı arşınlayıp dururdu. Kendini maziye hapsetmiş biri olarak telakki edebiliriz onu.

20 Ocak 1916'da bütün oyuncuların en genci olarak sahneye çıkmasında Minakyan Efendi'nin gelini Aznif

1. Burhan Arpad, *Direkler ve Kurşunlar*, Tünel Yayınları, İstanbul, 1984.

Hanım'la hısımlar olması rol oynamış olabilir. Ama tam söylemek gerekirse o da tiyatrocunun olmak için evden kaçanlardandır. İstanbul'a gelen Antoine'ın gözbebeğiydi. Skating Tiyatrosu'nda *La Griffe* oyunu için imtihana alınanlardan biriydi. O gün Letafet Apartmanı'na en iyi ve tek tuvaletini giyip gitmişti. Galiba aldığı ilk büyük alkış da bu turuncu renkli tuvalet sayesinde olmuştu.

Antoine olmayabilir ama savaş nankördür. Paris'te Antoine'ın tiyatrosunda oynamak üzere her şeyi hazırdır. Hatta tayyör bile diktirmiştir, ama gideceği gemi o gün bir türlü demir almaz. Çünkü sahnede "Harb-i Umumi" vardır. O yılların tiyatrosunda kostümler şöhretli giyimevlerinden gelirdi. Kadınlarınki Kalurisi'den, erkeklerinki ise Karlman'dan. Dekorlar da Bernard Resenthal'indir.

Sara Mannik'in, o yılların tanınmış Alman dergisi *Illustrierte*'de fotoğrafı yayımlandığında tiyatro camiası haftalarca ondan bahsetmişti. Saçları arkasına toplanmış, tipik bir Osmanlı kadınıydı. Fotoğraftan çıkacakmış gibi bakan yüzünde ince bir bıçak yarası ile nokta bir ben taşırdı. Tiyatro uğruna terk ettiği eski nişanlısından kalan tek hatıra işte bu ince bıçak yarasıdır. İstese de istemese de bir hayat boyu taşıyacaktı bu yarayı.

Son yıllarını bir doktorun yanında telefonlara bakarak geçirmişti. Ama her zaman hayata şükredenlerden biri olmuştu. Çünkü demişti ki:

"Ah Felekyan Hanım ah... Dal gibi uzun boylu, güzel mi güzeldi. Çerkez şivesiyle tadına doyum olmaz bir Türkçesi vardı. Yürüdü mü sahnelerin döşemelerini titreten bu kadının yatalak oluşuna ve acılar içinde ölmesine hâlâ aklım ermiyor..."

Nuvart Hanım'ın torunu

Şimdi Nuvart Hanım'ı anlatalım.

Kaptanzade Ali Rıza Bey'in aradığı “ser muganniye”dir. Boylu boslu ve iri gözlü bir dilber.

Tiyatroyla içli dışlı bir aileden geliyordu. Babası sıradan bir aktör değildi. Ve sahneden çekildikten sonra Millet Tiyatrosu'nun büfesini işletmeye başlamıştı. Çünkü başka bir yerde soluk alması mümkün değildi. Minakyan Efendi Kumpanyası'nda, Ahmet Fehim Bey Tiyatrosu'nda oynamış ve özellikle *Çengi Kız* operetinde başarı sağlamıştı.

İşte tiyatro sevgisini bu babadan alan Nuvart Hanım *Bahar Geldi*'yle başlangıcını yapacak ve on yıl süreyle yerini koruyan tek primadonna olacaktı.

İstanbul Operet Heyeti'nin yıldızı Nuvart Suat'ın 1921-1931 yılları arasındaki mücadelesine kendi isteğiyle neden son verdiğine kimse akıl erdiremez. Ardından Fadime, Ayşe ve Silva gibi roller bırakmış biri için “veda” diye bir şey olmamalıydı.

Kurtuluş'ta iki yaşındaki torununu severken yıl 1964 olmuştu. “Pathe”ye en güzel parçalarını okumuştı. Daha sonra bu plaklarını anlaşılmaz biçimde dağıtacak ve geçmişten şu gerekçeyle kaçacaktı:

“Sahnede kaldığım zamanlar gençtim, güzeldim. Sesim çok beğeniliyordu. Sahnede daha çok kabaydım, bu güzel geçmişe, bu tatlı hatıralara gölge düşürecektim. Benim için menfi laf etmesinler diye sahneyi terk ettim. En son Cemal Sahir'in Yirmi Beşinci Yıl Jübilesi'nde *Çardaş*'ın ilk perdesinde oynadım. O günden bu yana yirmi beş yıl daha geçti. Şimdi hatıralarım ve torunumla yaşıyorum. Bu kadarı da bana yetiyor. Hiç olmazsa yaşayabileceğim bir geçmişim var.”

Damat Zafer Önen'dir. Tiyatro nasıl birleştiriyor insanları?

Nuvart Hanım odadan çıkarken tıpkı Ahmet Fehim Efendi'yle ağır ağır vals yaptığı günlere dönecektir. Belki bilerek, belki bilmeyerek hayatta da oynamaktadır. Tıpkı Aşot Madat'ın, Lusi Tokatlı'nın Balıkpazarı'nın yan sokaklarından eski operet sahnelerine süzüle süzüle gitmeleri gibi, o hep eskilere vals yaparak gitmekteydi. *Leblebici Horhor* operetinde “Bu gece biz bize olalım hemsaz / Olalım mey ile demsaz” diyerek.

Bağlarbaşı Tiyatrosu'ndaki *Maskot* operetine çıkarken heyecan ve korkudan “istavroz” çıkaran Aşot Madat hayatı boyunca tiyatroyu da kutsal saymıştı. Minakyan ve Reşat Rıdvan'da oynamış, operette tam yarım asır yaşamıştı. Son dönemlerinde tiyatro hastalığı tekrar nüksetmiş ve Beyrut'ta amatörlerle *Leblebici Horhor*'u sahneye koymuştu.

Onu koca seksen yıl eskitememişti. Ama eski tiyatronun isimlerini sayarken geçen zaman seksen saniye bile sürmemişti. Ne kadar çabuk eskiyordu isimler. Mardiros Minakyan, Baltazar, Küçük Bengliyan, Karavan, Karakaş, Rozali Bengliyan, Nuvart Suat, Lusi Tokatlı, Amelya Naşit ve diğerlerinin isimlerini saymak elbette sığabilirdi seksen saniyeye... Ama sığar mıydı tiyatrodaki tarihe?

Mardiros'u sırası gelmişken takdim etmek isterim. Onun da yetiştiği yer tıpkı Fasulyeciyan gibi Hasköy Ermeni Mektebi'dir. 1839'da doğmuş ve asla pişman olmamıştır. Beyoğlu Naum Tiyatrosu'na girdiğinde ise 21 yaşındadır.

Molière'den Ermenice'ye adapte edilen *Aristodem* piyesindeki “İksira” rolünü oynayacak bir kadın bulunamamıştı. “Eh n'apalım zoo, dilber olmak da yar idir tiyatroda” de-

yip, bir güzel allanıp pullanıp sahneye çıkacak olan bu koca Mardiros'tur.

1885-1908 arası çeşitli grup ve oyunlarda fevkalade başarılı olmuş, sahne hâkimiyetini Meşrutiyet'le birlikte ilan etmişti. Aktörlüğüne ve rejisörlüğüne yaklaşık iki yüz tercüme tiyatro eseri de katmış ve Mardiros'un adı tiyatronun temel taşlarından biri olmuştu.

Varyete çiçekleri

İstanbul'da ilk kabare türündeki kafeşantanların açılıp çoğalmasında, Sultan Abdülaziz'in ince politikası önemli yer tutar.

İmparatoriçe Eugenia'yle "resmi"yetin dışına çıkan muhabbetleri ve Avrupa izlenimleri, konuya "eğlence"lik olarak bakmasında rol oynamış olabilir. Ama asıl sebep politikadan kaynaklanır.

Bu türdeki mekânların politik düşünce dışındaki insanları bağrına basması, Saray'ın arayıp da bulamadığı bir durumdu. II. Abdülhamit'in "İstibdat Devri" diye adlandırılan döneminde, bu mekânların sayısı daha da artmıştı.

Tohumları burada serpiyen, Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in ilk varyete çiçekleri, hafızama nakşedilmiş duruyor.

Daha Paul ve Virginie'yi bile okumamış ve kızlara ilk şiirlerimi de yazmamıştım. "Fahriye Abla" ve Madonna Eleni ya da Raşel Hanım gibi komşuların da pek farkında değildim. Uyanmamıştım o derin çocukluk uykularından...

Ne zaman ki, kadınlar bir bıçak gibi kestiğinde gecelerimi, dolup dolup boşalıyordu düşlerim. O ne müthiş semtti

yarabbim? Namütenahi zarafet timsali “münevver”lerden tutun da, en “şuh” kahkahalarıyla ortalığı kırıp geçiren “şendul”lara kadar herkes oradaydı. Ama düşlerimde en mümtaz yeri “varyete çiçekleri” ile sinema ve tiyatro yıldızlarına ayırıyordum.

İnsanın rüyalarında da yaşadığı kanaati, bende daha o zamanlar hâsıl olmuştu. Galiba “ikinci bir hayat”ı orada yaşıyordum. Geçmiş, rüyalarımı en can alıcı ve göz kamaştırıcı renkleriyle boyuyor ve dayanılmaz güzelliğiyle yanı başıma geliyordu. Kızıladalar, Makriköy, Samatya, Fanaraki, Tatavla ve Pera sadece Mamboury’nin *İstanbul* kitabında değil “ben”de de yaşıyordu.¹

Nerede onlar?

Jeanette MacDonald’ın siyah jartiyerini düşünüp rüyalarımın “Avrupalı bir çehre” verdiğim olmuştur. Biraz Litvanya kanı taşıyan “kamçılı kadın” Luba Meroff’u da varyeteci kadar, ilişilmez bir “grandüşes” olarak tahayyül etmişimdir.

Gözlerimi tekrar kapasam, Joan Bee’nin “Broadway kızları”, acaba bir varyete programıyla arz-ı endam eder mi? Ya da “beyaz”, “bembeyaz Rus” varyeteci Tatyana, bir Şark halısının üstünde gözlerini kin bürümüş bir engerek yılanı gibi sürünür mü?

İşte “geçmişten sabıkalı” ve bilhassa o zamanın kadınlara “müptela” biri olarak, onları hep arayıp durmuşumdur.

Sahnelerin tam manasıyla “familya”sını teşkil eden Fasulyeciyan, Minakyan, Binemeciyan, Hekimyan, Güllü Agop ve diğerlerinin bıraktığı temele, Toto’lar, Sururi’ler, Raşit

1. Par Ernest Mamboury, *İstanbul Touristique*, İstanbul, 1951, 951g.

Rıza'lar, Cemal Sahir'ler, Naşit'ler “nadide” bir yapı getirmişlerdi. Sunulan sadece “oyun” değil “oyun içinde oyun”dur sanki. Müzik, fizik ne ararsan vardır, derde devadan başka.

Dikran Efendi'nin *Leblebici Horhor*'u gibi klasikler bir kenara bırakılırsa, külliye müthiş bir varyetedir sunulan. Kamelya'lar, Eliza'lar, Hekimyan'lar, Kınar'lar ortalığı sadece birer “âsar-ı atika” olarak kasıp kavurmamışlardı. Suzan, Ojen, Araksi, Meri ve Sofî “aynı sazın telleri”dir. Peruz sahne sadece kanto mu söylüyordu?

O zamanlar sahnede sadece yeteneğine değil, fiziğine de güvenen “borazancıbaşı”dır. Muntazam yani mütenasip vücutla seyirciyi müzik eşliğinde “can evi”nden vurmak gerekir. Dekor, mimik, aksiyon, replik gibi unsurlar müzikli, danslı bir “muhteva”ya böylece ulaşmıştır.

Ulaşmıştır ama o temeldeki “sanat mefhumu” da asla kaybolmamıştır. İşte Kınar Hanım:

“Tamamı tamamına 43 sene olmuş. 43 senelik tiyatro artistiyim. Beni 12 yaşında sahneye çıkardılar. *Kürek Çocuğu* piyesinde ‘Küçük Viktor’u oynamıştım. Birkaç sene sonra aynı piyeste anne rolüne çıktım. Yirmi beş otuz yıl sonra da bu piyeste büyükanne rolü benimdi. Düşünün, evvela çocuk, sonra anne ve ardından da büyükanne olmuştum. Yaşlılık bu üç rolle insanın yüzüne tokat gibi çarpıyordu.”

Kınar Hanım dikkat ettiyseniz “43 yıllık tiyatrocuym” dememiştir. “Tiyatro artistiyim” demiştir. Onun 1930'larda *Ayda Bir* dergisine verdiği “beyanat”, dönemin bakışını yansıtmaması bakımından önemlidir: “Sahneyi, ailem, hayatım ve imanım kadar severim.”

Sahneyi “iman”ı kadar sevebilen bu “artist” kadının, şu şiiresel deyişine bakın:

“Eski rollerimi, kaybettiğim sevgililer gibi kalbime gömdüm. Bugün kalbimde bir sevgili mezarlığı var.”

Bu muhteşem kadın, 60 yıl önce düşünceleriyle “aşk kabristanı” kurabilmiş...

Mütareke ve sonrası

1929 yılı yaşıyordu. İstanbul eğlence yerleri bu defa Avrupalıların akınına uğramış, “Taksim Bahçesi”, “Sisters”ların programıyla dolmuştu.

“Dolli Sisters”, “Golden Sisters” ve “Andy Sisters”tı bu kardeşler. Varyete programları, *Uyanış* gibi “münevver” çevrenin de yayınlarında ele alınıyor ve “sanatsal” eleştiriler yapıyordu.¹

Jenni Golden İstanbul’daki programları sırasında Langalı Toma’ya abayı yakmıştı. Toma, “Sisters”ların küçüğünü “şimale çevirdiğinde”, çarşafı Pera’da, efkârı da “Londra Birahanesi”nde dağıtan bir bıçkıdır. Ülfet, sohbet ve muhabbete aşına ama zeberdest, bir pırpır hayta.

Gurbet elde avlanan Jenni, yaralı bir kuş olarak, Meryem Ana kandilinin önünde başını öne eğip, dualar okuyacaktır:

“Anapafson teemu tinpsi f/s dulusu.”

Litszt *La Kampanella*’sını terennüm etmiş, bu hakiki Frenk kızının duaları kabul olunmuş olmalı ki, “S. S. Costanza” gemisinin birinci mevkii kamarası bu defa neşeli ve şakrak bir bülbül sesiyle inleyecektir. Toma, kardeşlerle aynı kamarayı paylaşıp “Sallanmaz bu kalkışta ne mendil ne de bir kol” gibi “Yahya’vari” serzenişlerde bulunmaz. Keyifli bir Akdeniz yolculuğuyla Marsilya’ya gelecektir.

1. *Uyanış* dergisi, sayı 38, Ağustos 1929, s. 38. <https://rantey.org>

Paris'te vaziyeti garanti altına aldıktan sonra, gayet hoş ve deruni bir Leh Yahudisi'yle ceviz kırınca işler sarpa sarar. Gerisi, temposu yüksek, gerilimli bir "Stephen King hikâyesi". Toma, Leh dilberiyle Londra'da yatağa, Jenni de Türkçeleştirirsek, "Ölürsem kabrime gelme" diyerek sedyeye yatacaktır.

Akim kalan bir intihar teşebbüsü işte.

1930'lar hem bu tür varyeteciler, hem de endazesi yerinde operetçiler sunmuştur. Pera Palas'taki kraliçeler gibi ağırlanan Zozo Dalmas'ın adı verilen "Sante" sigarasını oradaki İstanbullular bana gönderdiler. Zozo her nefeste, her duman da "gözümde tütüyor".

Gazetelerin gazete olduğu yıllardan kalan bir haberi okuduğumda, ta o zamanlara gidip geldim:

"Madam Zozo erkânıyla birlikte Büyüka'da tenezzüh yaparken, eşekle bir tura çıkmıştır. Bu esnada inatlaşan eşek, kapaklanmış ve Zozo Hanımefendi'yi üstünden atmıştır. Kraliçemizin rahatsızlığı mühim olmayıp, zaten etraftan koşanlar tarafından ilk müdahalesi yapılmış ve gayet nazikâne eller tarafından eczaneye götürülerek, pansumanı sarılmıştır. Ada mülki amiri 'Bu hususta ne düşünüyorsunuz?' mealindeki bir soruyu şöyle cevaplandırmıştır: "Kaza çok şükür ki, ucuz atlatılmıştır. Bayan Zozo düşerken sıpanın kulağına yapışmasa, vaka daha vahim bir netice alabilirdi. Affınıza sığınırım, bacaklarda evet bacaklarda birkaç çürük hâsıl olmuştur. Bayan Zozo maruz kaldığı kazayı kısa bir vakit sonra atlatacaktır.' "

O ve diğerleri bu kazaları atlatmışlardır. Ya geçmişin gizem dolu kazalarına uğrayan diğerleri ne olacaktır? Çünkü varyete kazalarının izi pek kolay silinmiyor.

Müthiş Rumca'sıyla oyun gücünü Yunanlılara da kabul ettiren Şevkiye Hanım "İkonom Grubu"yla, Atina'da sahneye çıkmıştı. Yani anası Mari Ferha, babası meşhur Şevki Bey olan Şevkiye May...

Eskiye vâkıf yazarlardan Sermet Muhtar Alus zaman zaman *Yedigün*'de "Bir Varmış, Bir Yokmuş" başlığı altında yazardı. "İstanbul'un Eski Greta Garbo'su ve Novaro'su Kimlerdi?" yazısında iki Ermeni sanatçıyı ele alan Alus, bir karşılaş-tırma yapar. Bir tarafta Garbo ve Novaro, öbür tarafta bizim iki İstanbullu Hekimyan Hanım ile Binemeciyan Efendi.¹

Yazısına şöyle girer Alus:

"Evvela bu yazıyı bana ilham eden sebebi söyleyeyim. Geçen gün Suadiye'ye gitmişim. Kuytu bir kenara çekildim. Gazino gitgide kalabalıklaşmaya başladı. Yanımdaki masa boştu. Çok geçmeden omuz başımda bir katile. Kadınli erkekli sekiz on genç... Yerlerine ilişir ilişmez ağızları açıldı. Nazar değmesin ne çene, ne çene..."

Sermet Muhtar Bey daha sonra bu gençlerin konuşma tarzlarına ve görüşlerine takılacak ve onların kendilerini ve diğer müşterileri Greta Garbo, Lilian Harvey, Ramon Novaro, Villy Fritsh gibi dönem yıldızlarına benzetişleri üzerinde duracaktır. İşte bundan sonra Alus, kendi döneminin iki yıldızını gündeme getirip sözü edilen sanatçılarla beraberlik kuracaktır:

"Onlar şimdikiler gibi sürüsüne bereket değil, iki kişilik. Binemeciyan Efendi ve Hekimyan Hanım. Aynı oyuna çıktıklarında Binemeciyan mostra âşık, Hekimyan mostra maşuka idi. Binemeciyan'ın şekli: Kaşları, gözleri, bıyıkları rastığa bulanmış gibi zifiri siyah, sinekkaydı tıraş üzerine kat

1. *Yedigün* dergisi, sayı 78, 5 Eylül 1934.

kat pudradan çehresi de duru beyaz, gözleri sürmeli, yanakları pembelikti, yani Gürcü güzeli dedikleri şemail.

Alnın bir tarafında bombe gibi kabartılmış kâkül... Elinde ayna gibi parlayan silindir şapka, arkasında kuyruklu siyah setre. (Adının frak veya bonjur olduğunu senelerce sonra öğrendik.) Bacaklarında mayo gibi yapışık kısa beyaz pantolon, altında siyah çoraplar, rugan iskarpinler.

Allah'a şükür şive pek kaş göz yarmıyor. Zo, ka, mega, ciğerim gibi pelesenklerden muarra. Ayrıca konuşmasında hanımların pek hoşuna giden bir hususiyet mevcut."

Alus'un bu tarifinden son derece özenli bir fizik ortaya çıkmaktadır. Makyaja son derece meraklı bir fizik. Tarz-ı hareketi de bu çok alımlı çalımlı kıyafetine uygun olacaktır:

"Maşukası ile yalnız kalıp vecde geldi mi, başparmağını yeğinin koltuk altına, öbür elini de kalbinin üstüne koydu mu, seyrine doyabilirsen doy. 'Ah gaddar şu titrek kalbimin derununda sana karşı beslediğim mukaddes hissiyatı bir itiraf edebilsem. Heyhat... Acaba muvaffak olabilecek miyim?' diye tutturur sanki kelimeler ağzının içinde dört dönüyor-muş da, aralıktan dışarı hoplayıveriyor."

Darülbedayi yıldızı Eliza'nın babası olan Binemeciyan, ilan-ı aşkta nasıl bir tavır alıyor, ona bakalım:

"Eliyle kalbine bastırırken şimdiki 400 dirhem kavalyelerin yaptığı gibi dirseğini yukarı gerer, heyecanlı dakikalar gelince evvela dua vaziyetinde bir dizini yere kor, ateş saçağı sardı mı, avucunu şap diye alnına yapıştırıp iki diz üzerine düşer. Mahbubedeki yoğurt gönül de o anda ayran oluverirdi. Yürüyüşü de çok vakur, pek kâmil görülür, pek beğenilirdi. Ciddinin ciddisi, azametlinin azametlisi idi."

Şimdi Sermet Muhtar'ın sanatçının bir oyundaki hali için çizdiği şu nefis portreye bakın:

“Hatta sevgilisinin en büyük heyecanla boynuna atıldığı, çıldırasıya sevgisini bildirdiği ‘Muazzez Jak, senin için o asil Baron’un desti izdivacını reddettim. Bunca malikâneleri, şatoları, Kredi Liyone Bankası’ndaki o milyonlarca franklık serveti ayaklar altına aldım’ dediği dakikalarda bile yüzü gerilir, sırtacak iken kendini tutar, altdudağı ispazmoza uğramış gibi titrerken gülümsemezdi bile. Anlaşılan o zamanın (gülmez adamı) oymuş da haberimiz yokmuş.”

Büyükten de büyük

Kınar Sıvacıyan (1876-1950) Tekirdağ'da Ahmet Fehim Efendi'yle sahneye çıktığı o 15 yaş diriliğini hiçbir zaman yitirmemişti. Fasulyeciyan Kumpanyası'ndan Minakyan'a geçtiğinde de başoyuncuydu. O sıralarda bir Ermeni aktörle evlenmiş ama çok genç yaşta dul kalmıştı. Tek oğlunu da yitirmek Kınar Hanım'ın tiyatroyu yuva gibi görmesine sebep olmuştu. Acılarını unutabileceği ya da saklayabileceği tek yer tiyatroydu. Ramazan aylarında bavulunu topladığı gibi oynadığı tiyatroya gelir ve soyunma odalarından birine yerleşirdi. Osmanlı-Türk kültürüne hem aşına, hem de âşıktır. *Fuzuli Divanı*'nı elinden düşürmeyen Kınar Hanım'ın Meltem Sokağı'ndaki üç katlı evinden zaman zaman Fuzuli mısralarını duyan komşular, “Madamı yine hüzün sardı” diye fısıldaşırlardı.

Kınar Hanım'ın evinde pansiyoner olarak kalan (1937-1938) eski radyocu ve spikerlerden Kemal Kaltaoğlu onun sofrasına oturmuştur. O yıllardan bilgi aktarırken şöyle diyecektir:¹

1. Adnan Giz, *Bir Zamanlar Kadıköy*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

“Bizi çok sever ve çok iyi bakardı. Geceleri üstümüzü örtmek için geldiğini hatırlıyorum. Eli açık bir insandı. Sık sık pişirdiği yemeklerden tattırır, sofrasına davet ederdi. Ben o sırada Altıyol’daki Leyla Hanım’ın aile mutfağına abone olmuşum. Kınar Hanım gelen yemeklerden dikkatlice seçen iyi bir ev kadınıydı. Çamaşırlarımızı leğende yıkar, bu sırada şarkı söylerdi. Bir kere ‘Nereden aldandım / Kapıldım sen gibi bir zalime’ şarkısını söylüyordu. Benim dinlediğimi görünce çok memnun olmuştu.”

Kurbağalıdere Ermeni Mezarlığı’na “Ermeni” olarak gömülmüştü ama “Türk” gibi yaşadığı tartışılmazdı.

Sadece Kadıköy’deki Minakyan Kumpanyası’nın değil, cümle tiyatronun bu yıldızı, Kuşdili’ndeki 6 numaralı ahşap evde ölmeden önce ne demişti biliyor musunuz:

“Bazı oyuncuların Paris’e gidişleri trajik bir vakadır. Bizim Tolayan ve Natan da tıpkı öbürleri gibi, Paris’te hiçbir şey olamazlar. Olmaları için İstanbul’u Paris’e götürmek lazımdır...”

Paris’i soluyan ama her daim İstanbullu olan yazar Vivet Kanetti, oraların kabare ve varyetelerinden bahsederken, müzik ve fizik beraberliğinden söz edip “Onlar Türk lokumu sever” diyor. Demek sadece kabiliyet Fransa’da da yetmiyor. Hem lokum olmayacaksın, hem de İstanbul hasreti çekeceksin. Tolayan ne işin var o zaman Paris’te?

Şimdi Hekimyan ve Eliza’lı bölümleri açıyorum. Eliza Binemeciyan’ın, “Foto Aigle” tarafından tabedilen fotoğrafına bakılırsa, sıkleti ağır olmakla beraber, mütenasip bir vücuda sahiptir.

Tiyatro muharrirliği kırk yılı aşmış Halit Fahri (Ozansoy) Bey Yüksekaldırım’ı çiğnemişlerdendir. Eliza’dan söz

ettiği sıralarda Galata Kulesi'nin karşı sokağındaki, eski ismi "Kmanto" olan bir Alman pansiyonunda yatıp kalkıyordu. Geceleri ya Garden Bar ya da San Susi Birahanesi'nde demlenen bu eski kurt, zaman zaman Fransız Tiyatrosu'ndaki Darülbedayi temsillerine de takılırdı. Çünkü yazdığı *Kendini Bil* oyunu burada sahnelenmekteydi.

Oyununun son perdesinde aktör Muhavvit Bey ile Eliza öpüşmektedir. Herhalde sıkı bir öpüş olmalı ki, uyanık Muhavvit'in yarı bıyığı Eliza'nın yüzünde kalır. Millet gülmekten yerde ama Eliza'nın bir şeyden haberi yok...

"En iyi tiradımı geçmişim zo, bir tragedyada neden güler bunlar?" diyerek soyunma odasına giden sanatçı, aynaya bakınca bıyıklı halini görecektir.

Ertesi akşam Eliza yoktur ve Halit Bey tarafından evden bin bir ricayla getirilecektir. Böylece bıyık meselesi tatlıya bağlanır ama bu sefer de "Süleyman Nazif vakası" çıkacaktır. Hoca locasında bütün haşmetiyle oturmuş piyesi seyretmektedir. Birden ikinci perdenin ortasında Liza ile Rosa'nın karşılıklı tiradını, gümbür gümbür sesiyle kesecektir: "Yeter yahu yeter, ne uzun söz bunlar böyle..."

Hocanın yaylım ateşine, sahneden gelen cevap şudur: "Yazınızı köşenizde yazınız üstat."

Vakanın kahramanı Eliza'nın omuz ve göğüs aksamı etli butludur. Sahnenin dışında yüzünde boyanın zerresini bile göremezsiniz. Suratını eski sistem yumurtaya boyayıp, hıyar kabuğuyla beslemez. Kınar ile Eliza o zamanlar ayda 15 altın maaş alan iki "megastar"dır. Muhsin (Ertuğrul), Galip (Arcan) ve Behzat (Butak) beylerin aldığı ise, 8 ile 10 arasında değişmektedir.

Eliza, Madam Hekimyan'ı fizik olarak değil de icra-i sanat olarak bir nebze hatırlatır.

Hekimyan karakaşlı ve kıvrıkcık saçlıdır:

“Hekimyan ile Binemeciyan, Minakyan’ın tiyatrosunda mütemadiyen karşı karşıya arz-ı endam eylemişler, ahlı oflu göz süzüşler, kalbi bastıra bastıra iç çekişler, bimecal (güçsüz) dizüstü düşüşler ve tatlı tatlı cana kıyışlarla, en hissi ve en zarif arkadaşlık modelliği etmişlerdir.” Sermet Muhtar Bey daha sonra, Hekimyan’a da şöyle bir portre gönderecektir: “Hekimyan Hanım’ı tiyatro harici görmeyin. Sokakta rastladınız mı, ya Pangaltılı bir piyano ustası ya Gedikpaşalı bir ev kadını veya Samatyalı bohçacı bir madama sanırdınız. Kırk hanesini aşmış, kırk beşi de geçip, elliye merdiven dayamış bir duldu. Cami yıkık fakat mihrap yerinde. Gelgelelim o hınzır sahneye ayak bastı mı, dalyan endamlı, şipşirin bir tazecik olup çıkıverirdi. Meşhur piyeslerdeki rolü için bir iki gün evvel içmelere mi giderdi, yoksa Bursa’da “Eşek Terleten”e mi girerdi, orası bilinmez. Göğüssüz, davlumbazsız, adeta narin bir kız gibi kulisten çıkardı.

Tomas Efendi

Ben aslında onu çok seviyordum... Bin hayata bedel “bir hayat” için verdiği inanılmaz mücadeleden dolayı...

Ben aslında onu çok beğeniyordum... Ayrı dünyaları bütünleştiren, o evrensel yüreğine, acıları da sığdırmasını bildiği için...

Sevdiği için topraklarını... Bandığı için ekmeğini onca yoksulluğun terine, takdir ediyordum aslında ben onu.

Dünya Tiyatrolar Günü kutlandığında, perdeleri hep aynı sözlerle açar ama bunları kimin böylesine yürekten söylediğini hiçbir zaman aklımıza getirmeyiz bile... Güzelim sanat

sevdasını alabildiğince duru ve yürekten ifade eden kaç şifahi anıt kalmıştır ki?

Salonlar boşalır, ışıklar söner ve kulislerden sahnelere doğru uçuşan onun replikleri olur. Aynı anda, ayrı ayrı yerlerde yeni bir hayatın oyunu sahneye konmaktadır... Yeni oyunda herkes yerini aldığıında, sadece tiyatronun değil, hayatın evrensel haykırışını ifade eden, tek bu ses duyulmaktadır:

“Perdeeee...”

Bence bu ifade kapanıştan çok, başlangıcın ifadesidir. Bir açılıştır yarına. Sadece sahneyle yaşayanların değil, aynı hayatın soluğunu alanların da kendileriyle alakalı mana bulabileceği bu mesajı okumazsak, Bay Tomas’ın muazzam trajedisine vâkıf olamayız:

“Zaten aktör dediğin nedir ki? Oynarken vardır. Yok olunca da sesimiz bu boş kubbede bir hoş seda olarak kalır... Birazdan teatro bomboş kalacak. Ama teatro işte o zaman yaşamaya başlar. Çünkü Satenik’in bir şarkısı şu perdelerden birine takılı kalmıştır. Benim bir tiradım şu pervaza sinmiştir. Hiranuş’la Virginya’nın bir diyalogu eski kostümlerin yırtığına sığınmıştır. İşte bu hatıralar, o sessizlikte saklandıkları yerden çıkar, bir fısıltı halinde yine sahneye doluşurlar. Artık kendimiz yoğun. Seyircilerimiz de kalmadı. Ama repliklerimiz, fısıldaşır dururlar sabaha kadar.

Gün ağarır, temizleyiciler gelir, replikler yerlerine kaşışır... Perdeeee!..”

1843 tevellütlü bu aktörün günümüz Türk tiyatrosuna Osmanlı önder olarak koyduğu, o kadar çok temel taşı var ki... Hasköy Ermeni Mektebi’nde temsillere çıkmış, Beyoğlu Şark Tiyatrosu’na kapağı attıktan sonra da ısrarla aranan bir

aktör olmuştur. Kendileri bilhassa Ermenice temsillerin aranan “jönprömiye”lerindendir.

Dramların tiratlarında sesini ve fesini düşürmeden, bilhassa “elim bir aşkın kurbanı” kadınların teveccühüne mazhar olmuştur.

İzmir’in en gözde tiyatrolarından Eksiyân’a transfer olduğunda Baytzar Hanım’a rastlayacaktır. Zarif ve latif bir Ermeni güzelidir Baytzar Hanım.

Tomas Efendi, “Tekirim” diye hitap ettiği, sadece martta “mırnav”lamayan ve her daim “tırmık” atan bu lepiska saçlısına tutkundur.

Afişteki yeni oyun

“Gönül muhabbeti hoştur, gerisi boştur” tekerlemesini tamamen benimsemiş ama zaman geçtikçe, şunu da söylemekte mahzur görmemiştir:

“Amma velakin hayat yokuştur.”

İhtimal ki madamasıyla provaların çok sıkı fıkı sahnelerinde ya da iki perde arasında “yakın temas” kurmuş ve binetice dest-i izdivaca mecbur olmuştur...

Tomas Fasulyeciyan hakkındaki şüphelerde, Ermenice temsillere fazlaca ağırlık veriş birinci derece rol oynar. Bu vaziyet kimi çevrelerce eleştiri konusu olmuştur.

Mesela, adı sanı bilinen ve her sahnede rol bulması mümkün şöhretli bir sanatçı olmasına rağmen, Trabzon’larda kârıyla perde açması (1863) hayra alamet sayılamaz... Ermeni gençlerle tiyatro kurup, bir yıl çalıştıktan sonra valizini toplamasının sebebi nedir?

Tiyatroyu bu kadar seven ve sıfırdan grup kurmaya çalışan biri ise, niye bu kadar çabuk dönmüştür? Onun Trabzon'a gitmesinin ve bir yıl sonra "görevini ifa" ederek geriye dönmemesinin sebebi bundan sonraki hayatının her safhasında görülecektir...

Tomas'ın ihtilalci tohumlarını ilk yeşerttiği yer bu tiyatro çatısı olmalıdır. Reşat Ekrem Koçu, Fasulyeciyan'ın buradan hareketle Kafkasya'ya geçişini "kaçış" olarak tanımlar:

"Ermeni komitacıların bilhassa Kafkasya'da çok faal olduğu bir devirdi. Belki de karanlık bir tarafı olacaktır. 1863'te yirmi yaşında iken Trabzon'dan Kafkasya'ya kaçtı ve iki sene kadar oranın her şehrini dolaşarak İstanbul'a döndü."

Bu bilgiye ilave yapalım, İstanbul'a dönüşünde Minakyan'ın tiyatrosuna girmişti.

Ardından tekrar Kafkasya'ya gidecek ve iki yıl daha orada kalacaktı. Osmanlı topraklarında sahneye çıktığı tiyatrolardan biri de Üsküdar'da "Aziziye"dir. Gedikpaşa'da ise sakin ve munis bir insan olarak tanınırken "Güllü Agop"la geçinemeyip ayrılışı da dikkat çekicidir.

Çünkü Güllü Agop da Hristiyan ve Ermeni'ydi. Ancak daha sonra hem dinini, hem de Ermeniliğini bırakması acaba ikisinin görüşleri arasında bir uyumsuzluk yaratmış olamaz mı? Zira aralarında mesleki bir çekişme söz konusu değildir. Anlaşıyor ki Agop ile Tomas arasında başka bir çekişme olmuştur. Tomas daha sonra beş yıl sürecek bir Bursa macerasını başlatacaktır.

Fasulyeciyan'ın yurtdışı faaliyetlerinde Bulgaristan da yer alır (1885). Burada sekiz yıl kalan Fasulyeciyan için Koçu şöyle demektedir:

"O tarihlerde Bulgaristan ve Romanya da Kafkaslar gibi

Ermeni komitacıların aşırı faaliyet gösterdikleri memleketlerdi. Tomas Fasulyeciyan'ın aktör hüviyeti altında o anarşistlerle yakın temas içinde olmasından şüphe edilebilir.”

Şüpheye mahal yok hoca. Ben Bulgaristan ve Romanya'da onun tiyatro faaliyetleriyle alakalı malumata rastlamadım.

Herhalde sahne yerine “dağ”a çıkmış olmalıdır. Aktör yurda dönüşünde Samsun'da iki, Tekirdağ'da bir temsil vermiş, 1894'te tekrar yurtdışına çıkmıştı.

Altı yıllık Bulgaristan ve Romanya seyahatinde hastalanan (1900) aktör Paris'e tedaviye gönderilmişti.

Tomas yataktan kalkar kalkmaz Mısır'a geçecek ve İskenderiye'de temsiller verecekti. Bütün temsillerini Ermenilere Ermenice veren Tomas Efendi, geçen zaman içinde sadece hastalığını değil, tiyatro hasretini de yenemeyecektir. Hastalığı yüzünden bırakın sahneye, sokağa bile çıkamamıştır.

1901'de ölen Tomas için halk şairi Nebil'in yazdığı numunede onu “kara saçlı, kara kaşlı ve mürdüm gözlü” olarak görürüz. Ama eli silahlı ya da ihtilal beyannameli olarak göremeyiz. Neden?

Çünkü Fasulyeciyan'ı Bursa'da himaye eden Ahmet Vefik Paşa'ydı... Tiyatroya gönül veren bu paşa sanatçılarla bizzat meşgul olmuş ve özellikle “Molière hastalığı”yla tanınmıştı. Tiyatro binasının yapılması, yabancılar ile Türklerden bir heyetin teşkil edilerek meselelerin ciddi olarak ele alınması hep bu “sahne paşası”nın işidir. Velhasıl tiyatrodaki savaşmış bir paşa işte... Fasulyeciyan'ın Bursa'yı terk ediş sebebi de paşanın oradan ayrılmasıdır. Paşa gidince istediği çalışma rahatlığını bir türlü bulamaz.

Bu topraklarda büyümüş, bu toprağın suyunu içmiş ve

yine de “Beni toprağıma gömün” diyememiştir. Ne hazin bir tecelli.

Yeranuhi Hanımefendi

Şimdi “Taşnakçı” Tomas’ı afiştten indirelim ve sahne ışıklarını yeni bir oyun için yakalım. “Perdeee..”

Fasulyeciyan’dan 7 yıl sonra doğup (1850) 11 yaşına kadar evden çıkmayan ve tam çeyiz düzmeye sevk edileceğı anda kulislere uçan bir “florya” kuşudur. Yani sıradan gibi görünen ve herkesin sevip anlayabileceğı tarzda ötebilen ama asla kafese tahammülü olmayan bir kanatlı.

O zamanlar modaydı Frenkçe öğrenmek. Semt Beşiktaş olduğundan Yeranuhi de bu modaya uyacak ve evinde Fransızca dersler almaya başlayacaktır.

Beşiktaş Ermenileri diğer semtlerdekilere göre daha Avrupalı olmaya çalışmışlardır. Bunda tüccar sınıfından gelmeleri ve sosyal durumlarının daha güçlü olması rol oynamıştır. Bunun dışında Beşiktaş-Ortaköy ve Arnavutköy umumiyetle Müslüman, Hıristiyan ve Musevi mozağının birleştiğı en nadide Osmanlı yerleşim alanlarıydı. Ailenin yükü, tüccardan Ohannes Efendi tarafından taşınıyordu.

Sebebini bilemiyorum ama Ohannes Efendi’nin “Çil” lakabı herhalde ticari bir yakıştırma olmalıydı.

Zaten “çil çil” altınlarla fazla içli dışlı olmuş bir tüccara bundan daha uygun bir lakap takılamazdı.

Karakaşyan ailesinin Beşiktaş’tan Üsküdar’a taşınmaları Yeranuhi’nin geleceğinde önemli bir paragraftır.

İcadiye denen semti o dönemlerde Anadolu yakasının

Avrupa kısımlarından biri olarak telakki edebilirsiniz. Semt mektebinde birkaç yıl okuduktan sonra serpilmeye başlayan Yeranuhi, her ne kadar gayrimüslim de olsa nihayetinde Osmanlı'dır. Aile yapısı, toplum bakışı ve hayat tarzlarıyla "Müslim"lerden farklı değildir.

Boy atıp endam meydana çıkınca, Yeranuhi için sıkıntılı günler de gelir. Çevrede "fink" atan delişmenler, Yeranuhi'ye tebelleş olunca aile meclisi oturup karar verecek ve onu okuldan alıverecektir.

Dışarıyı görmüş birine "içeri"yi sevdiremezsiniz. Onun da gözü dışarıdadır. Yeranuhi Karakaşyan evin penceresinde "kukumav kuşu" gibi oturduğu sırada bir gün aniden "pırr" edecek ve gidip *Montoni* isimli oyunun başrolüne konacaktır. Bu dram seyredenleri perişan eder... Yaşı daha on dört bile olmamıştır. Sermet Muhtar Alus *Tarih Hazinesi*'nde "makûs talih" in değişmesini şöyle yazmıştır:¹

"Dramı seyreden kız sevincinden çılgın... Kendisinin pekâlâ becerebileceği bir iş bu. Henüz körpe ama serbest konuşması, hal ve tavrı, kaşı gözü, akça pakçalığı yerinde. Ona biçilmiş kaftan bir zanaat varmış da haberi yok. Ah bir şanoya çıksa, aktris olsa. O sıralar evindeki bir toplantı gecesi giyinip kuşanıp misafirlerin karşısında *Montoni*'deki kadın rolünü mükemmelen taklit etmesin mi? Etrafındakiler istidadına, gösterdiği kabiliyete hayran..."

Sonrasında Bedros Megakyan, Mardiros Minakyan, Serope Benliyan gibi imtihan heyetini teşkil eden, "muhterem muallimler ile muallimeler" in karşısında sanatını ispat eder. Derler ki: "Serapyan'ın *Biçare Aşhen*'inden bir tirat geçiniz matmazel." Bir geçer, bir geçer ki, Şark Tiyatrosu'nun baş

1. *Tarih Hazinesi*, sayı 1, İstanbul, 1951.

aktrisi Arusyak Hanım halt etmiş yanında. Ve “layıktır” kararı verilir.

Arusyak, Ermenice “Sabah Yıldızı” demektir. Yeranuhi’nin bu Sabah Yıldızı’nı nasıl yok ettiğini, şanoya bir şiir atarak ifade ederler: “Yeranuhi güneş gibi doğup / Sabah Yıldızı’nı söndürdü.”

Yeranuhi aslında Şark Tiyatrosu için bir kıvılcım olmuştur. Giderek rağbetten düşen tiyatro, onun gelmesiyle tekrar canlılık kazanmaya başlamış ve seyirciler tekrar akın akın geri dönmüşlerdir.

Arusyak Hanım’ın yerini Yeranuhi’ye kaptırmasından sonra yapacağı tek şey Şark Tiyatrosu’nu terk etmek olacaktır. O sırada Üsküdar’da “Aziziye” ismi altında yeni bir tiyatro açılmış ve Arusyak Hanım ile birkaç arkadaşı burada birleşmiştir (1876).

Osmanlı Tiyatrosu mesleki takdiminde en önemli yeri tutar. Güllü Agop’tan ayda 30 altın alması, ona biçilmiş değer bir ifadesidir. Adaşı Verkine Karakaşyan’dan ayrılması için “Büyük” lakabı takılmış ve bu “büyük”lüğü sadece lakapta kalmamıştır.

“Küçük” Verkine Karakaşyan’ın tersine bir tip çizer. Verkine şen şakrak, edalı ve fıkırdaktır. Ayrıca kırım kırım kırıp başta Sermet Muhtar Alus’un akrabası olmak üzere çok kişiyi yakıp kavurmuştur. Alus, *Tarih Hazinesi* dergisindeki yazısında şu itirafta bulunur:

“Babamın küçük dayısı rahmetli bile Mektebi-i Harbiye’de talebe iken haspaya gönlünü kaptırmıştı.”

Çok çabuk hiddetlenen, öfkesi burnunda ve İstanbul iklimine müsavi yanardöner bir mizaç. Önce gürlüyor sonra gülüyor. Velhasıl öfkesi hiçbir zaman çiçek açmayan bir madama.

Manon Lescaut ya da Rosmonde gibi oyun gücü isteyen klasik rollerde farkı hemen ortaya çıkar.

Tıpkı içerideki Yeranuhi ile dışarıdaki Yeranuhi arasındaki ayrılık gibi. Sokağa çıktığında öylesine sadedir ki, herhangi bir Tatavlalı ya da Makriköylü'den ayırt edilemez.

Ama sahnede en şatafatlı fistanlar içinde göz alıcı bir madam olur çıkar. Hele o tarifsiz, “hazin ve aynı zamanda erotik” sesiyle davetkâr bir çehreye bürünür.

Sanılmasın ki o hep trajik bir hayatı yaşamıştır sahnede.

Hayır, gülmesini bildiği kadar güldürmesini de bilmiştir. *La Belle Helene*, *Madam Angot* ve *Arif'in Hilesi*'nde görülmeye değer bir oyun çizip, *Leblebici Horhor*'da bülbül gibi şakımıştır.

Geçip giden değil, iz bırakan bir aktris... Ve eksiği olmayan bir Osmanlı madamı...

Hakikaten müteessirim. Keşke Tomas da dağa çıkacağına sahneye çıksaydı ve komitacı yerine Osmanlı efendisi olabilseydi.

Gedikpaşalılar

Gedikpaşa Tiyatrosu genel gelişimde en önemli rolü oynamıştı. Tiyatro daha önceleri “Solye” adıyla ün kazanmış bir cambazhaneydi. Sahibi ise Abraham Yaramayan adında varlıklı bir Ermeni (1868). Bina daha sonra Agop Vartoviyan tarafından alınarak tadilatla tiyatro haline getirilmişti.

Tiyatro ileriki yıllarda şirket haline getirilecek, Mustafa Fazıl Paşa da en büyük hissedarlarından olacaktır. İdari işlere Agop Efendi bakıyor, Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik,

Şemsettin Sami, Agâh Bey, Ahmet Mithat ve Fehmi Bey de “edebi heyet”te yer alıyordu.

Sadrazam Ali Paşa araya girince suflörle oyun oynatmak imtiyazı Sultan Aziz tarafından bir fermanla Agop Efendi’ye verilmişti. Vartoviyan kararların uygulanmasından tek başına sorumluydu ve aynı zamanda hâsılata ortaktı. Memleketin hemen hemen tek tiyatrosu olması ve halkın alakasını görmesi hem oyuncuların maaşını artırmış, hem de Agop Efendi’yi memnun etmişti. Sanatçılar iyi kazanıyordu. Mesele Karakaş kardeşler 60 altından fazla aylık alıyorlardı. Padişah gelmiyordu ama aydın Türkler oradaydı. Avrupa’nın bile adını duyduğu bir tiyatro olmuştu Gedikpaşa. Abdülhamit’in tahta çıkışı ve Türk-Rus Savaşı’ndan önce (1876), Lord Salisbury başkanlığındaki İngiliz diplomatları bu tiyatroda verilen üç temsili izlemişti.

Bu güçlü tiyatroda zaman zaman Fasulyeciyan, Noçi ve Minakyan da sahneye oyun koymuştu.

Yeranuhi ve Verkine Karakaşyan, Nuvart, Araksi, Bedros, Megakyan, Mardiros Minakyan, Atamyan, Papazyan, Tospatyan, Narlıyan, Çaprast, Sisak, Sanikciyan, Matosyan, bizimkiler de katılmıştır. Hamit Bey, Ahmet Necip ve Fehim Bey gibi. Repertuvarda Hugo, Dumas gibi ünlülerin eserlerine de yer veriliyordu. Ayrıca cinai melodramlar ve telif Türk temaşa eserleri de eksik değildi. Bunun yanı sıra yılda dört kez Ermenice telif eser sahneye konuyordu.

Fransız yönetmenin gelişiyle 1876’dan itibaren “şarkılı piyes”ler de repertuvara alınmıştı. Tiyatronun ilk telif oyunu Recaizade Ekrem’in *Afife Anjelik* isimli dramı olmuştu.

Tiyatronun Ermenice basılmış ilanlarından birinde “Müsamerede Molyer’in *Avar* piyesi takdim edilecektir. Fiyatlar

muayyen değildir. Tiyatro seyircisinin arzusuna ve lütuflarına tâbidir. Sanatkâr Davit Triyans'ın menfaatine olduğu için kabilse lütfen hanımların da duhuliyeye vermeleri rica olunur" deniyordu (1878). Anlaşıyor ki, bu tür jübilelerin dışında hanımlardan giriş parası alınmamaktadır.

Tiyatro zaman zaman hafiye ve sansür denetimine uğramıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin *Çerkez Özdenleri* oyunu da bunlardan biridir (1882). "Bu oyunda hikâyeler nifak sokuyor, Çerkez propagandası yapılıyor" diye jurnallenecek ve tiyatroya el konulacaktır.

Tiyatronun idare tarafından Abraham Paşa'dan resmen alınmasında biraz da "baskı" vardır. Çünkü tiyatro binasının arsasına "medrese" yapılacağı gerekçe olarak gösterilmiştir. 1882'de olmalı, bir gece belediye işçileri gelecek ve bu yuva hâk ile yeksan edilecektir. Ne var ki, tiyatro binası yıkıldıktan sonra, arsa uzun süre boş olarak bekletilmiştir.

Yuvası yıkılmış kuşları düşünün... Türk, Ermeni, Rum ve Musevi sanatçılar bu haldedir işte.

Osmanlı Donanma Cemiyeti'nin tiyatrodaki önemli bir yeri vardır. Darülbeyde'nin kuruluşu sırasında yaklaşık sekiz aylık bir devrede tiyatro adına tam bir öncüdür. Cemiyet müdürlerinden sanata son derece ilgi duyan Ziya Bey, aynı zamanda Harbiye Mektebi'nde hocalık yapan bir subaydır.

Ziya Bey'in yaptığı en önemli iş, cemiyet yararına temsiller vermek üzere bir "heyet" oluşturmaktır. Heyette muhtelif gruplardan gelen oyuncular bulunmaktadır, ama daha çok Minakyan'ın oyuncularını vardır.¹

Sadi, Nurettin Şefkati, Muvahhit, Saffet, Hakkı Necip beylerle oynayan tiyatronun kadrosu müthişti. Temsiller Şehza-

1. Refik Ahmet, *Muhit* dergisi, sayı 26, İstanbul, 1930.

debaşı Millet Tiyatrosu'nda veriliyordu. Şahinyan, Tolayan, Çobanyan, Dülgeriyan efendiler ile Şahper, Kınar, Aznif, Virjin, Agavni ve Eliza hanımların repertuvarında komedi, vodvil ve hissi piyesler yer alıyordu. Minakyan Efendi özellikle kendi repertuvarından alınan *Dalila*, *Sefil Valide*, *Sokak Çocuğu* gibi hissi piyeslerin temsiline nezaret eder ama bazen de dayanamaz rol alırdı.¹

Şamram'ın dünyası

Kırkında epey kilo almıştı ve II. Abdülhamit döneminde başlayan sanat hayatını aynı başarıyla sürdürüyordu.

Naşit Bey'in belli başlı kadın oyuncularına arasına girebilmişti (1920-1930). Adnan Giz'in asıl adı "Şamiram Hanım" dediği Şamram'ın günün modasına uygun şarkılar yapmakta üstüne yoktu. Bisiklete binmek mi moda, Şamram Hanım hemen bir kanto atardı. Çarliston mu geldi, Şamram Hanım bu dansa da bir karşılama yapacaktır:

*"Ne aksi makine bu
Hopla, hopla
Hendeği atla
Alert!
Dar ceket, şık tuvalet
Arabacı dikkat et
Simit tablanı gözet."*

Tuluata çıkar, dramda boy gösterir, kantoda "varım"

1. Refik Ahmet, *Muhit* dergisi, sayı 18, İstanbul, 1930.

derdi. Erkek rollerinde başarılı olan ender bir kadındı. Köroğlu'nun oğlu Hasan'ı, Küçük Virjin'in karşısında "tam erkek" gibi oynamıştı. Üstelik de şarkı söyleyerek.

Naşit Bey ve kumpanyası için şu parodisi meşhurdur:

*"Naşit Bey'imiz fındık kurdu
Piyasada şöhret buldu
Güzel kızları kaçınca Şamram'a muhtaç oldu
Rana'nın güzeli yaman
Gıy, gıy, gıy, gıy! Ötsün kemanlar
Güzel Blanş savurdukça
Of, of, of, of anam anam..."*

Kumpanyanın müzik topluluğunu yöneten Yorgi Efendi, Küçük Virjin'le evliydi. Yorgi dediğimiz de çok yakışıklı ve kadınları dehşetli etkileyen eski kurtlardan bir kemancı. Hem keman, hem kalp çalardı. İkisinin evliliğinden Niko ve Amelya kardeşler doğacaktı. Anne Virjin 1920'lerde boğuk ve Türkçe'ye hâkim sesiyle dram ve komedilerin başoyuncusu olmuştu. Niko esmer ve çelimsiz, Amelya ise tombul ve kısa boyluydu. Ama güzel yüzlü bir kızdı. Henüz 15 yaşındayken danstaki hünerini göstermiş, Naşit Bey de ona "gözü gibi" bakmıştı. Onunla evlenecek ve böylece sahnelerimizin iki büyük ismi Adile ve Selim Naşit'i bize armağan edecekti.

Kantocu Zarife tuluatın büyük ismi Tevfik İnce'nin, Agavni de Hakkı Necip'in eşiydi. Arapça şarkılarıyla tanınan, heybetli vücuduyla canlar yakan Viktorya Hanım, Fahri Bey'e abayı yakmıştı.

Onlar sadece abayı yakanlar için söylemezlerdi. Hep aba-

yı başkaları yakacak, onlar da yananlar için söyleyecek değil ya. Bazen kendileri için de söyleyecek veya kendileri de dinleyeceklerdi.

Eyüp'ün Fulya Tarlası ya da Fulya Bağı denen mesire yerinde işret sofraları kurulur ve âlemler yapılırdı. Bizim tiyatrocı takımı bundan uzak kalmazdı. Bu âlemlerin şöhretli isimlerinden biri de “Arabacı” Murat'tır.

Şamram Hanım bu genç için “rast” makamında bir kanto okumuştı. Bu kanto Refik Paşa tarafından yasaklanmakla kalmamış genç ve yakışıklı arabacı da Dimetoka'ya sürülmüştü. Bu hazin hikâyeye Osman Cemal Kaygılı, yüreklere su serpen bir final yapar: “Arabacı Murat Hareket Ordusu gönüllülerinden biri olarak İstanbul'a dönmüştür.”

Tiyatro âleminin bu pek sevdiği Arabacı Murat için yapılan kanto şöyledir:

*“Arabacı sarhoş, müşterisi sarhoş
Aman aman bakışları bir hoş
Arabacı hey!
Çal kamçıyı gidelim.
Sazlı sözlü çakarak
Bir muhabbet edelim...”*

Bu muhabbetler sırasında abayı yakanlar için fal da bakılacaktır. Falcı kantosunu yine Şamram Hanım okur:

*“Falcı fal bakar, bakla atar
Bana derler ‘Çifte Benli’*

Yalelli, yalelli

Abe mangiz uçlan bakayım

Nazlı nazlı sana göbek atayım..."

Bu "rast" falcı kantosuna Luçika ve Virjin hanımların "hicaz"dan "Çingene Düettosu"nu da eklemek gerek:

"Kaynanam falcı karı

Yoktur onun emsali

Koluna sepet takar

Sokaklarda fal bakar

Güzel olalım diye

Başına çiçek takar..."

Tiyatronun ne denli birleştirici olduğuna, Müslim ile gayrimüslimi nasıl birleştirdiğine birkaç örnek vermiştik. Türk operet ve tiyatrosunun temelinde bu birleşmeler vardır ve sonraki kuşak yani onların çocukları, kulisleri yuvaları gibi görmeye devam edecektir.

Tuluatın büyük ismi Faik Coşkun'un annesi yaşı kırkı aştığında bile kantoya çıkan Mari Hanım'dı. Kuşdili Tiyatrosu'nda hürriyetçi bir gence âşık olan cariyeye rolünü öylesine candan, öylesine güçlü oynamıştı ki yıllar yılı "işte o, cariyeye hanım" diye anılacaktı. Tıpkı oğlunun "Faik Usta" diye anılışı gibi sanat mirası bırakmıştı İstanbul'una.

Kadıköy Tiyatrosu'nun öncü isimlerinden Halit (Tiran) Bey sert hareketleriyle tanınan asık suratlı bir oyuncuydu. Kumpanyanın bu türe yatkın oyunlarında sahneye çıkardı.

Mesela Köroğlu'nu oynayacak kadar sert olabilen bu aktör, şehla gözlü Evantiya Hanım'a gönlünü kaptırıp, evlenecek kadar yumuşayabiliyordu. Evantiya Hanım bilhassa bir köy kızının acıklı hikâyesinde “*Halime’yi samanlıkta bastılar / Şalvarını gül dalma astılar*” türküsünü söylerken şıkır şıkır oynar ve alkışlardı.

Küçük Benliyan (1865-1923) Milli Osmanlı Operet Kumpanyası’nı kurmuş, Apollon Tiyatrosu’nu da kurup Kadıköylülere unutulmaz “gala”lar armağan etmişti. *Leblebici Horhor*’da “Horhor Ağa” rolüne çıkan Benliyan yaşı ilerlediğinde bir “gülfidan” a tutulmuş ve “Aman usta ne yapıyorsun, aklını başına topla” diyenlere, iğneli iğneli anlayacağınız biçimde “Yahu biz de öyle yapıyoruz işte” demişti.

Ama bazıları hayata hep böyle neşeli bakamamıştır. Her gece sahneden sahneye koşan Asım Bey ömrünün sonlarında hep “piyango” rüyaları görmüştü. Bir gün piyangoonun ona vuracağını söylerdi hep.

Vurdu... Ama piyango değil inme...

Dili tutulmuştu, konuşamıyordu ama kimseye de el açmıyordu. Tiyatroda karamela satarak ayakta durmaya çalışıyordu.

Ne dünya?

Kırk yıllık Minakyan Efendi de Darülbedayi’ye “Zor durumdayım, yardım edin” dediğinde kendisine 15 altın lira gönderilmişti.

Küçük Asım demesini bilmiyordu herhalde... Hoş, bilseydi de olmazdı. “Dili tutulmuştu” dedik ya...

Amalya'lar

Amalya'lar II. Abdülhamit devrine nam vermiş iki kantocudur. Büyük Amalya'nın ilk görüldüğü sahne Büyük Pirinççi Gazinosu'ydu. Bu gazinonun hanendesi daha sonra Kuşlu Tiyatrosu'nun kanto yıldızı olarak sahneye çıkacaktı. Büyük Amalya uzun boylu, balık etinde sesi gür bir kantocuydu.

“Büyük Amalya beyazca, karakaş, karagözdü; her sınıftan her milletten, velhasıl her çeşit insandan muhtelif sevdahlıları vardı.”

Ahmet Rasim'in tespiti böyledir. İlk döneminde “Kuzu” kantosunu vals ahengiyle söylerdi:

*“Kuzumu kaybettim dağda
Aradım bulamadım bağda
Kaldı gözlerim yollarda
Ağla gözlerim ağla...”*

Rumca şivesi, falso sesiyle sahneye tam manasıyla hâkimdi. Abdi ve Kel Hasan ilanlarında adı “hürmetkâr” olarak takdim edilmiş, son döneminde Sahne-i Âlem gibi birinci sınıf olmayan yerlerde oynamıştı. Amerikan Tiyatrosu direktörü Sotiraki'yle evliliği gösterir ki uyanık, cin gibi bir kadındır. Çünkü ayağını sahneye sürmek için can atan dilberlerin peşinde koştuğu bir tiyatro adamıdır Sotiraki. Muhakkak ki Amalya'dan daha tazelerini görmüş ve bulmuştur. Ama kantocu ne yapıp, ne edip Sotiraki'yle evlenmiş ve yine tiyatro hayatını sürdürmüştür.

Amalya'ların küçüğü Galata tiyatrolarının yıldızı

Todori'nin karısıydı. Hafif çekik gözlüdür. Çarpıcı ve şuh oluşuyla alakaya mazhar olmuştur.

"Gemici" kantosunu göğsü bağı açık olarak söyler ve hareketlerine verdiği ifadeyle tam manasıyla "muzır" bulunabilirdi. Kolları sıvalı, yalınayak bir tayfa gibi çıktığı sahne de işveyle oynardı. Bu sırada kasketinin ucundaki kurdelesini ucağı ve seyirciler perişan olacaktı.

"Haydi tayfalar

Gemi yalpalar

İçelim şarap, olalım harap..."

Bu kantoyu okuduğunda sarhoş taklidinde fevkalade muvaffak olmakta, kocası Todori'yle "buselik" makamdaki "Çoban Düetτοςu"yla alkışlanmaktaydı.

Sinemanın gülleri

İstanbul'da film gösterimleri Bertrand adlı bir Fransız tarafından sarayda yapılmıştı.¹ Bir yıl sonra Rumen uyruklu Musevi Sigmund Weinberg, Pathe Firması'nın filmlerini Galatasaray'daki "Sponeck" salonunda halka sunacaktı.

Türkiye'de ilk sinema çalışmalarını yapanlardan biri olan Weinberg, Osmanlı ordusunda kurulan "Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin başına getirilmişti (1915).

Weinberg, Enver Paşa'nın özel hayatı ya da askerliğe ilişkin konuların dışında filmler yapabilmek için Harbiye Nezareti'nden izin almıştı.²

1. Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamit*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1960.

2. Prof. Dr. Âlim Şerif Onaran, *Muhsin Ertuğrul'un Sineması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Leh asıllı, Rumen uyruklu ve İstanbullu'ydu Weinberg. *Zor Nikâh* oyunundan uyarlanan filmde Arsak Benliyan Grubu'nun oyuncularını yer alıyordu. Ancak Weinberg'in bu teşebbüsünü Fuat Uzkınay gerçekleştirebilecekti. Çünkü Harbiye Nezareti'nin özellikle görevlendirdiği ve Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin başına getirdiği Weinberg bu işinden uzaklaştırılacaktı. Romanya İtilaf Devletleri safında savaşa katılmıştı ve Weinberg, Rumen uyrukluysa da.

Daha sonraları onun bir öğrencisini, Yorgo Efendi'yi görüyoruz. Yorgo sinemaya film operatörü olarak girmişti.

Ahmet Fehim Efendi *Mürebbiye* (Hüseyin Rahmi Gürpınar) ile *Binnaz*'da (Yusuf Ziya Ortaç) tiyatroculuğundan gelen bir anlayışla, gayrimüslimleri ön planda tutmuştu. Madam Kalika, Bayzar Fasulyeciyan, Verruti gibi... *Mürebbiye* çeşitli mesajları sebebiyle ilgi çekmişti. Sadece sinemaseverlerin değil İşgal Kuvvetleri'nin de özel ilgi gösterdiği bu filmin Anadolu'daki gösterimi yasaklanmıştı. Filmde Madam Kalika "Mürebbiye", Madam Bayzar "Eda" rollerinde son derece başarılı olmuşlardı. 1919'un *Binnaz*'ında ise Madam Blanş, Rana Dilberyan ve Eliza Binemeciyan oynamıştı.

Muhsin Ertuğrul'un filmlerinde yer alan gayrimüslimler arasında başka isimler de vardı. Mesela 1922 yapımı *İstanbul'da Bir Facia-i Aşk* ya da *Şişli Güzeli Mediha Hanım'ın Facia-i Katli*'nde Muhsin Ertuğrul gerçek bir hadiseden yola çıkarak filmi gerçekleştirmişti.

Media rolünde Beyaz Ruslardan Anna Mariyeviç vardı. Lian Console "İffet", Roza Felekyan "Büyük Hanım", Aznif Minakyan "Ziynet", Vahram Papazyan "Kemal", Roza Hanım "Gülfer", Madam Blanche "Misafir", Siranuş Aleksanyan "Anne", Onnik Binemeciyan "Ali", Avedyan "Efendi Baba", Nişanyan da "Hâkim" rollerindeydi.

Boğaziçi Esrarı yani *Nur Baba*'da (1922) Sarmatova ile Artinova da oynamıştı. *Leblebici Horhor* (1923) Takfor Nalyan ve Dikran Çuhacıyan'ın aynı adlı operetinden uyarlanmıştı. Yukarıdaki isimlere ek olan Maurice Mea "Hurşit", Tolayan "Sansar Hasan", Jenya Gordenskaya "Kamer" rolünü almıştı. *Ateşten Günler*'in ikinci yapımını ise Yoakim Filmeridis çekecekti. Film bütünüyle Milli Mücadele'yi esas almıştı.

Leblebici Horhor'un 1875'te güftesini Takfor Nalyan, besmesini Çuhacıyan yapmış ve tiyatrolarımızda defalarca sahneye konmuştu.

Milli Osmanlı Operet Kumpanyası (1908), Benliyan (1910), Yeni Osmanlı Tiyatrosu ve Milli Osmanlı Operet Kumpanyası (1911), Burhanettin ve Benliyan efendiler (1913), Hakkı Bey (1914), Naşit Bey ve Benliyan (1914-1920) bu büyük eseri sahneleyen belli başlı topluluk ve sanatçılar olmuştu.¹

Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* eserinde Artinova, Panayota, Gavroş Tolayan oynamıştı. *İstanbul Sokakları*'nda Nicolas görüntü yönetmeniydi. Perikles Gavrilidis, Lilian Griş, Nişanyan gibi sanatçılar bu filmde oynarken çekimler Kahire'den Atina'ya kadar uzanıyordu. Film çok tutulmuş, Mısır, Türkiye ve Yunanistan'ın seçkin oyuncularından tarafından gerçekleştirilmişti. Film yer yer Yunanistan'ı yansıtıyor ve İstanbul'u neredeyse sokak sokak tarıyordu. Filmde zaman zaman Rumca konuşmalara da yer verilmesi ilgi çekicilik unsurunu daha da artırmıştı. Bu yüzden film gerek Yunanistan gerekse diğer ülkelerde beğeni kazanacaktı.

Muhsin Ertuğrul'un 1933 yapımı *Cici Berber*'i için geniş

1. Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971.

bilgi veren Âlim Şerif Onaran bu filmin ilk Türkçe gösteriminin İpek, Elhamra, tamamen Rumca kopyasının ise Melek Sineması'nda yapıldığını ifade eder. Buradan anlaşılıyor ki, 1930'larda Rumca sözlü Türk filmleri büyük bir sinemada yeterli seyirci ve ilgiyi bulmaktadır. Filmin ilginç yanı kahramanlardan birinin Türk diğzerinin Rum oluşudur. Senaryoyu birbirini seven Selim (Ferdî Tayfur) ile Eleni (Zozo Dalmas) zenginleştirir (Zozo Dalmas bölümüne bakınız).

Muhsin Ertuğrul'un Yunanlılarla gerçekleştirdiği *Fena Yol'un* (1933) yapımı Helmis ve C. Theodoridis tarafından üstlenilmişti.

Senaryoyu Mümtaz Osman, Grigorios Ksenopulos'un aynı adlı romanından uyarlamıştı. Görüntüden (Theodoridis) müzik yönetmenine (Sotiri Yetrudi) kadar büyük çoğunluk Yunanlı'ydı. Marika Kotopuli, Kiveli, Giorgios Papas, Gavrilidis gibi ünlü Yunanlı oyuncuların yer aldığı film hem İstanbul, hem de Yunanistan'ın Sante Adası'nda çekilmişti.

Film aslında bir fırsattan yararlanılarak ortaya çıkarılmıştı. Kiveli Tiyatrosu o dönemde İstanbul'da temsiller veriyordu. Kiveli ile Kotopuli Yunanistan'ın en tanınmış sanatçılarıydı. İç sahneler İpek Film stüdyolarında, dış sahneler ise Yunan adalarında gerçekleştirilmişti. Film Rumca sözlü şarkılar ihtiva ediyordu. Sotiri büyük bir ses yıldızıydı.

Necdet Mahfi Ayral, Âlim Şerif Onaran'a verdiği bilgi-de (1971) sinemadaki ilk rolünün bu eserde olduğunu ifade etmişti. Ayral daha sonra Kotopuli ve Papas'ın çok defa İstanbul'a geldiğini ve kendileriyle arkadaş olduğunu da sözlerine ekleyecektir.

Gar Gazinosu'ndan Moulin-Rouge'a

İsteseydi başta Fransa olmak üzere istediği Avrupa ülkesinin pasaportunu taşırdı. Ama Türkiye Cumhuriyeti pasaportuyla dünyanın dört bucağında sahneye çıkmış ve Türk sanatçısı olarak yaşamıştı.

1921'de İzmir'de doğmuştu. İzmir'in Asmalımescit'inde dünyaya gelmişti ve babasını hatırlamıyordu.

Yetimhaneden çıktığında, talihsizliği talihe döndürecek kadar hayata bağlı ve azimliydı. Bir avukatın yanında çalışmaya başladığında elbette kâtip kalmayı düşünmemişti. Yetimhanede büyümüş olmanın bıraktığı çekingenlik izlerini kısa zamanda silmiş ve askere gitmişti. Piyade eri olarak gittiği kışladan müziğe olan aşinası dikkate alınarak Akhisar'a gönderilecekti. Nöbet tutmaktan kurtulmuş, sivillerini giyerek mikrofona kavuşmuştu. Orduevi onun müzik hayatında ilk "temel eğitim"i aldığı yerdı. Çevreden onu dinlemeye geliyorlardı.

Ufaktan başladığı şarkılar giderek büyüyor ve repertuarında yeni anlayışla sunduğu şarkılar yer alıyordu. Terhis olunca önce Ankara'da, ardından da İstanbul'da söylemeye başlayacaktı. Taksim Belediye Gazinosu'ndan Atina'ya transfer olduğunda, artık adı bilinen bir sanatçı olmuştu. Kısa zamanda büyük yol alacak ve avukat kâtipliğinden müzisyenliğe terfi edecekti.

Artık yetim değildi, herkesin Dario'suydu.

1946 yılında Atina'ya aldığı uçak biletinin parasını zar zor biriktirebilmişti. Oradan Fransa'ya uçacak ve Paris'te şansını deneyecekti. Maksim'de, Moulin-Rouge'da ve diğer önemli yerlerde sahneye çıkmış, Fransa'da en gözde şarkıcılardan biri olmuştu.

Fransa sanatçılara değer veriyor ama onları ölçülendirirken hayli hassas davranıyordu. Fransızlar o güne kadar sadece bir tek kişiye küçük adıyla hitap etmişlerdi: Maurice Chevalier. Ona nasıl “Maurice” diyorlarsa Dario Moreno’ya da sadece Dario diyeceklerdi. İzmirli Dario, Türk pasaportuyla geldiği Fransa’da, değil ülkesini ve topraklarını unutmak, tek kelime Türkçe sözcüğü bile dağarcığından çıkarmamıştı.

Çocukluk yıllarında Kordon Boyu’na çıktığında duyduğu “İzmir’in Kızları” parçasını hayat boyu dilinden düşürmemişti. Türk olduğunu da asla saklamayacak, Charles Aznavour ve Marc Aryan gibi isimlere rağmen yıldızı hep parlatacaktı.

Nüfus kâğıdından TC’yi hiçbir zaman sildirmemişti. Çok büyüyen hasret yıllarında Türk kahvesini yudumluyor, rakısını içiyor ve bazen Yeni Harman’ı tellendiriyordu.

Monte Carlo o dönemlerin en beğenilen ve dinlenen bir radyosuydu. “La Course aux Etoiles” programı yani “Yıldızlar Yarışması” bütün Avrupa’nın en beğendiği programdı (1957).

Yıldızlar birer şarkı söylüyor ve stüdyodaki seyirciler de alkışlıyordu. Alkışlar özel bir aletle ölçülüyor ve yayın sonunda da en çok alkışı toplayan yılın ses yıldızı oluyordu.

“Alkış barometresi” öylesine hassastı ki yalnız alkış süresini değil, şiddetini de ölçüyordu. Radyoyu dinleyen kitle ise alkışların süresini hesaplıyordu.

Sonuç *France-Soir* gazetesinde açıklanmış ve Dario Moreno 1957 yılının alkış kralı seçilmişti.

Sahneye en son çıkan oydu. “Adieu Lizbon” şarkısını okumuş ve 380 saniye alkışlanmıştı. Zirvedeydi.

28 Ocak 1958'de İstanbul'a gelip hasret gideren Dario Moreno 1959'da ameliyat masasına yatacak ve burnunu düzelttirecekti. Yeni bir yüze kavuşmanın şampanyasını patlattığı sırada davetlilere bir Türk arkadaşının şiirini okuyacaktı. Bu şair Orhan Veli Kanık'tı.

Ankara'da Gar Gazinosu'nda sahneye çıktığında günde 2,5 lira kazanabilmiş ve zaman zaman otel parasını ödeyemez duruma düşmüştü. Böyle günlerin birinde parası yetmediği için ucuz otel aramaya çıkmış ve iki kişilik bir ucuz oda bulabilmişti.

Gece saat ikide oda arkadaşı sarhoş olarak gelecek ve kendini tanıtacaktı: "Ben de tercüme kaleminden Orhan Veli."

Kadınlardan yana şansы yoktu. Kahire'de konseri sırasında bir dansöze kapılacak ama bu fırtınalı aşk kısa sürede bitecekti. Bundan mıdır bilinmez, daha sonra kadınlara karşı ilgi ve sevgisini kaybetmiş, Brigitte Bardot için bile "Tövbe, ayaklarıma kapansa da evlenmem" demişti. Brigitte Bardot'la iki film çevirmişti. *La Femme et le Pantin* beğenilen bir film olmuştu. *Kadın ve Kuklası* filminde gerçekten başarılı bir oyun çıkarmıştı. Film *Cinemonde* dergisi tarafından yılın en iyi iki filminden biri olarak seçilmişti. Bir başka İzmirli Magali Noel'le Fransızlar üzerinde derin izler bırakmıştı.

Ne o Türkleri, ne de Türkler onu unutacaktı.

Osmanlı'yı satanlar ve Dadyan Efendi

Mektuplardan biri Alman Başbakanı Bismarck'a, diğeri ikisi de Alman Genelkurmay Başkanı General Alfred von Waldersee'ye yazılmıştı.

Dönemin tanınmış Fransız yazarlarından Théodore

Cahu (1853-1928) Osmanlı ordusunu düzenlemekle görevli İstanbul'daki Alman Askeri Kurulu'nun raporlarını II. Abdülhamit'e takdim edecekti.

Cahu 8 Mart 1890 tarihinde Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Paşa'yla bir görüşme yapmış ve bildiklerini aktarmıştı. Eski bir süvari subayı olan yazarı dinleyen ve elindeki mektupları gören Artin Dadyan Paşa durumu hemen bir yazıyla padişaha bildirmişti.¹

“Bugün Théodore Cahu saat beşte bendenizin evine geldi. Yaptığım sorguların neticesi olarak bana şunları söyledi:

Bundan bir yıl önce General Bulanje'nin taraftarı olup, Fransa Dışişleri Bakanlığı Özel Kalemî'nde memur bulunan Yüzbaşı Bujak General Bulanje taraftarı olan Cahu'nun elinde, kendisinin mahvına sebep olabilecek bazı evrakı geri vermesini Cahu'dan rica eder. Cahu da Yüzbaşı Bujak'ın eline geçmiş olan Alman elçilerine mahsus özel şifrenin suretini ister ve alır. Ancak bu şartla yüzbaşının aleyhinde olan zararlı evrakı yok ederek, ortadan kaldırır.

Bu suretle Théodore Cahu, bahsi geçen şifre anahtarını ele geçirir. Bu anahtarla Berlin gizli evrakını Paris'teki Alman elçisine götürüp getiren postacıyı ardından İstanbul'daki Alman Elçiliği'nden bir memuru, Bulanje taraftarlarının paralarıyla elde eder. Böylece birkaç hususi yazının suretlerini almayı başarır.

Bu kabilden olarak ilişkide yüce huzurlarınıza sunulan, Goltz Paşa kullarının mektuplarının halledilmiş suretlerini eline geçirebilmiştir.”

1. Cahu çok sayıda roman ve hikâye yazmış, tarihi eserleriyle tanınmıştı, ilk kitabı 1881 tarihini taşır. 60 cilt kitap yazmış ve kitaplarında Théodore Critt adını kullanmıştı. Son kitabı *Hommer aux Papillons*'u (Kelebekli Adam) 1911'de yayımlamıştı. Raporları Alman nüfuzunu kırmak amacıyla Fransa adına vermiş olabilir. Bunu örtmek için padişahın ihsan beklediğini söylemesi ihtimal dahilindedir.

Padişaha yazdığı 8 Mart 1306 (1890) tarihli bu mektubu “kulları” olarak bitiren Artin Paşa, elde edilen bilgilerin bir kısmının askeri hususlara ait bulunduğunu söylemektedir.

Artin Dadyan bu arada Cahu’nun “ne zaman emir ve ferman buyrulursa sözlerinin doğruluğunu ispat etmek için kopyaları da yüce huzurlarına sunmaya hazır” olduğunu belirtmektedir.

Artin Dadyan Paşa, Cahu’yla yaptığı görüşmede açıklamaların asılsız çıkması halinde nelerin olabileceğini anlatmıştı. “Her defasında yeminle doğru olduğunu hatta bunun kontrolü için ispata yarayan evrakı da vermeye hazır olduğunu söyledi. Bu ifadeler de Yüce Padişahımız, Efendimiz Hazretleri’nce kabule değer görüldüğü takdirde kendisinin tabiatıyla ihsan-ı şahanelerine nail olacağı ümidinde bulunduğunu ima etti. Cahu’nun sözleri, şayet doğru ise, bu durum İngiltere eski elçisi habis ve melun Elyot’un iğrenç hareketlerinin diğer bir örneği sayılabilir. Ulu Tanrı her an Yüce Padişahımız, Efendimiz Hazretleri’nin düşmanlarını mahvetsin, amin.”

Alman yetkililerine sunulan raporlardaki imzanın sahibi Goltz Paşa 1843 yılında doğmuş ve 1883’te Osmanlı İmparatorluğu topraklarında görev almıştı. Savaş tarihi ve askerlik üzerine çeşitli kitaplar yazan Goltz Paşa 1895’te ülkesine dönmüştü. Birinci Dünya Savaşı sırasında tekrar Osmanlı ordusunda etkin görevler almış 1. ve 6. ordulara kumandanlık yapmıştı. Raporların yazıldığı dönemde ise İstanbul’daki “Alman Askeri Kurulu”nun şefiydi.

Osmanlı İmparatorluğu genelkurmay ikinci başkanlığını deruhte eden paşanın, General Waldersee’ye yazdığı 8 Ekim 1889 tarihli mektup, askeri bilgiler kapsıyordu. Osmanlı Kara Kuvvetleri’nin durumu, redif askerlerinin miktarı ve

diğer konularda aydınlatıcı bilgiler veren kumandanın, şu satırları meselenin gerçek yanını ortaya koyması bakımından önem taşıyordu:

“Öte yandan bu askerler üzerinde doğrudan doğruya kişiliğimizi kullanarak Osmanlı ordularının idaresini, öncekinden ziyade ve artık elimizden bir daha geri alınamayacak biçimde ele geçirebileceğiz.”

İkinci mektup yine generaledir ve 16 Ekim 1889 tarihini taşımaktadır:

“Size bundan evvel verdiğim yazıya ek olarak Osmanlı Avrupası’nın savunma durumunu özet olarak sunalım.”

Burada savunma için gerekli teklifler yapılmakta ve şöyle bir görüş öne sürülmektedir:

“Osmanlı Devleti Yunanistan’dan çok korkmalıdır. Zira Yunanlılar denizi istila ederlerse, Osmanlıların Batı kıyısındaki her türlü hareketine engel olabilirler.”

Şimdi müsteşar Artin Efendi ile Abdülhamit’i uzun uzun düşündüren satırlara bakalım:

“Almanya’ya gönderilecek Osmanlı subayları Haşmetlu İmparator Hazretleri’ne son derece sadık görünen kişilerden mi, yoksa düşüncelerimize katılmaya eğilimli ve her bakımdan bize yardıma hazır subaylar arasından mı seçilecektir? Bu hususta bendenize talimat gönderilmesini rica ederim.”

19 Ocak 1889 tarihli olan ve Bismarck’a yazılan raporda ise dehşet verici yön üç işbirlikçi paşadan söz edilmesidir:

“Bundan başka zaten mavzer tüfekleri işinde bize pek çok yararları dokunan ‘R’, ‘M’ ve ‘H’ paşalar tarafından etkili yardımlar göreceğimizden şüphe edilemez. Bu paşaları siz de tanırırsınız. Emirleriniz üzerine şimdiye kadar kararlaştırılan

paraları kendilerine iki defa vermiş olduğumu biliyorsunuz. İşte bu ödemeler tekrarlandığı takdirde yukarıda adlarını açıkladığım kişilerin geniş ve önemli yardımlarını göreceğimize eminim.”

Görülüyor ki vaziyet sorumsuzluğun çok ötelere tırmanmış ve ihanete kadar varmıştır. Para karşılığında başka ülkelerce satın alınan paşaların varlığını böylece öğreniyoruz. Ama öğreneceğimiz başka noktalar da vardır:

“Öte yandan topçu ve piyade müdürleri de boş durmuyorlar. Bir geçit resminde asker arasında bazı isyan hareketlerinin patlak vermesini sağladıktan hemen sonra bunları bastırmak için müdahale ederim. O sırada isyan hareketinden her şeye rağmen son derece müteessir olacak ve dostlarımızın ihtarları üzerine, korkunç bir ihtilalin baş göstereceği inancına kapılacak olan Padişah Hazretleri’ni, kendileri hakkında yalnız Alman Devleti’nin faydalı olabileceğine ve onu koruyabilecek güçte olduğuna inandırırım.”

Şimdi “G”¹ imzasıyla yazılan raporun son paragrafına geldik. Bu kısım kelimenin tam anlamıyla dehşet vericidir:

“Birçok general de bizim dostlarımızdır. Muntazam surette kendilerine tahsis olunan paraları almaktadırlar. Ve istediğimiz zaman bize yardım etmeye hazır bulunacaklardır.”²

İşte adlarına anıtlar diktiğimiz, kitaplar dolusu övgüler yazdığımız dostlarımız ve ceplerini altınla dolduran işbirlikçi paşalarımız. Önemlisi Osmanlı vatandaşı ve sorumluluğunu bilen bir devlet adamı olarak bu olayı ortaya çıkaran Artin Dadyan Efendi...

1. Alman Askeri Islah Heyeti’nde Piyade Dairesi’nde Ramphövener, Topçu Dairesi’nde Ristov, Süvari Dairesi’nde ise Hobe Paşa vardı.

2. Ergun Hiçyılmaz, *Belgelerle Türk Tarihi Dergileri ve Belgelerle Teşkilat-ı Mahsusa*, Ünsal Yayınları, İstanbul, 1979.

Bizim casus Pandikyan

Milli Mücadele’de Intelligence Service’in faaliyetleri arasında adı en çok geçen casuslardan biridir. Pandikyan hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmekte ve bazı kimseler onun iki taraflı casus olduğunu belirtmektedir. Bu arada Pandikyan’ın bir Türk casusu olduğunu ve Milli Mücadele’ye katkıda bulunduğunu söyleyenler de vardır.¹

Pandikyan konusunda kaynakların iki tarafına başvurmakta yarar vardır. Milli Mücadele’de Atatürk’ün İstanbul istihbarat şefi Aziz Hüdayi Akdemir diyor ki:

“İstanbul Intelligence Service’in şeflerinden biri de Pandikyan’dı. İstihbarat ajanları içinde özü anlaşılmayan, çözülmesi güç tiplerden biridir. Bu bir casus muydu? Bir yurtsever miydi? Ben bir hüküm veremeyeceğim. Doğru kaynaklardan aldığım bilgilere göre, Pandikyan Büyük Harp’te İngiliz ajanı olarak Bulgaristan’da ve Türk sınırları yakınlarında dolaşmış, bir aralık Bulgarlar tarafından hapse atılmış, fakat İngilizlerin etkisiyle kurtulmuş. Ondan sonra da Bulgar ajanı gibi çalışmıştı. O sıralarda Malinof iktidarda olduğundan onunla içli dışlı bir aracı haline gelmişti. İngiliz hizmetinden çekilmemiş olduğuna göre Intelligence hesabına çalışıyordu.”

Aziz Hüdayi Akdemir, Pandikyan’ın işgalde İstanbul’a geldiğini ve Intelligence Service’te, Gizli Deniz İstihbaratı şefliğine atandığını belirtmektedir. Pandikyan’ın örgütü Galata’daydı ve İstavropulus Hanı’nın birinci katında faaliyet gösteriyordu. Pandikyan, sadece deniz işlerine ve Galata bö-

1. Ergun Hiçyılmaz, *Kurtuluş Savaşı’nda Casusluk Örgütleri*, Yüce Yayınları, İstanbul, 1981.

lümüne bakmıyor, Trakya, Bulgaristan ve İstanbul bölümlerini de yönetiyordu. Pandikyan işgalin ilk döneminden bitişe kadar candan bir İngiliz ajanı olarak çalışmıştır. Malta'ya sürülenler onu çok iyi bilir. Çünkü listeyi yapan ve onları Intelligence Service'e veren Pandikyan'dı. Ve aynı kaynaktan okumaya devam edelim:

“Anadolu'ya ilk defa silah ve cephane götüren Smit vapurunu Kız Kulesi'nde yakalattıran, bu örgütlere korku veren Pandikyan'dı. Emrinde çeşitli din ve uluslardan 80 kişi çalışıyordu. Terzi Mehmet, Çerkez Ragıp, Tayyar, Hafız Cemal, Binbaşı Hey, Yüzbaşı Gordon ve Bennet en önde gelen ajanlarıydı.”

Pandikyan'ın Türkiye'ye hizmeti

Pandikyan kaynaklara göre tüm bunları yapmıştır ama yaptığı başka işler de vardır.

Anadolu işleriyle görevli Yarbay Muğlalı Mustafa (sonradan general oldu) Eminönü'nde Himmet oğlu Hüsnü Bey'in deposuna (Türkiye ambarı) 8 sandık mavzer yollamıştı. Sandıklar İranlı Hüsnü tarafından yerleştirilirken, ortaya uzun boylu zayıf biri çıkmış ve şöyle konuşmuştu:

“Ben İngiliz polisiyim. Pandikyan'ın emriyle hemen gideceğiz.”

Bunu söyleyen, Mütareke başında İngilizlerin en keskin ajanlarından biri olan Tayyar'dı. Aynı Tayyar, Mütareke sonrası Türk polisinin emrine girmek için çalışacaktı.

İranlı Hüsnü, Pandikyan'ın huzuruna çıkarılıyor ve Tayyar, şefinin emriyle odayı terk ediyordu. Pandikyan, “Hüsnü'ye Muğlalı Mustafa Bey'in, Yüzbaşı Ekrem'in ve

Topçu Yüzbaşı Eyüp'ün isimlerini veriyor ve şu tavsiyede bulunuyordu:

“Her şeyi biliyorum. Depoya rasgele adamları sokmayın ve işleri biraz daha gizli yapın...”

İşte bu olaydan sonra Pandikyan, tamamen Anadolu'ya hizmet veren bir ajan olmuştu. Anadolu'ya silah gönderen Galata'daki “La Farnsaise Şirketi” yöneticisi Kalçi ile Rozalt'a gerekli kolaylıkları sağlayan yine Pandikyan'dı.

Üç pasaportlu casus

Pandikyan olayındaki şu konu hayli ilginçtir:

Topçu Yarbay Kemal, Topçu Yüzbaşı Eyüp, Kurmay Hürrem ve Muzafer'den kurulu Anadolu'ya Silah Komisyonu'nun aldığı kararların hemen ardından, Pandikyan önemli bir haber gönderiyor ve “Dikkat! Komisyonun aldığı tüm karar ve verdiği emirler Intelligence Service'in elindedir” diyordu.

Komisyon önce buna inanmamış fakat Pandikyan belgelerin fotokopilerini göndermişti. Pandikyan, daha sonra bu belgelere ait klişelerin İngilizlerden satın alınabileceğini belirtmiş, bunlar daha sonra geri alınmıştı. Belgeler, İngilizlerin eline nasıl geçmiş ve daha sonra nasıl geri alınmıştı? Parayı gerçekten alan İngilizler miydi? Yoksa Pandikyan bu belgelere sahip miydi? İşte bu olay hâlâ esrarını korumaktadır.

Pandikyan İngiliz, İran ve Türk pasaportu taşıyordu. Bizim istihbarata göre, Edirne'de doğan Pandikyan, Mütareke'den sonra bir hizmet daha yapmış ve İngilizlerle çalışanların kendisine yazdığı mektupları, bizim yetkililere vermişti. Bunlardan biri Çerkez Ethem'e aittir. Çerkez Ethem'in, Pandikyan aracılığıyla Kara Kemal'e yazdığı bu

mektup, casus tarafından Türk servisine intikal ettirilmişti. Pandikyan 12 Şubat 1928 tarihinde Bulgaristan'a gitmiş ve bir daha dönmemiştir.

Aziz Hüdayi Akdemir, görüşünü şöyle noktalıyor:

“Pandikyan, iki taraflı çalışmış bir casustur. Pandikyan, ne suç işledi ki yurda giremedi, bilemiyorum. Ben, yalnız Pandikyan'ın kötülere az, iyileri çok hizmetlerini hatırlıyorum. Pandikyan, bize hizmetlerini hiçbir zaman parayla yapmamıştır.”

Pandikyan'ın Intelligence Service mensubu olduğunu öne sürenler, iki taraflı casus olduğunu ifade edenler kadar, kesin bir dille Türk casusu olduğunu söyleyenler de vardır.

Eski Bergama noterlerinden İhsan İdikut yaşadıklarına dayanarak Türk Lawrence'lerinde son görüşü savunanlardandır. İdikut, Pandikyan konusunda şöyle demektedir:

“Zaten Pandikyan yaman bir casustu. Koca İstanbul'u avucunun içine almış gibi bilirdi. Şehirde ne kadar subay varsa, isimlerinden oturdukları yere kadar bilirdi. Hatta onların siyasi düşüncelerini de öğrenmişti. Millicilerin şefi M. Kemal'le ilk görüşme yerini Pandikyan tayin etmişti. Burası İstanbul'daki Intelligence Service'in işgal ettiği binanın karşı-sındaki birahane idi. Sonra da istihbarat ajanlarıyla konuştu. Anlaştıktan sonra elbirliğiyle çalışmaya başladılar. (Bizim notumuz: İdikut, bu ifadesiyle Pandikyan'ın Albay Kemal ve diğer ajanlarla görüşmeden önce de casus olduğunu kabul etmektedir. Burada şuna dikkat etmek gerekiyor. Pandikyan birahane'de konuşup, anlaşmadan önce kimler adına çalışıyordu?) Keyfiyeti Yunanlılardan gizlemek için küçük çapta maddeler yakaladılar ve bazı Türk ajanlarını tevkif ettiler. Bu suretle faaliyette bulunuyormuş gibi göründüler.”

Pandikyan'ın yardımlarının ne şekilde olduğu konusundaki düşünceler ise şöyle:

“1- Milliciler tarafından tahliyesi istenenleri, çeşitli nedenler göstermek suretiyle salıvermek.

2- Tevkif edilecekleri anlaşılan kişilere haber ulaştırmak ve evlerinin aranacağını, daha önceden bildirerek, kaçmalarını sağlamak.

İngiliz servisinin eline geçen ve Milliciler aleyhine kullanılacak belgeleri geri vermek veya ortadan kaldırmak.

Cephane ve diğer askeri malzemenin kaçırılmasına göz yummak, hatta yardımcı olmak.”

İdikut, ajanların salıverilmesi konusunda Pandikyan'la birlikte şöyle bir yorum getiriyor:

“İstanbul'da Yunanlıların da istihbarat teşkilatı vardı. Bunlar, Trakya çete reisi Fuat Bey'in İstanbul'a geldiğini ve İstanbul'da bir çete kurmakla meşgul olduğunu öğrenmişler ve yakalanmasını sağlayacak olanlara, 100.000 lira ödül vaat etmişlerdi. Pandikyan'ın ajanları Fuat Bey'in saklandığı yeri öğrenmişler ve bunu şeflerine haber vermişlerdi. Ödülü alacaklarına hiç şüphe yoktu. Yunan istihbarat elemanlarının da bulunduğu aramada Fuat Bey yakalanamamıştı. Ajanlar ise, elimizle koymuş gibi biliyoruz, burada idi, diyorlardı. Bütün aramalara rağmen Fuat Bey bulunamadı. Pandikyan, adamlarına 'Beni Yunanlı dostlarıma mahcup ettiniz' diye bağıırıyordu. Oysa, aramaya gelmeden önce Millicilere haber vermiş ve Fuat Bey'i kadın kıyafetinde kaçırmıştı.”

Pandikyan'ın hizmetlerine yine başka bir örnek:

“Pandikyan bir gün M. M. Grubu reisinin yanına gelerek: Aman Kemal Bey, siz, bizi de beraber felakete sürükleyecek-

siniz diyerek raporun suretini göstermiş ve hepsini birer birer imha etmişti.”

Pandikyan para alamadı

Pandikyan'ın sıradan bir casus olmadığını belirten İdikut, onun Mustafa Sagir gibi İngilizler tarafından özenle yetiştirilmiş bir casus olduğunu ifade etmektedir. Söylediği başka şeyler de vardır:

“1- Çok merhametsiz, çok zeki ve mükemmel bir casustu. Böyle bir şahsın İngilizlere, hem de maddi menfaat temin etmeden ihanet etmesi mümkün değildir.

Pandikyan'a para verilmediği ve onun da bu yardımları para mukabilinde yapmadığı yetkili şahısların yayımladığı eserler ve ısrarlı ifadelerden anlaşılmaktadır. İngilizlerin bilgisi dışında yapmış olsaydı, casusluk rayicine göre milyoner olması gerekirdi (Bizim notumuz: Son cümleden Pandikyan'ın bu görevi İngilizlerin bilgisi altında yaptığı anlaşıyor. O zaman sormak gerek, İngilizler bizden yana mıydı? Intelligence Service bize mi çalışıyordu?) ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti de parayı seve seve verirdi. Bu yaman casusa, o zaman hiç para verilmemiştir. Aradan uzun yıllar geçtikten ve Atatürk de, Pandikyan öldükten sonra ailesine ikramiye kabilinden 2.000 lira gibi... (Cümlenin sonrası anlaşılmıyor. Yani parayı Atatürk'ün mü verdiği kesin belli olmuyor.)

İngilizler, önceleri Türklere önem vermemiş olabilirler. Fakat daha sonra, en usta casuslarını, en değerli elemanlarını İstanbul'a gönderdikleri muhakkaktır. Bunların, Pandikyan'ın uzun süren ihanetini sezmeleri mümkün değildir.

Pandikyan vazifesini yapmış bir insan olarak emniyetle İngiltere'ye gitmiş ve yine İngilizlere hizmet etmiştir. Eğer Türklere hizmet ettiğini bu millet bilmeseydi, ya İstanbul'da kalır veya başka bir yere giderdi.

Sayın Kemal Koçer (M. M. Grubu Başkanı Albay Kemal) eserinde Pandikyan'ın ve bazı Ermenilerin bu yardımları sırf insanlık mefkûresi uğruna yaptıkları yazılıdır..”

İdikut'un bu iddialarını gördükten sonra, kendisine Kadıköy Noterliği'nden verilen 6124 sayılı ve 18 Ağustos 1953 tarihini taşıyan belgeyi sunmak yorumlara açıklık getirecektir. Belgeyi, noter kanalıyla onaylayan Şevket Galata ve Kemal Koçer, Bergama Noteri İdikut'un kendileriyle konuştuğunu kabul etmektedirler. Şevket Galata, “Küçük bazı ifade farklarına rağmen eser metinlere ve hadiselerine uygundur. Bu ciheti tasdik ederim” demekte, emekli general Kemal Koçer ise “Fransız ve İngilizlerin siyaset değişikliği konusu dışındaki diğer konuların doğruluğuna ben de katılıyorum” ifadesini kullanmaktadır.

Noterden verilen belge daha sonra şöyle bitmektedir: “Bu şahadet altındaki imzaların şahıs ve hüviyetleri dairemizce tanınmış ve marufumuz olan emekli general Kemal Koçer ile Albay Şevket Galata'nın olduğunu ve önümde imza ettiklerini, imza ve ikrarların kendilerine ait olduğunu tasdik ederim. 18 Ağustos 1953, Kadıköy Noterliği Reisi H. Burhan.”

Pandikyan ve bizimkiler

Hüsamettin Ertürk, Kurtuluş Savaşı'nda hizmet veren ve konuyla ilgili bilgiye sahip bir yetkilidir. Onun bu konudaki düşüncelerini okuyalım:

“İtilaf Devletleri’nin İstanbul’daki bürolarına kadar sokulan ajanlarımız sayesinde her türlü istihbaratı ele geçirmeye muvaffak olmuş, bu sayede aldıkları tertibatı aksatmış, tedbirlerini sabote etmiş ve onları her zaman müşkül bir duruma sokmuştuk. Ve her hareketlerine karşı mukabil tedbirler ve propagandalarla işlerini bozmuştuk. İşte, gizli teşkilatımızın ve müsellah Milli Müdafaa Kuvvetleri’nin Mütareke yıllarında oynadığı en mühim rol bu idi. Her memlekette düşman istilasına karşı kurulmuş olan mukavemet teşkilatı, her şeyden evvel iyi bir istihbarata muhtaçtır. Biz de İstanbul’un semt ve mahallelerinde milli teşkilat kurarken, bu ihtiyacı göz önünde tutmuş, değerli ve becerikli arkadaşlarımızı işgal kuvvetlerinin içine, bürolarına, en mahrem köşelerine kadar göndermiştik. Bu vatanperverler, bir gün ufak bir şüphe üzerine hayata veda edeceklerini pek iyi bilmiyorlardı. Galip devletlerin, bu gibilerine casusluk damgası vuracağını ve Mütareke’yle yalnız ateş kesilmiş olduğunu, yoksa harbin devam ettiğini ileri sürerek, bu kahramanları kurşuna dizeceğini de tahmin ediyorduk. Fakat bizimle beraber çalışan ve ölümü hiçe sayan bu arkadaşlar her şeyi göze almışlardı. Bugün artık bu isimleri açıklamakta hiçbir zarar yoktur, bilakis Türk istiklal mücadelesi tarihinin bu gizli kalmış sayfaları, herkes tarafından birer birer çevrilmeli ve okunmalıdır. Bunların içinde Hıristiyanlar da vardır. Onlar din farkına bakmadan ekmek yedikleri bu toprak için çalışmışlardır. Hepsinin isimlerini bugün ölmüşlerse rahmetle, yaşıyorlarsa selametle anmak vazifemizdir.

İstanbul basınında İstiklal Savaşı’ndan sonra yazı yazan ve anılarını yayımlayan Razi Yalkın Bey, birçok mühim hizmetler ifa etmiş bir vatanseverdir. Daha Balkan Harbi sırasında rütbesi piyade yüzbaşısı olan Razi Bey’i, o zamanki Beyoğlu inzibat karakolu kumandanı Yüzbaşı Kalkandelenli Hasan Tahsin, Beyoğlu İnzibat Karakolu’na tayin etmişti. İngilizler

de, İstanbul Hükümeti'ne sadık bir subay sandıkları bu zatı, kendi istihbaratlarına sokmuşlardı. Çok milliyetperver olan bu zat, İngilizlerden öğrendiklerini gidip Sadrazam ve Harbiye Nazırı Müşir İzzet Paşa'nın biraderi ve o tarihte Süvari Binicilik Mektebi müdürü olan Süvari Miralayı Esat Bey'e haber veriyordu. Esat Bey de, Teşkilat-ı Mahsusa'ya vaktiyle kayıtlı bulunduğu için, elde ettiği malumatı günü gününe bize bildiriyordu. İngiliz istihbaratına kayıtlı adamlarımızdan biri de Ermeni bir vatandaşımızdı. Milli cephe hesabına yaptığı kıymetli istihbaratla Ankara'ya kadar gitmiş, sonra da İslamiyet'i kabul ederek Necati adını almış ve İstanbul'daki gizli gruplarda çalışmaya başlamıştı. Gizli istihbarat ajanlarımızdan biri genç bir vatanperver olan Efdal Bey, bir diğeri de aslen Bulgaristanlı olup Ermeni milletinden Pandikyan Efendi idi. Onun arzusu, Türkiye'nin İngiltere himayesinde bir devlet kalması idi. Fakat İngilizlerin kendisini öğrenmemesi için azami dikkat sarf etmesini bizden rica etmişti. Biz, bunları bugüne kadar bir sır olarak muhafaza ettik, Pandikyan Efendi ise zaferden sonra Bulgaristan'a gidip gelmek zorunda idi. Bir serbest pasaport istemiş, fakat kendisinin memlekete girmesine de müsaade verilmediğinden bu hal onu çok üzmüş ve kahrından öldürmüştü. Halbuki Mösyö Pandikyan, İngilizlerin elindeki bütün gizli ambarları, silah ve cephanenin miktarını bize haber verdiği gibi vapurlarla nerelere sevk edildiğini de bildirmiş, emsalsiz hizmetler ifa etmişti."

Mimozalar ve ayrikotları

Çoğu Kadıköy'de doğmuş, Fenerbahçe'de büyümüşlerdi. Ama onlar için orası hep "Fanaraki" olmuştu.

Onlar her yıl otuz gün süren Trigeton'u yaşatırlardı. Bağ-

bozumu bayramında bütün ileri gelen Rumlar kurulan çar-
dağın altında toplanır ve patrik üzümleri takdis ederdi.

İşte orada... Bizans ayinlerinin bitip, ortalığın sessizliğe teslim olduğu Cumhuriyet sonrasında, çınarın dibindeki iki havuzda görebilirdiniz geçmişin aksini. Mimoza kır gazinosunun sahibi Manol, her sabah Fenerbahçe'ye gürültü akınından önce gelir ve burada laterna seslerini tekrar duymak için gayret ederdi.

Hiç ses yoktu... Hiçbir hareket yoktu. Geçmişin notası mı kaybolmuştu ne? Burundan ta içlere kadar yayılan müzik se-
sini niçin duymadığına en çok o şaşırmıştı.

Sağır değildi...

Sonraları Onnik çalıştırdı burayı. Türk Ermenisi Onnik ve Türk Yahudisi karısı Raşel için günler, Türk Rumu Ma-
nol'unkinden daha sıkıntılıydı. Zaman takvimleri aç kurtlar
gibi kemirmeye başladığında o da kendini yer bitirirdi.

Havuza eğildiğinde gördüğü, yer yer fışkırmış ayrıkot-
larıydı. Geçmişin yılku atına binmiş "Mazi" adlı süvari, bir
başka yerde konaklamış olmalıydı. Niçin mahmuzlamıyordu
atını, niçin gelmiyordu geçmişlerden onun Fenerbahçe'sine?
Neredeydi laternacılar? Manol'lar neredeydi?

Solmuştu "Mimoza"lar...

Bazıları "Fanaraki" hasretiyle ölür, Teodoridis gibi. Fe-
ner Caddesi'ne bakan tarafa biri tek, diğeri iki katlı binaları
yaptıran Mösyö Degucis, Osmanlı döneminin muteber ki-
şilerinden biriydi. Villaların birine yazdan yaza gelirdi. Di-
ğerinde ise yakınları otururdu. Fransız asıllı Degucis'in kızı
Rosa ile oğlu Hanri için de hayat pek zor sayılmazdı. Hanri
Fenerbahçe'deki günleri sırasında Belvü Gazinosu'nu işleten
Aleko'nun karısına abayı yakmıştı. Aleko bu silahsız ama
yürekten yaralayan yasak aşka tahammül edemeyecek ve
1964'te Yunanistan'a gidecekti.

1942'de ölen Degucis'in damadı da Fransız uyruklu bir Rum'du. Paris'te mimarlık okumuş ama hiç uygulama yapmamıştı. Damat olmanın geliri, onun mimarlık yapmasına gerek bırakmıyordu. O da 1960'ta gitmişti Fransa'ya. Daha sonra gelip evlerini, Fanaraki'yi görmek istediğinde çıldırır gibi olmuştu. Ne Fanaraki kalmıştı, ne de evleri...

Hastalığına bir çare bulamamıştı doktorlar.

Bir bilselerdi "Fanaraki" yüzünden yatağa düştüğünü, bir bilselerdi o içini yakan, kor gibi yakan hasreti...

Mimi ve Musi'nin babası Onnik Balıkçıyan'ın villası demir kapılı bir bahçe ortasından yükselirdi. Bahçe yaz kış bakımlıydı. Çünkü Şahin Ağa tarafından itina ile bakılıyordu. Kadıköylüler yıllar yılı Balıkçıyan'ın çiçekler arasındaki villasına hayranlık duymuşlardı. Çiçeklerin dilini biliyordu Balıkçıyan.

Kısa boyu, şişman vücuduyla el eleydi sanki. Bütün mevsimleri siyah ve son derece eski paltosuyla karşılar, kılığına kıyafetine pek dikkat etmezdi.

Bir gün evine döndüğünde ne eşyalarını, ne de karısını buldu...

Mermer teraslı, çiçeklerle bezenmiş villalar onun için hışpaneden farksızdı. Sanki inzivaya çekilmişti. Çıktığında 750 liraya evini satacak ve Paris'in yolunu tutacaktı.

Fenerliler

Osmanlı yönetiminde etkin yer tutan azınlıklar iki Fener'e de yerleşmişti. Yani Fenerbahçe ile Fener...

Kadıköy'ün değil İstanbul yakasının Fener'inde çok eskilerde sadece Bizans'tan kalanlar yerleşmemişti. Latin istilasından kalan İtalyan ve Germanik kökenliler ile Romen ve adalılar da buradaydı.

Laskaris, Palaiologos, Angelos, Vatatzes, Stratikopulo, Livadinios, Kantakuzenos, Kamateros ve Philes gibi soylu ailelerin olduğunu son devir Bizans tarihçisi Pakimeres'in vakayinamesinde görürüz.

Bu ailelerin bir bölümü fetihle İtalya'ya kaçıp tekrar dönen Bizanslılardı. Normandiyalı Rarul ve Patraliphas'lar 1204 Haçlı istilasında dil ve dinle Bizanslılaşan ailelerdi.

Saray hekimi Mavroyani'nin ailesi Napoli'den gelen Mor-sini'lerdi. Bolgar Vogiridi ve Assenes'ler de bu soylular arasında bulunuyordu.

Baltazzi ailesi Avusturyalılarla evlilik yoluyla genişlemişti. Kontes Marie Vetzera Thedor Baltazzi'nin kökündendi.

Fenerliler sadece İtalyanca ve Fransızca'ya değil, Osmanlıca ve Farsça'ya da yatkındılar. İstanbul'da en seçkin hocalardan ders alıp Doğu dillerini öğrenirlerdi. Ülke dışında okuyan çocuklar geniş bir kültürle hem yabancı elçiliklerde, hem de diplomatik ilişkilerde görev alırlardı.¹ Bu Fenerlilerin bir bölümü daha sonra Boğaz semtlerine geçiş yapacak Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya yalılarına yerleşeceklerdi.

Tanzimat'ın ünlü sefiri Musurus Paşa, Viyana sefiri Kalmaki, diplomat Mavrokordato, Osmanlı olabilme çabası vermiş azınlık aristokratlarının başında geliyordu.

Fenerli Rumlar

Rum aristokrat aileler daha çok Patrikhane tarafında otururdu. Patrikhane 1600'de Sultan III. Mehmet döneminde Haliç Feneri'ne gelmişti. Rumlar Cibali'den Balat'a kadar

1. İlber Ortaylı, *Siyaset* dergisi, sayı 85-86, Ağustos, 1985.

uzanan kısma yerleşmeye başlamıştı. Zengin olmaları sebebiyle Haliç onların muhteşem yalılarıyla donanmıştı. Çevre sakinleri ve “Frenk” olarak bilinen yabancılar onlara “Fenerli” adını takmıştı. Fenerlilerin farklı görülmesi onların sınıfsal farkından ileri geliyordu, Rumca’nın dışında Türkçe, Arapça, Farsça’ya vâkıf olmaları ve Avrupa dillerini de öğrenmeleri, onların devlet hizmetinde etkin görevler almalarına vesile olmuştu.

Fenerli Rumlar öncelikle Osmanlı hükümetlerinin Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinde görev alıyordu. Divan-ı Hümayun, Donanma-yı Hümayun tercümanları, Eflak, Boğdan beyleri de Fenerlilerden oluşurdu.

Fener’in aristokrat ailelerinden Mavrokordatolardan “Beyzade” olarak ün yapan (1885) tulumbacı Mavro için yazılmış bir destanın girişi şöyledir:

“Panayot mu, Andon mu, Istavro mu, Koço mu / İsm-i şerifin yazmam Fener’in kibar Rum’u / Esbeh beyzade amma yalınayak pırpırı / Tulumbacı bıçkınım, şıkırdım Rum pedimu.”

Bostancıbaşı defterlerinde tespit edilen bazı Rum hanelerine bir bakalım.

Balat iskelesine doğru gidildiğinde önce Ligor’un yanında tuğlacının evi vardır. Burada Yorgi ile cerrah Todori’nin de evleri bulunur. Aralık iskelede ise havlucu Dimitraki, kuyumcu Yordan, kürkçü Yenako, cevahirci Manol, kuyumcu Panayot, kürkçü Lazaraki, kumaşçı Nikolaki, hekim Araki-oğulları, yazıcı Malak ile Ligoresko, Petkari, İstrati, Mike, Kosti, Togoşcu, Acıarslan, Anesti, Kamburoğlu ve Ostoraki aileleri yer alıyordu. Defterlerden tespit edilen eski Rum ailelerinin önemlileri bunlardır.

Eğlenceler ve azınlıklar

Sadece savaşmasını değil eğlenmesini de bilirlerdi. En küçük evden en büyük konağa, yalıdan saraya kadar uzanan şenliklerde “belirli gün”ler önem taşırdı. Padişaha mahsus şölenlerle, fütuhat şenliklerinde ya da ayan veya eşraftan birinin sünnet ve evlilik törenlerinde öyle sıradan değil, sanatın en üst noktasına çıkmış sanatçılar arz-ı endam ederlerdi.

Hanendeler, mukallitler, ortaoyuncuları, “sefa çiçekleri” olarak tabir edilen oyuncu kolları ve feleğin çemberinden bir değil birkaç kere geçmiş hüner sahipleri de bu eğlencelerin içindedir. Hepsi sanatlarının ustası olup, saray eğlenceleri ve konak gecelerine katılır, altını keseyle götürürlerdi.

Düğün ve eğlencelerde zevkusefa sahibi kişilerden ayrıca “parsa” toplanır, bu tür muhabbetlerde din ve dil ayırımı olmazdı. Rum’u, Ermeni’si, Yahudi’si veya Süryani’si sanatı, eğlence sahibi de “parsa”yı konuştururdu.

Vakanüvis tarihlerinde bu eğlencelere pek temas edilmez. Esnaf risalelerinde, surnamelerde veya viladetnamelerde nispeten malumat olarak yer alır. Neyse ki Evliya Çelebi gibileri zaman zaman “çıkma”lar yapmış ve bizi notlarıyla aydınlatmıştır.

IV. Murat döneminde oyuncu kolları etrafa neşe saçmakla kalmamış, bilvesile halkı rahatlatarak, “toplumsal kargaşa”yı önlemişlerdir. Oyuncu kolları, şimdilerin kumpanyası yani gruplarıdır. Ama öyle üç kişilik “trio” falan değildir bunlar.

Balat Şah Mahallesi’nin anasız babasız veletlerinin teşkil ettiği “Pehlivan Parpul”un kolu tam üç yüz oyuncudan müteşekkildi. Hususiyetinden dolayı “Şehir Oğlanı” dedikleri Kapıcıoğlu Osman’ın kolu da hem oyuncularının fazlalığı,

hem de ustalıklarıyla meşhurdur. Birbirinden oynak bu dört yüz kişilik kumpanya kadar şöhretli “Servi” kolu ise üç yüz neferden kuruluydu. “Her biri yetmiş ağı yırtmış rind-i cihan Rum, Çingene, Yahudi ve Ermeni haramzadeleri idi.” Bu tarif Evliya Çelebi ağzıdır. İki yüz Çingene’den mürekkep “Baba Narlı” kolu da hayli meşhur olmasına rağmen, “Zümrüt” adlı ekibe “ezeli rekabet”te hep pes etmiştir. “Zümrüt” koluna Yedikule, Narlıkapı ve Sulumanastır’dan Rum ve Ermeni üç yüz şehir oğlanı dahildi. Bilhassa köçekleri temayüz etmiştir. Sureti mahsusada Sakız’dan getirilen bu sürme gözlü “kıvrı”cıklar “nevi şahsına münhasır” bir oyun takdim ederler.

Bir çeşit telli bürümcükten yapılmış altın ve sırmayla işlenmiş etekliklerini kuşanıp, “er meydanı”na çıkarlar ve köçeklerin çengilerden aşağı kalmadığını gösterirlerdi. Üç isim takdire mazhar olmuştur: Dimitraki, Neferaki ve Yanaki...

Bir yaz ki gelmez

İstanbul’un eğlence hayatı, devirden devire katmerlenerek geçer ve bir daha geri gelmeyecek bir “masal” gibi görünür.

Mimari giyotin Cankurtaran’dan Bakırköy’e uzanan o güzelim sahile henüz bir cellat gibi inmemiştir.

O zamanlar Samatyalılar balkondan olta atıp, “akşam tekir mi, yoksa ispari mi yemeli” diye düşünürdü. Denizle kol kola yaşamış ve her sabah martı sesleriyle uyanmıştık. Ne tüpgazcı, ne karpuzcu, ne de kasetlerden deli dana böğürtüsü gibi kopup gelen haykırıışlar vardı.

İstanbul henüz bozulmamış ve etraf güllük gülistanlık

iken, Samatya'da bizim komşu Rum kızları "Her yer karanlık" gazeli ile "Zeytinyağı yiyemem, basmadan fıstan giyemem" şarkısını Rumca okurlardı.

Devir değıştikçe eğlenenin değışen yanı sadece şekil olmuyor... Eğlenmeyi telaffuz etmekten tutun da sindirmeye kadar her şey bir çırpıda yok oluyor.

Fakat onlar geçmişten feyiz aldıklarından mı, yoksa daha arzuyla direndiklerinden midir bilinmez, İstanbul kadar çabuk eskimiyorlar.

Son dönemin Pera yıldızları da işte bu çabuk eskimeyen mirasa konmuşlardı. Bu yüzden, şüphesiz köçekliğin en üst mertebesine erişmiş Laskari Pehlivan ile oğlu Vasil'den gelen bir cevvaliyete sahiptiler.

Trabzonlu Eleni, Foçalı Sula ve Tokatlı Ermeni asıllı Tombul Gülizar, o müthiş köçeklere kafa tutan çengi ve dansöz karışımı lezzetli "menü"lerdir. Sureti katiyede "ayaktakımı"yla rabıta kurmaz ve efkâr-ı umumiyenin değil, efkâr-ı makamın davetlerine icabet ederlerdi.

Bu dönemde Pera'da Rum, Ermeni ve Yahudiler kadar olmasa da her milliyetten insana rastlanır. Maltalı, Dalmaçyalı, Sardunyalı, Venedikli ve Sırp'tan tutun da Süryani'sinden Keldani'sine, Maruni'sinden Yezidi'sine kadar bin bir çeşit insan kol gezmektedir.

Yazıhaneleri Galata'da, evleri Pera'da olan tüccar takımı da Pera'daki bu "hayhuy"dan şikâyetçidirler ama yabancılarla iş yaptıklarından dolayı "has Osmanlı" kadar Pera değışiminden rahatsız olmazlar.

"Apakurya" girdiğinde Yenikapı, Samatya, Fener, Yedikule, Bakırköy gibi Rumların yoğun olduğu semtlerde maskara kıyafetlerine bürünen ve "maskaromenos" olanlar birdenbire

çoğalırdı. Gayrimüslimlerin paskalyalarında bu “Apakurya” eğlenceleriyle İstanbul’un çehresi değişir, Müslimler denize haç atmaları ve hamursuzları hayret ama merakla izlerlerdi.

Bu bakışta hiçbir zaman “müdahaleci” bir tavır olmamış, aksine gayrimüslimler geleneklerini serbestçe korumuşlardı.

Sermet Muhtar Alus “Apakurya” eğlencelerinde işin erbabı olarak Beyoğlu yakasındakileri gösterir. Gündüz vakti görülenler ekseriyetle boшта gezenler, çıraklar, kalfalar, miçolar ile kopillerdir.

Gece ise “daniska”lar meydana çıkacak, fütursuz ve ömrü leylek gibi “laklak”la geçmemiş fiiliyatçılar hâkimiyetlerini ilan edeceklerdir.

Yatsı sularında Tünel’den itibaren müthiş bir azınlık faaliyetleri göze çarpar. Eğlence kervanları Beyoğlu’nun çeşitli semtlerinde mola verir... Her kervan kendini Pera’nın modern kervansarayına bırakacaktır.

“Venedik”, “Timoni”, “Derviş”, “Glavani” salonları onları aynı gürültüyle buyur eder. Karşı sırada ise “Çiçekçi” vardır. Balıkpazarı sonunda “Çeşme”, Kalyoncukulluğu karşısında ise “Çukur” görülür. “Küçük Yazıcı”, “Bayram” ve “Yeşil” tıka basa doludur.

Sözünü ettiğim bu yerler artık sadece hayallerimde parsellidir. Oraları zaman zaman ya Çiçek Pasajı’ndaki ya da şimdi çirkinleştirilen eski Krapen’in makyajsız yüzünde arıyorum.

Bazen Tarlabası’ndan aşağıya iniyor, karşılıklı iki apartmana gerili bembeyaz çarşafılara, bu “Apakurya” sonrasının yataklarını seriyorum. Geçmişin hayali “Çıngar”ı taa Büyük Ziba ile Küçük Ziba sokaklarına yayılıyor ve mikyası ölçülemez bir eğlence velvelesi ortaya çıkıyor.

Tefli laternacılar, zurnacılar, kınatacılar, çiftenaracılar, mandolinli, kitaralı, armonikli Rum çalgıcılar ve “Borucu Arap Ahmet”in seyyar sazcuları, haneleri dolaşmaktadır.

“Emriniz var mıdır müsü?”

Bu “Müzik arzu eder misiniz?” sorusuna cevap müspetse, takım “cumburlop” mekândan içeri girecek ve bir anda sessizliğin kolları kırılacaktır.

Sermet Muhtar Bey tarifi şöyledir:

“Mesela sökün eden bir kafilenin en önünde güldür güldür laterna, arkasında sipsivri bir külah giymiş, yüzünü una, yanaklarını ‘galibarda’ya, kaşlarını ve bıyıklarını karaya bulamış, ceketini ters giymiş, cepleri dışarıda olan bir palyaço türlü şaklabanlıklar içinde. Peşinde erkekli kadınlı soytarı kılıklılar... Üşüşen çocuklar palyaçoya sataştıkça, düdük gibi bir sesle yuvarlana yuvarlana kovalamaya çalışıyor. Geride bir başka grup... Bu sefer önde zurna ve çiftnara. Başına eşek kafası şeklinde bir alamet geçirmiş, sırtında da palan... Palanın üstünde ot dolu bir çuval. Bir başkası başını döndürüp döndürüp, ota saldırırken, arkasındaki adam sopayı veriştirir gibi yapıyor, o da çifteler atıp anırıyor.”

Gayrimüslimlerin bu eğlencesine katılanların maskeler taktıklarını ve onların arkasında yer aldıklarını ekleyelim. Tam manasıyla bir açık hava maskeli balosudur bu... Ama halk işi.

Eğlenceyi taklar ve yapma araçlar süslemektedir. Mesela tekerlekler üstüne kondurulmuş direği, bacası, tahlisiye sandalı ve cankurtaran simidi bile mevcut bezden yapılmış bir vapur yürütülmektedir. Dümende, başına püskülü sarkık bir fes geçirmiş, takma bıyığını kulağına kadar dolamış, pabucu ponponlu bir kaptan vardır.

Tayfalar ise yüzen bir orkestra teşkil etmektedir. Trombonlu, bambortlu, davullu, zilli bir tayfa takımı. Kaptan, makinist borusunu ağzına götürüp “tornistan” veya “tornayıt, makineler stop” talimatı vermektedir.

Seyirciler bu arada mendil sallayacaktır. Ama çoğu kafayı çekip hayal âlemine daldığı için geminin mi, yoksa kendilerinin mi gittiğinin farkında bile değildirler. İçiyormuş gibi görünen ve sarhoş numarasına yatıp, etrafı “çakaloz” edenler, gayrimüslim dilberlere şifahi veya fiili yaklaşımaktadır.

Bundan sonrası kendiliğinden bir trafik güzergâhı meydana getirir. Hoplama, zıplama ve şakalaşma bittikten sonra “maskara mangası” denen grubun cebi şişkin olanları “Konkordiya” ile “Odeon” a dalacaktır.

İki mekân da sanki misafirlerini beklemektedir. Salonlar yükünü almış, iğne atsan yere düşmez... Orkestra aletlerini zımbırdatıyor ve localar hafif loşlukta aşna fişneye sahne oluyor. “Tefarik” lavantası, iç bayıltan “Kaloderma” ya da “Madam Eleni” kokularıyla mücehhez dilberler hora tepiyor. Mazurka mı istersiniz, yoksa polka mı? Vals mi, kadril mi? Dansı yöneten eski “kulağı kesik”lerden “Şişman Niko”, elleri elbise askısında gürlmektedir: “Hayt... Hayt bre sopaste... Hayt pekste... Horepste...”¹

Niko’nun tekmili alkolle birleşince etrafı bir “gulgule” sarar ki, sormayın... Salonu dolduranlar sadece bu maskara gezisinden gelenler değildir. Zaten yükünü almıştır ama bu yeni gelenlerle “istiap haddini” tam manasıyla dolduracaktır.

Bizim Osmanlı bıçkınları ve mirasyedileri de köşeleri tutmuş, etrafı kesmektedir.

Sarı veya vişne çürüğü entarili, kulağı çiçekli ve kolu se-

1. “Artık susun, oynayın, dans edin.”

petli bir “bıldırcın”, eline maşa ve ızgara alıp Çingene kılığına girmiştir. “Pera sosyetesı” hep birlikte söylemektedir işve ve cilveyle:

“Haydi koş gel yanıma / Kanım kaynar kanına.”

Paralar havada uçuşuyor, ayaklar ve bastonlar yeri dövüyor... Müzik iyice nota dışına çıkmıştır. Sadece Odeon ve Konkordiya’da değildir bu gürültü. Anzavur Çıkmazı’ndaki Kafe Kurun, Hristaki Pasajı’nın ilerisindeki Kafe Komers ve Kafe Royal kahkahalara boğulmuştur...

Bu sazlı, zurnalı, çiftenaralı, lavtalı gruplar birahane, pastane ve kafeleri gezmeye devam edeceklerdir. Saatler de durmasını bilmez, onlar da.

Neredesin sen?

Belki Atina’da bizim İstanbulluların doluştuğu yeni mahallede ya da Karamanlıların kendilerini tecrit ettikleri semtte oturuyor olmalıdır.

Beyazlıklar düşmüş saçlarında, eskiden gezmiş heyecanlı elimin sıcaklığını acaba zaman zaman duyuyor mu? Duyuyor ise yemin billah ederek söylüyorum, “helal etmem” aşkımı Anika’ya...

Ay ışığı kadınları

Tek göz odaya sığınan yalnızca o değildi. Yüzlerce fotoğraf, mektup, kurutulmuş gül yaprakları ve onca seyahatin anısını taşıyan hediyelik küçük eşyalar onunla birlikte tam 77 yıl geleceğe direndiler...

Kim bilir kaç yıl, kaç ay, kaç hafta bu düşlerin sihirli halısına binip, Pera üzerinde dolaşmıştı. Denize hasret bir martı sanırdı kendini... En çok Tatavla yokuşu başındaki Sütçü Lambo'nun dükkânını özlemişti. Suyu zar zor akan, çinileri çatlak ve kararmış banyosuna bakıp, hep o günleri düşledi... Süt banyosu yaptığı günler hangi takvim yaprağına tutsak edilmişti bilemiyordu. Bulabilseydi geçmişin anahtarını, açılacakları tekrar İstanbul kapılarını... O Zozo Dalmas'tı...

Gün boyu duvardan resimleri indirir, devlet başkanları, kontlar, dükler, yazarlar gibi çok şey olanlar ile hiçbir şey olmayanları Atina uzaklarındaki tek göz odasına buyur ederdi.

Kendini kalabalığın içinde küçük bir topluluğa başı gibi hissettiğini söyler, yarısı Türkçe, yarısı Rumca, dudaklarıyla geçmişe solgun öpücükler kondururdu. Yüzü hep kapıya doğru çevriliydi. Hediyeler, çiçekler ve nice sevdalar veren o geçmişin kfilesinden, hiç olmazsa bir kişinin kapısını çalmasını yıllarca bekledi. Zaman zaman tek akrabası geliyor ve acil ihtiyaçlarını karşılıyordu. Para açısından pek sıkıntısı olduğu söylenemezdi ve sevgiden başka bir şeye muhtaç değildi. Lüks apartmanında, kulis kapılarında beklettiği, bir röportaj için saatlerce işkence ettiği gazeteciler neredeydi? Niçin gelmiyor ve "asrın kadını"yla niye konuşmuyorlardı?

Neden yoklardı? Hikmet Feridun Es'ler, Kandemir'ler ve diğer kalburüstü gazeteciler... Edipler, muharrirler...

Geçmişin yaşayan en önemli tanıklarından biri olan Hikmet Feridun Es, dönemin rakipsiz dergisi *Yedigün*'de Zozo Dalmas'ı şöyle takdim eder:¹

Bu satırlarda sevimli, ince ve zevkli sanatkârın büyük bir samimiyetle anlattıklarını okuyacaksınız.

1. Hikmet Feridun Es, *Yedigün*, sayı 154.

“En büyük zevkim tiyatrodur. Ondan sonra eğlenmek, sevmek, zevk etmek gelir” diyen Zozo Dalmas, Hollywood’da yüzlerce yıldızın evine, kapı vurmada n girebilen Hikmet Feridun Es de dahil herkesi bekletirdi:

Tokatlıyan Otel’ nin holünde Troçki’yi, Venizelos’u bu kadar uzun beklememiştik. Otelin kapıcısı ikide bir 201 numaralı odaya telefon ediyor sonra bize malumat veriyor:

“Matmazel Zozo uykudan şimdi uyandı.”

Saate baktık, akşamın altı buçuġu... Zırr yine telefon:

“Bir saniye banyoda... Hanımefendi giyiniyorlar efendim.”

Hollywood’undan Afrika’sına, kutuplarından Patagonya’sına kadar her yeri gören basın n Marco Polo’sunu Zozo Dalmas da yıldırıamayacaktır.

Hikmet Feridun sonunda onunla baş başa kalmayı başarır. İki dakikada bir çalan telefon için o umursamaz ifadesini sürekli kullanır:

“Kimse kim... Atlat çocuġum atlat. Ver pasaportunu eline gitsin...”

“Kadın dediġin tombulca olmalıdır” diyen Zozo Dalmas İstanbul’u kapı komşusu yapmış, operetten sinemaya kadar oynamadığı yer, oynatmadığı bel kalmamıştır. Kalemle çekilmiş ince kaşlarına kaç erkek çatılmıştır bilinmez. Çünkü çetele tutmayacak kadar boş vermiştir hayata...

Boşvermiş ama dolu yaşamıştır. Bir kere evlenmiş ve ayrıldıktan sonra bu sefer 1,85’lik esmer, kaşı gözü, eli yüzü yerinde bir koca düşlemiştir.

“Hiç sevdiniz mi?” gibilerinden yüzlerce kez karşılaştığı o bilinen soruya, “Sevmediğim zaman oldu mu?” sorusuyla cevap verir ve eklerdi: “Ben aşksız yaşayamam.”

Miloviç'in *Silva*'sında tiyatrodakilere hora teptiren Zozo Dalmas, yıkanmaya hastalık derecesinde tutkundu. Günde sekiz kez banyoya girer, vücuduna sabun, yüzüne de vazelinden başka bir şey sürmezdi. 18 yaşında sahneye çıkmış ve halkı hep "sanattan evvel vücut aramak"la suçlamıştı.

"Türkiye benim ikinci vatanım" demiş, uzun yıllar kaldığı İstanbul'un dışında Türk operet artistleriyle Anadolu'yu karış karış dolaşmıştı. Tüm arzusu İstanbul'da bir güzellik enstitüsü açmaktı. Bunu, güzelliğini başkalarına da aktarmanın yolu olarak görmüştü. "Venüs kanından ve Afrodit soyundan geldiğini" kasıla kasıla söylerdi. Her sınıftan, her milletten insan tanımıştı. Büyüklerin büyük iltifatlarına nail olmuşlardandı. "Atatürk kadar centilmen bir insan görmedim. Bilhassa vals sırasında herkesi hayran bırakırdı. Pek çok devlet büyüğü tanıdım. Fakat Atatürk kadar centilmen bir insan görmedim. Hayatımın en zevkli anları bu büyük insanın iltifatlarına mazhar olmamdır." Atatürk için böyle diyen, İstanbul azınlığının "yeşil pasaportlu" Zozo'su tam anlamıyla "devlet sanatçısı"ydı ve "devletlu" muamelesi görürdü...

Venüs gibi

Cici Berber'de müthişti ve Ferdi Tayfur'un Eleni'siydi. Filmde sarhoş olup söylediği Ollandezi'nin ünlü parçası "To Yelekaki" yani "Yelekçik" parçasıyla seyircileri mest etmişti. 1932'de sadece İstanbul'u değil İzmir ve diğer şehirleri de saran bu parça Tatavla'dan kesitler veriyordu. Rum kızı bıçkın Tatavlalı sevgilisine bir yelek yapar ama delikanlı Tatavla'da vurulur ve kızın evine sığınır. Yelek kana bulanmıştır ve

Zozo hüznün ve acı dolu sözlerle bu şarkıyı söylemektedir. Sözleri acı, ritmi oynak bu şarkı Zozo Dalmas'ın işveli sesiyle yıllarca halkın dilinden düşmeyecektir.

Zozo Dalmas'ın, dönemini ne denli etkilediğini belirtmek amacıyla şimdi ünlü bir yazara, Peyami Safa'ya bakalım.

Bazı kitap ve yazılarını Server Bedi imzasıyla yazan Peyami Safa, *Yeni Hayat* dergisinde “Okuyucuya Açık Mektuplar” köşesinde “Zozo'ya Dair” başlığı altında bu hayranlığını dile getirir:¹

“Zozo'yu nasıl bulduğumu soran bir mektubunuzu aldım. Hangi Zozo'yu soruyorsunuz? Beyoğlu'nda bir operette oynayan Zozo... Madam... Fakat benim için aynı Zozo birkaç tanedir. Kulağımın tanıdığı Zozo, gözlerimin tanıdığı Zozo, burnumun tanıdığı Zozo ve nihayet muhtelif hislerimin tanıdığı Zozo.”

Peyami Safa kulaklarının tanıdığı Zozo için “Avrupalı primadonnaların yanında çok dik ve hırçın yükselişiyle, sıcak fakat yeknesak tonuyla bir muganniyedir” der. İş gözlerinin tanıdığı Zozo'ya gelince “Burada biraz duralım” diyerek şöyle bir benzetmeye girer:

“Işıktan altın parıltısı alan oksijenli saçlarının altındaki çok ve kuvvetli yaşamış yüzüne fazla bakmamak şartıyla, yani omuzlardan topuklara kadar inen Zozo üstünde biraz duralım. Venüs dö Milo'dan bizim eski Tatavla'nın herhangi bir Katina'sına kadar Yunan vücudunun birçok vasıflarını toplayan bu Zozo, arzumıza göre bir Venüs heykelinin estetik heyecanını isterseniz Tatavlalı herhangi bir Rum dilberinin Havva anasını taklide karar verdiği anlardaki tesirini uyandırabilir.”

1. *Yeni Hayat* dergisi, sayı 5, İstanbul, 21 Mart 1936.

Zozo'yu hayli “edebi” ve “edepli” kaleme alan Peyami Safa, Zozo'nun rayihasını da pek müthiş bir benzetmeyle bunlara ekleyecektir:

“Ondan gelen koku, ister Şanel, ister Melino olsun. Bu tenin üstünde Yunan adalarının kekik ve çam kokularıyla karışarak ırkına ve iklimine göre bir hususiyet alıyor.”

Peyami Safa en bahtiyar uzvu olarak gözlerini bulur. Çünkü onu görmektedir:

“Seyircilerin çoğu da zannederim ki, onu gözleriyle dinliyorlar. Vücudundan yükselen şarkılar, ağzından çıkan havallardan çok daha sıcak ve kıvrak tempolarla gözlerimizden iliklerimize kadar içimize doluyor.”

Ve Zozo hayranı Peyami Safa finali şöyle yapacaktır:

“Zozo Dalmas işte bu manada bir operet artistidir. Ve bize sahnenin uzaklığından, en samimi ve dostane yakınlıklarının vehmini verebilmesi de bundandır.”

Keti Dalmas

1930'lar “rüzgâr gibi geçti”ğinde, zaman Zozo Dalmas'ı bir yaprak gibi Yunanistan'a savurmuştu. 20 yıl sonra bir başka Dalmas'ı görecekti İstanbul... Upuzun boyu, ortadan ayırık simsiyah saçlar ve kalın dudaklarıyla hatırlanan Ketî, Zozo'nun yeğeniydi. Zamanın dergileri onu “şuhluğu, kıvraklığı, vücudunun ve bilhassa teninin güzelliğiyle dillere destan bir kadın” olarak tanımlar. 1950'lerin magazin yazarlarına göre: “Bir defa uygun bir boyu ve mevzun vücudu vardır. Saniyen, içi her zaman pırıl pırıl tutuşan simsiyah gözlerle hiçbir erkek tahammül edemez.”

Taksim Belediye, Bosfor ve Şato gazinolarında gece yarı-

sı danslarını Türk ve Yunan havalarıyla renklendiren Ketî Dalmas'ın mükemmel icra ettiği bu programlara protokol hayli meraklıydı.

Huyundan mı suyundan mı bilinmez Dalmas'ların ikisi de "azınlıkta" kalmamıştır. Yunanistan'ı ziyaretleri sırasında reisicumhur cenaplarının huzurlarında sanatını "kıvrak" biçimde takdim etmiş ve iltifatlarına mazhar olmuştur.

Denizkızı Eftalya

İsteseydi, sadece Talimhane değil, Taksim'in tümüne sahip olurdu. Eskiler vücuduyla değil, sesiyle kazanan bu yıldız için, "ruhun derinliklerine nüfuz eden bir ses" derler. Saz, söz, mey dolu bir ailenin içinde büyüyen Eftalya'nın musikiyle mecburi bir beraberliği vardı. Jandarma yüzbaşısı olan babası müziği silahtan daha çok sevmiştir.

Eftalya bu dost meclislerinde duyduğu şarkıları hemen kapıp, söyleyecek kadar yetenekliydi.

Tatyos Efendi'nin hicazkârkürdi makamındaki şarkısını söyleye söyleye apartmanlar dikmişti. Konserleri dolup dolup boşalıyor, herkes onu "Hafız Burhan"ın benzeri olarak tanımlıyordu. Mehtaplı yaz gecelerinin vazgeçilmez kadınıydı. İstanbul'un "Efto"sı hem kazanıyor, hem kazandırıyor. Emin Bey'in zevcesi Eftalya Hanım da adının başına "Denizkızı"nı getirmiş ve ikinci kopyayla hayli alkış almıştı.

Böylece İstanbul biri asıl, ikisi sahte üç "Denizkızı" görmüştü.

"Hayatım daima kendileriyle münasebette bulunmaktan iftihar duyduğum değerli şahsiyetlerin âlemlerinde geçti. Hayatıma isimleri karışan bu zevattan bahsedemem. O za-

manlar içki ve eğlence âlemlerinin tadına doyamayacak derecede uçarı bir kadındım.”

Kıbrıs konseri sırasında ada halkını çok kızdırmıştı. Kıbrıslılar “Denizkızı Eftalya” denince sahiden bir denizkızı göreceklerini sanmış ve sukutuhayale uğramışlardı. Eftalya’nın hamisi Basri Bey’dir. En büyük hayranı da meşhur Karaköy Börekçisi’nin oğlu İbrahim Efendi... Özel konserlerini Çubuklu ile Anadoluhisarı arasındaki Esat Bey’in çiftliğinde verir, yanında Udi Emin, Kemani Anastas ve Tamburi Hasan Bey yer alırdı...

Duvar ilanlarındaki “Denizkızı”nı yakından tanıyanların dilinde ise “hınzırın kızı”ydı. Kemani Sadi Bey’le evlenmiştir. 1929’da yirmi yılını İstanbul’da geçiren Levi Efendi’nin özel Paris davetine icabet etmişti.

“Rakı içmekte Neyzen Tevfik’ten, tütünde ise tütün fabrikası eksperinden sağa kalmazdım..”

“Ses”, “Billur Ses” gibi apartman zincirlerine halkalar eklemiş ama varlığı, sesi kadar uzun sürmemişti. Boğaz’daki bir âleme çağrılarak şatafata meraklı zenginlerce bir motora bağlanan sala bindirilmişti. Konserini bu salın üzerinde verdi... Konser bittiğinde o da bitmişti. Poyrazın kamçı gibi ıslak vücuduna yapıştırdığı incehastalık, o dipdiri kadını alaşağı edecekti. Şişli Katolik Mezarlığı’na gömüldüğünde kimse öldüğüne inanmamıştı. “Hınzırın kızı bir kenara çekilmiş zıkkımlanıyordur” diyenler onu yıllarca beklediler.

Gelmedi...

Özel konser

Taş plak takdimlerinde adı “Denizkızı Bayan Eftalya Sadi” olarak geçerdi. “Sahibinin Sesi”nin 1933 kataloğunda¹

1. *Sahibinin Sesi Türkçe Plakları Kataloğu*, İstanbul, 1933.

“Cigaramı Yak Gidelim”, “Sarı Kızın Ayağındaki Yemeni”, “Yeşil Ördek” gibi türküleri görülür.

Eftalya sadece türkü okumaz. “Bana Bir Tatlı Haber”, “Derdinle Çektiğim” ve “Karlı Dağlar” gibi muhayyerkürdi şarkılar onun en çok sevilen parçalarıdır. Bazen günün modasına uyar ve demlenmeye meraklılar için hayli oynak “Prozit”i okur. Dinleyicisini “Şerefe”yle coşturan Eftalya’nın söylediği şarkılar biraz da gönül çelendir.

“Dizlerine Kapansam”, “Beni Baştan Çıkardın”, “Dilber Zühre”, “Oğlan Gel Yanıma” gibi işveli ve arzulu şarkılarıyla sevdalıları peşinden koşturur.

“Sahibinin Sesi” medarı iftiharını Eftalya’yı şöyle takdim etmektedir:

“Denizkızı Bayan Eftalya Sadi’yi musiki âleminde tanımayan hemen hiç kimse yok gibidir. Muhteşem ve kudretli sesiyle senelerden beri musiki erbabını peşinden sürükleyen ve hâlâ bugün bile sanat sahasında aynı zevk ve lezzetle dinlenen Denizkızı daima okuyor ve alkışlanıyor. O bu sıfatı çocukken kazanmıştır. Pederi çok musiki meraklısı idi. Mehtaplı gecelerde Boğaz’ın bin bir gece masallarını yaşatan sahillerinde saz âlemleri yapılırdı. Bayan Eftalya, o zaman şakrak ve gür sesiyle sakın suları dalgalandırır, kayalara çarpan nağmelerinin akisleriyle dinleyenleri çıldırtırdı. Hayranları ona pek haklı olarak Denizkızı unvanını verdiler. Birkaç sene evvel Bayan Eftalya kıymetli sanatkârlarımızdan Bay Kemani Sadi’yle evlenerek bu suretle sanatını dahi evlendirmiş oldu. Kendilerinden daha büyük muvaffakiyetler bekleriz.”

Sadece sesi değildi etkili olan. Boylu boslu bir fidan sayılmasa da *Ayşe Kız ve Çoban* filmindeki gibi çarpıcı olabiliyordu.¹

1. *Cumhuriyet* gazetesi, 14 Kasım 1933 ve *Akşam* gazetesi, 16 Kasım 1933.

İstanbul'u, dolayısıyla Kadıköy'ü çok iyi bilenlerden Göztepeli Sermet Muhtar Alus, Belvü Oteli'ni anlatırken Deniz-kızı Eftalya'yla ilgili enteresan bir açıklama yapar.¹

Kadıköy'ün ilk döneminde yabancıların ve azınlığın eğlence âlemi olarak bilinen Belvü, şöhretini Cumhuriyet döneminde de devam ettirmişti.

Alus Atatürk'ün bir yaz akşamı Belvü'ye geldiğini ve halkın coşkun tezahüratıyla karşılandığını ifade eder:²

“Halka ses ve müzik sanatçısı olarak kimi istediklerini sordurmuştu. O yılların assolisti Deniz-kızı Eftalya Hanım Kemani Sadi Işıl'la beraber yaşıyor ve çalışıyordu. Okuduğu parçalar arasında ‘Dizlerine kapansam, kara kara ağlasam’ şarkısı meşhur olmuştu. Halk onu isteyince hemen motorlar yola çıkarılmış, Eftalya ve arkadaşları bulundukları yerden alınarak Belvü'ye getirilmiş ve gazinoda bulunanların unutamadıkları bir gece yaşanmıştı.”

Sonuncu azınlık

Azınlıkların sonuncusu Pola Morelli, Nana ve Luiza Nor'dan daha heybetli olup “fizik”ten hep “iftihar”a geçmiştir.

Tarlabaşı'nın izbe katlarına sıkışıp kalmayan ve çevresine çok çabuk uyabilen bir kadındı. O zamanların genç kuşağında çok izler bırakmıştır. Bizim Galatasaray Sultanisi'nin dolaplarındaki her yüz resimden en az yarısı Pola Morelli'ye aitti. Anlayacağınız hem okumuşlara, hem de okumamışlara hitap eden dört dörtlük bir afet...

1. Ayrıca bkz. Ergun Hiçyılmaz, *Çengiler, Köçekler, Dönmeler ve Lezölar*, Cep Kitapları, 1992.

2. Adnan Giz, *Bir Zamanlar Kadıköy*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Gözleri hilkatten sürmelidir. İki kez evlenmiş, çoluk çocuk sahibi olmuş ama her mevsim “harman” kaldırmıştır. Pola’nın âşıkları genelde büyük işadamlarıydı. İstenilenden daha iyi fotoğraf verdiğinden, bilumum foto muhabirleri tarafından çok sevilir ve her yazıda kendisinden takdirle bahsedilirdi.

Pantolon ve iç çamaşırı düşmanı kadınların önde gelen liderlerinden olup göğüslerine daha on beşindeyken “muh-tariyet” tanımıştır. İçişlerindeki onun bu “demokrat” tavrı kamuoyunu son derece etkilemişti. Onun elbiselere başkaldırışını magazin basını hep desteklemişti. İlginin ne denli güçlü olduğunu, Anadolu sinemacıları, “Polalı filmler isteriz” talepleriyle ortaya koymuşlardı.

Nana’ya gelince hoca önünde Ayşe adını almıştı. Müslüman olduktan sonra kapanacağına daha bir açılmış ve Roma’daki seks partilerinin vazgeçilmez ismi olmuştu. Elden ele gezen fotoğraflarıyla çok genci “erken uyandırmak” ve “rüyalara girmekten” dolayı sabıkalıdır. Dansöz olan anası tarafından yetiştirilmişti. İtalya’da bir gece âleminden sonra ölüp gitmeseydi, kuşkusuz bize yeni Nana’lar yetiştirecekti. Çünkü “altyapı”ya inanmış, tekniği yüksek antrenördü.

“Bir rüzgârdır gelir geçer sanmıştım / Meğer başımda esen kasırgaymış sevgilim...”

Bu yazımı okuyan yeni nesil bizim bu yıldızları fazla cilalayıp arşa çıkardığımıza hükmetmesin... Hakikaten onlar “önemli” kadınlardır.

Ölümün adı Hrisantos...

Sevdi sevildi, vurdu vuruldu... Kimi gün yaralı ceylan yüreğinde aslan kesildi. Kimi gün el pençe durup, korkusuna

tutsak oldu. Panaiyas (Tanrı) denilmesine rağmen, nihayeti o da bir insandı...

*“Yandım çavuşum yandım, senin elinden...
Çok sallanma kasatura fırlar belinden.”*

Mapushanede ömür törpülemiş, avlu arşınlamış ve “kavanoz dipli dünya”ya hasret çentiği çekmişler için türküler tükenmez bir hasrettir. Onlar sustuğunda konuşur duvarlar...

Hadise iki yakası bir araya gelmemiş kopuklar, hacamatçılar, külhanbeyler, umumhane yosmaları, zilliler, paçoçlar dünyasına “loş” bir ışık olup, Hrisantos’u anlatır.

Resm-i takdim gerekirse veled-i Ahilya olup İstanbul 1314 (1898) tevellütlüdür. 26 Eylül 1914 tarihinde henüz 16 yaşında iken 4741 sayılı parmak iziyle fişlenmiş ve o günden sonra Panaiyas Hrisantos olarak tanınmıştır.

Sadece Müslim’e değil, kilise çanı dinlemişlere de kan kusturmuştur.

Bilançosunda 13’ü polis, 21 cana kıydığı yazılıdır ki zabıta tarihinde başlı başına bölüm teşkil eder.

Sabıka fişinde terzi çırağı olarak görünen tam adıyla Hrisantos Anastadiyadis Ahilya, Beyoğlu Papazköprüsü’nde Bakkal Yorgi’nin 12 numaralı evinde doğmuştu.

Derviş Sokağı (Peremeci) umumhaneci Andernohin’in Hrisantos’u “gül bebek” büyüttüğü söylenemez. Çünkü babası “Ben bakkaldan bir sigara alayım” deyip sırra kadem basanlardandır (1910).

Herkese “dost” ama yâre “post” olmayan karısının şerinden “görünmeyen adam” olan Ahilya Efendi, bu yüzden Hrisantos’u “mecburen” öksüz bırakmıştı.

İlk oyuncağı söğüt saplı bir Bursa çakısıdır.

13 yaşında mahallede caka satıyor diye birkaç çelimsizden kan almış, beş yıl sonra da “oluklu Bursa”ya ardından da iki tarafı ustura keskinliğindeki kamaya terfi etmişti.

Kendi halinde bir kız kardeşi ve meyhane garsonu Koço adında bir ağabeyi vardı. Kurtuluş’taki Apollon Gazinosu’nun yanı başındaki evde büyüyen ağabeyi Koço, ıslah-ı nefis etmeden önce yaman bir “keriz” avcısıydı.

Hrisantos’un önemli gece pratiklerini ağabeyi Koço’dan almış olması muhtemeldir.

İlk zamanlar söğüşçülükle geçinip henüz “aynasız”larla tanışmayan Hrisantos’un ilk gençlik trafiği hayli karışık ve netamelidir.

Sık sık Panayot’un meyhanesine takılır, bazı geceleri hatırlamak bile istemezdi.

Sakızlı meyhanecinin eli yüzü düzgün bu afiliye düşkünlüğü, Sarı Hristo’yu da çileden çıkaracak kadar büyük olmuştı.

Su testileri “Deli Panayot” ile “Sarı Hristo” güneşin ayla kucaklaştığı bir gün karşı karşıya geldiler. Su yolunda kırılmaya hazır dılar.

İlk dersler

Panayot “gün görmüş” ve aynı zamanda “deli divane”ydi.

Yedeğinde koltukaltı, elinde saldırmasıyla Hristo’yu mihladı. “Sarı” morarmıştı. Böylece “su testileri su yolunda kırıldı” ve Hristo mezarlığa, Panayot da kodese gitti.

O güne kadar kız eli değmemiş Hrisantos bu farklılığı ilk

kez Marika'yla keşfedecekti. “Yumuşak” dönem bitmiş “hoyratlık” devri başlamıştı.

Kasımpaşa Emincamii Mahallesi'ndeki damat evine çıtır çıtır bir dilber olan Marika'yı taşıyıp geçmişe sünger çekmişti.

Galata'da Acem Ali'nin kahvesine, Bülbülderesi'nde ise Koço'nun esrar tekkesine takılıyordu. Esrar kabağına yumulup nargile fokurdatan ve zar çalkalayan Hrisantos akrep yuvasının içine düşmüştü.

Dönem düşman çizmelerinin İstanbul'u ezdiği dönemdi. Fransız Toto, Huysuz Baryani, Zıpır Hristo, Allahsız Niko, Puşt Nikola, Camgöz Dimitri, Çolak Odesya, Fantoma Mehmet, Arap Mesut, Kör Galip, Demirci Andon Hoca, Zarifi, Makarnacı Niko, Zıpkın Harito, Kıranta Yakup ortalığı kana buluyordu. Hrisantos işte bu yuvanın içinde birdenbire boy vermeye başladı. İlk önemli öğretileri mapushaneden tanıdığı Zarifi'den alacaktı.

Boğazkesen'de semtin adına uygun bir cinayet işlemiş ve böylece “Hrisantos dosyası”na ilk vaka 1918 yılında yazılmıştı. Girdiği sütçü dükkânında Recep Usta'yı öldürmüştü ve çanaktaki parayı toplayıp kaçmıştı. Yanında Makarnacı Niko ile Fantoma Mehmet de vardı... Hrisantos'u kan çekiyordu...

Hapishaneden lağım açarak kaçtılar. Zarifi de onlara katılmıştı. Emniyet-i Umumiye, Taksim Merkezi'ne bağlı Polis Mehmet'in dört kurşunla yere serilmesi üzerine Hrisantos'un adının karşısına kırmızı bir çarpı işareti koymuştu. Görüldüğü yerde vurulacaktı. Hrisantos görüldüğü yerde vurulmuyor ama vuruyordu. Polis Mehmet, Hrisantos'un saldırdığı Madam Despina'yı kurtarmak isterken can vermişti...

Elini tetikten çekmiyordu bir türlü... İbrahim'leri, Abdur-

rahman'ları ve daha nice kanuna bař koymuřları öldürüyordu. Birer birer dūřuyordu polisler ve polis olmayanlar...

Komiser Muavini İsmail Efendi'nin kendisini takip ettiğini öğrenmiş ve Sinanköy Karakolu'nu basıp, tek bir kurşunla gözdağı vermişti.

Ünü gittikçe büyüyordu. "Külyutmaz", arlanmaz uslanmaz bir şerir olmuştu. Direklere ölüm yaftaları asıyor, daldan dala konduğu için bir türlü ökseye tutulmuyordu. İstanbul'un dört bir yanında yordakçıları, omuz verenleri ve ispiyoncuları vardı. Eski bir polis olan müdüriyet sivillerinden Hulusi Bey kulağı hayli delik papağanlardandı. Hulusi gibi "ciğeri beş pare etmez" ispiyoncularla polisin ne yapacağını öğrenen Hrisantos çeşitli yerlerde de ev tutmuştu.

Yosmaları

Maraza çıkarmakta üstüne olmayan bu pervasız, hempalarıyla hem İstanbul'u, hem de kadınları haraca bağlamıştı. Kimi kadınlar onu tuttukları evde saklıyor, yüreklerinde ve yataklarında ona yer açıyorlardı.

Marika ilk ve tek karısıdır onun. Yıllar yılı yatağına girdiği Eftimya ise kadın defterinde ilk sırayı alır. Tatavla yıldıızı onunla Yunanistan'lar kuracak kadar aşk doludur. Beyoğlu'nun zengin dullarından olan Madam Anna delişmen bir hoppadır. Arnavutköylü Eleni onu hem sevmiş, hem saklamıştır. Hrisantos'un bir taşla iki değil çok kuş vurduğu kadın Madam Eleni'dir. Taksim Çeşme Sokak 17 numaralı evde hem madamın dizleri dibine yatmış, hem de aile dilberlerinin tadına bakmıştır.

Bundan sonrasında Büyükada'da tutulan evde "gel key-

fim gel” yapan Hrisantos böylece tam anlamıyla güçlenmiştir.

Zaman zaman Ziba Sokak’ta Bursalı Mari’nin yedi kadın çalıştırdığı eve Balıkpazarı’nın tüm mezelerini taşıyıp gece âlemlerine giderdi.

Karnaval Sokağı’nda Kiryakiçe ve Sofia’nın evleri de onu hayli ağırlamıştı. Önceleri İtalyan Sefareti doktoruna kapılan Kamelya, manikürcü Hirisula, Feriköylü Meliha ile Dandini ve Fifica kardeşler nice aşk gecelerinde “Hrisantos soluğu”nu tenlerinde duymuşlardır.

Kim öldürdü?

“Hrisantos’u ben öldürdüm” diye hatıralarını yazan ve böylece olayı üstlenen Komiser Muavini Muharrem (Alkor) Bey ile polis müdüriyet-i umumiyesinin raporları hayli ilginç bilgilerle donanmıştır.

İngilizlerin elinden kadın almakla kalmayıp, don gömlek bıraktığı subayların üniformalarıyla Pera’da teftişe çıkmak, tramvay soymak, ilk bombalı soygunu gerçekleştirmek, sevgilisine tebelleş olan fabrikatörün ailesini kökünden kazımak gibi bir dolu sabıkaya sahiptir.

Görüldüğü gibi Hrisantos’un hayatında sadece gacolar, paçozlar veya aftoslar yoktur. Onun Refi Cevat Ulunay’ın anlattığı eski İstanbul kabadayılarıyla bir ilgisi yoktur. Bey değil, ağa değil, efendi değildir. Gariban görünce kollamaz, zaptiye görünce sollamaz. Bu yüzden adı kabadayı değildir.

Fesi sıfır kalıp... Pantolonu sağa sola yalpa vuran cinstendir ve yeğin altına, boyun tarafı büzmeli siyah veya mavi

mintan giyer. Omuza yandan asılı siyah ceketiyle akıntı çağanozu gibi yürür.

Yumurta ökçe pabuçlarıyla yolu arşınlarken avanesi etraftan “nem” kapıp sağı solu, yeri göğü, dürbün gözleriyle “kerteriz” ederdi. Nara atmaz tam tersine tilki sessizliğine bürünürdü.

Bazıları “Ama kefeye koysanız, altı Kefelonyalı’yı kafa kafaya vurup sineği kanadından duvara mıhlayan kabadayı Reyhan Ağa’nın eline su bile dökemezdi” diye konuşur.

Polis gördü mü, tam zamanında “zamkinos eden” (kaçan) Hrisantos’tan can çıkmadan huy çıkmaz.

Hrisantos giderek kendi çevresinin de nefretini kazanmaya başlamıştı. İlk olta Galatasaray Merkez Memuru (Emniyet Amiri) Kemal Bey tarafından Hrisantos’un yakın adamı Balıkçı Agaton’a atıldı.

7 Eylül 1920 Salı...

Hrisantos bir önceki vakadan ayağından yaralı olarak sıyrılmış Tatavla Direkçibaşı Sokağı’ndaki Agaton’un evinde “nekahet” devresine girmişti. Gece yarısı baskın yapıldı. Agaton öksürüp parolayı verince Muharrem (Alkor) ile Tayyar (Sadık) beyler tabancalarını çekip içeri dalmışlardı. Hrisantos tavşan uykusundaıdı.

Grav... Grav... Grav...

Ölmek ile ölmemek arasında bir ileri bir geri gitti koca vücut... Sonra 10 kurşun daha yedi ve yıkıldı.

Siyahlar giymiş binlerce kişi onu son yolculuğunda yalnız bırakmadı. Sanki ölen bir cani değil, fukaraperver bir zat-ı muhteremdi.

Öyle de olsa, böyle de olsa herkesi eşitlerdi toprak...

Eski zaman düşleri

Gerçeğin ne kadar içindeyse, düşlerin de o kadar dışında değildir insan. Hele yıllarla birlikte koca bir şehir de yitirilmiş ve Dersaadet'e muhteşemlik kazandıran mekânlar insanlarıyla yok olup gitmişse, düşler daha baskın çıkacaktır.

Tokatlıyan, Pera Palas duruyor olabilir. Dıştan baktığınızda hepsi karşınızdadır...

Bonmarşe, Salzburg, Karlman ve Pigmalyon gibi mağazalardan kimlerin alışveriş ettiğini düşünürüm. Henüz 18'ine gelmemiş Yahudi güzeli Raşel müstakbel eşi Moiz için Strangilos'un özel gömleğini seçiyor olabilir. Balatlı Beti Konkordiya, Labberdos ya da Novotni gecelerine pek alışkın sevgilisi Maltız Rafael'e son diskuru Lebon'da çekmiştir.

Gardenbar'a, Fransız Tiyatrosu'na ya da Odeon'a kazık çakan Artin'in, Arakel'in veya Marko'nun Degustasyon'dan önce var olan Kaferuvayal'da yeni çapkınlıklara hazırlandığını hissediyorum.

Çok kibar ecnebi müşteriler, üstünde yüksek yakalı, kollalı gömlek, kuyruklu ceket, gözlerinde monokl, ellerinde beyaz eldiven ve gümüş saplı bastonlarıyla tatlı su Frenkleri mazinin karanlığından çıkıp geliyor...

Onlara Lüksemburg Bilardo Salonu'nda ıstakamın tecrübesini anlatmayı dilerdim. Mısır Apartmanı'nın altındaki Hanaki'nin birahanesine fırlayıp, Pandeli'nin elinden bir kadeh vurabilirdim masalarına...

Bütün garsonlara geleceğimden geçmişime, birer duble ısmarlayacak kadar zengindi düşlerim. Hepsi farklı yanlarıyla düşlerimde yer alma savaşı verdiklerinde "Yağma yok,

düşlerime ancak enteresan olan girebilir” diye itiraz şerhimi koymak isterim.

Mesela Rum garson Manolaki için, Fehim Paşa’nın silahşoru Arif Bey’in bir şarkı yakmasına ne dersiniz? Sırtını paşaya dayayan eli her zaman silah ve rakı tutan Arif Bey, Galata’ya sürekli takılanlardandır. Yorgi’nin ve Hanaki’nin birahanelerini arşınlar. Yazdığı şarkıda Hanaki’nin ustası Pandeli ile Taki de yer alır. Taki sarışın ve gözleri deniz mavisi olan bir civanmerttir.

“Galata’da Manolaki

Beyoğlu’nda Mavi Taki

Doldur, doldur içem rakı

Bak benim halime canım kul olayım...”

Arif Bey kesme billur kadehlerden birkaç tek attıktan sonra olmuştur her şey. İçeri zebella gibi “Matlı” Mustafa girmiş ve elinden birkaç ay önce bıçak alan Arif Bey’e keskin bir laf atmıştır. Kör Zaharyas ile “Paçacı Mişon” da oradadır ve onlar da Arif Bey’e diş bilemektedir. Ama bu işin de raco-nu vardır ve iki kişi kozunu paylaştığında üçüncüye karışmamak gerektiğini bilir onlar.

Laftan sonra bıçak yerine silah atar “Matlı” Mustafa.

Arif Bey teke tek bıçak beklerken bir kurşunla öder hem geçmişin faturasını, hem de geleceğin hesabını...

Bağrıışmalar, koşuşmalar ve zaptiyeler... Etliye sütlüye karışmayan müşteriler için olağanüstü, tüyen “kaşalot”lar için olağan bir İstanbul gecesidir yaşanan...

Sadece orada yaşananları düşlerime konuk ettiğim sanıl-

masın. Rumların Miryofle, Ermenilerin Ferto, Yahudilerin ise sadece Meyhane dediği “Fertek”, adını Fertek Rakısı’ndan almıştı. 1900’lerde ülkenin en iyi rakısıdır. Niğde’nin Fertek yöresinde yapılan bu rakı İstanbul’a getirilip Rum komisyonculara devredilir, oradan da meyhanelere dağıtılırdı.

1800 sonlarından Meşrutiyet’e kadar faaliyette olan bu mekân Eminönü Balıkpazarı’nın meyhanesi olarak şöhretini hep ayakta tutmuştu. Müdavimleri yıkılsa da o hep ayaktaydı.¹

Rumlar için Tekirdağ’ın müreftesi nasıl Miryofle ise Niğde’nin Fertek’i de aynı şeydi. Oturacak yeri ve masası olmayan Fertek Meyhanesi’nde herkes gönüllerde mi yer edinmişti acaba?

Ellerindeki çıkınlarda kendi mezeleri vardır. Onlar getirir, hizmeti iki Sakızlı yapardı. En koyu sohbetler tezgâh başında olur ve zaman zaman atışmalar fark edilir. Gözlüklü Kemal ile Çingene Müşfik arasındaki karşılıklı atışmanın bir bölümünü kendi düşlerimden alıp takdim etmek isterim:

“Balıkpazarı’nda meşhurdur Fertek

Her akşam çekeriz gidip birer tek...

Güzellik sonunda vermiştir berat

Eflatun, Aristo, Diyojen, Sokrat...

Fertek’te Sakızlı çifte güzeller

Onlar içindir şarkılı gazeller...”

1. Ergun Hiçyılmaz, *Eski İstanbul Âlemleri ve Meyhaneleri*, Pera Orient Yayınları, İstanbul, 1993.

1800 sonlarında Tarlabası'nın müthişlerinden biri olan Fani'nin kaç can yaktığını kendisi bilir. Ben sadece yaktığını bilirim.

Önceleri "Yamalı" lakaplı Dimitri'nin aşkı olmuştur. Sonrasında "Altunoluk" Osman'a sevdalanmış eli ve aşkı tetik bir yosmadır.

Laz kayıkçı Osman ile Dimitri arasındaki kapışmanın hazin bir sonu olduğunu söyleyeyim. Dimitri'nin Osman'ı kezzapla kör etmesinden sonra, aynı acıyı yüreğinde duyan Fani, İslamiyet'i kabul etmiş ve Osman'ına "göz" olmuştur. Onunla evlenmiş ve terk-i diyar eyleyerek Sürmene'ye gitmiştir.

Hafızamda bir başka Fani daha olup onu Beyoğlu dilberi diye hatırlarım. 1900'de Çubukçu Sokağı'nda otururken 25 yaşlarındaydı. Dillere destan güzelliğiyle namlı kabadayı Panayot'a abayı yakmıştı. Panayot "Kız" diye namlanmıştı ama delidoludur. Fani'nin Vangel adında biriyle muhabbet ettiğini kulağına fısıldadıklarında bıçağını bir güzel bileyici taşından geçirecektir.

Cinayet yeri Beşiktaş'tır. İkisini birden doğrar. Geriye bu hazin olaya istinaden bir destan, bize de bu destanı yazmak kalacaktır:

*"Kız Panayot dedikleri hergele
Savurdu bıçağı vurdu rasgele
Harcandı Fani'nin yolunda civan
Pek yazık oldu Vangel'e..."*

Yazılanlar, söylenenler sadece bunlar değil. Kulaklarımın

çınlamasından duyar gibi oluyorum Rum manzumelerini. Merdivenköylü halk şairi Tevfik Efendi 1899'da Rum kayıklar için neler yazmış neler...

*"Kayıkçı Manol gencin irisi
Görendir bu şehbaz deniz perisi...*

*Lefke'nin bıçkını mürahik dilber
Çıkacak elbet ki seven birisi...*

*Kayıkçı oğlanı görenler sanır
Reji kaleminin bir efendisi...*

*Tiyatro, balo, gazinolarda
Gezerler her daim ikisi...*

Tatavla'ya bir uzanmayı, Çingenelere gözden uzak İstanbul falı baktırmayı istiyorum.

Ama "gelecek" yok ki?

Umumiyetle Rumlardan müteşekkil olan Tatavlalı falcılar Üsküdarlı Âşık Razi'nin manzumesinde yer alır:

*"Şu kara kızla papaz
Baba abla düzenbaz
Onların pençesinde
Yârim dediğin şehbaz..."*

*Azarlama bir hoş tut
Ne duydunsa hepsini unut
Gençlikte yaz yağmuru
Gelip geçecek bu bulut..."*

Yahudi diplomasisi

Yeni yazıları gözüm mü görmüyor, yoksa onlar mı benden kaçıyor? Eskinin sararttığı bir "ceride"nin serlevhasına takılıyorum. O Memalik-i Osmani'yi mateme boğan Ertuğrul gemisi simsiyah bir vefat ilanı gibi...

Japonya'da batan Ertuğrul'un 2 Temmuz 1888'de saat 10.30'da İstanbul'dan yola çıktığını anlatan gazete "Aradan 20 yıl geçti ama mazi tamir edilmez vaziyette kalbimizde" diyor.

Geminin İstanbul'a dönüş için Yokohama'dan kalkışı ise 15 Eylül 1889... Günlerden de pazartesi. 681 kişilik mürettebattan kurtulanların 6'sı subay 69 kişiydi. Geminin eczacı şefi Yasef Efendi de ölenler arasındaydı. Kurtulanların ifadesine göre son ana kadar mürettebatın başından ayrılmamış ve elde eczacı kutusu koşturup durmuş...

Durduğunda ise, hayat durmuştur.

Salomon Natan Eşkenazi'yi çoğu kimse bilmez. Bence enteresan bir portredir.

İtalya'nın Udine şehrinde doğmuştu ve babası Alman asıllı bir Musevi'ydi. Tıp öğrenimini tamamlandıktan sonra çeşitli Avrupa ülkelerinde bulunmuş ve İstanbul'a gelmeden (1564) önce Fransa, Almanya, Rusya, Polonya'da görev almıştı. Polonya Kralı II. Zygmunt'un doktorluğunu yapan Salomon Natan Eşkenazi'nin İstanbul'daki durgun hayatını bir doktor arkadaşı değiştirecektir.

Venedik vatandaşı sıfatı taşıyan Eşkenazi, sefir Antonio Barbaro'nun yerine sadrazama takdim edilmişti. Natan'ın bu takdimi Venedik savaşta olduğu için, sefirin kendi ülkesi adına Osmanlılarla müzakere masasına oturamayışından ileri gelmişti. Eşkenazi'nin Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'yla yaptığı görüşmelerde baştercüman Yunus Bey de hazır bulunmuştu.

Kıbrıs'ın Osmanlıların eline geçmesinden dolayı Venediklilerle çıkan anlaşmazlıkta Salomon Efendi'nin ortaya koyduğu diplomasi zekâsı, Sokullu Mehmet Paşa tarafından takdir edilecek ve böylece ona sarayın yolu açılacaktı. Hem Sultan II. Selim'in tabibi olmuş, hem de Osmanlılar adına barış yapmaya yetkili sefir olarak, Venedik'e gönderilmişti.

Osmanlı'nın böylece dış politika doktorluğunu da yapan Salomon Efendi Venedik'te bu defa Venedik vatandaşı olarak bulunmayacaktır. İmparatorluğun elçisi olarak gelir ve kendisine kucak açan insanları temsil eder.

Avram Galanti 1574 Venedik baskısı İbranice bir kitapta bu olaya yer verildiğini ve Eşkenazi'nin önemli hizmetler yaptığını belirtir.

Türkler ile Osmanlılar üzerine önemli çalışmaları bulunan Avram Galanti, Türkler ve Yahudiler üzerine de çeşitli eserler vermişti. Moşe Grosman, *Dr. Markus* adlı kitabında hem Galanti, hem de Musevi dünyasının diğer önemli insanlarına pek bilinmeyen ayrıntılar getirmiştir.¹

İsak Ferera da 1900 başlarının ünlü İstanbullu yazarlarından. Aynı zamanda tanınmış bir hukukçu olan İsak Efendi'nin en belirgin hususiyeti şiirlerini Türkçe yazmasıdır. Şiirleri *Malumat* dergisinde yayımlanmıştı (1899). Şiir-

1. Moşe Grosman, *Dr. Markus*, As Matbaacılık AŞ, İstanbul, 1992.

lerini *Ebri Bahar* adlı kitabında toplayan İsak Ferera'yı okuyalım:

*"Ah kim terk edecek âşıkı canan gidiyor
Bak nasıl şevk ile Nazan ü hıraman gidiyor...*

*Bin reca eyledim ol yâr-i cefakâre meded
Hiç tesir edemez kalbine efgan gidiyor...*

*Ey gönül ahkesi mihnet-i hicran olma
Çünkü cananeye hempa olarak can gidiyor..."*

Takdimi lüzumlu bir başka Musevi yazar Arthur Lumley Davids'tir (1811-1832).

Öğrenimini Anglikan rahiplerinin yanında yapmış, Grek, Latin, Alman ve İtalyan dillerini çok genç yaşta öğrenmişti. Doğu dillerine duyduğu ilgiyle Arapça, Farsça ve Türkçe kültürünü en üst noktaya getirmişti. Türkçe'de dilin kurallarını gösteren bir kitabın bulunmadığını dikkate alarak kısa sürede *Türkçe Gramer*'i hazırlamıştı. Bu eser İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi Sir Robert Gordon'un aracılığıyla Sultan II. Mahmut'a sunulacaktı.

Yazarın 21 yaş gibi çok erken bir yaşta koleradan ölmesi, ihtimal ki onun Türkçe üzerine yapmak istediği çok önemli çalışmaların da engeli olmuştur. Ölümünden sonra annesi Sarah Davids tarafından söz konusu eseri Fransızca'ya çevrilerek yayınlanmıştır. (*Grammaire Turke*, 1836) yayımlanmıştır. Eser Osmanlı dilindeki Türkçe etkisinin ilk kez sistematik olarak incelenmesi açısından önem taşımaktadır.¹

1. *Librairie de Pera Kitabevi Kataloğu*, 1992.

Başka Murat

Franz von Werner'den çok Murat Efendi ismini kullanmak daha doğru olacaktır.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ordusuna katılmış, 1854'te Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Galiçya'da bulunmuştu.

Ordudan kaçıp İstanbul'a gelmiş ve Osmanlı topraklarına sığınan yabancı subayların oluşturduğu "Kazaklar Birliği"ne katılmıştı. İşte bu sırada Franz olmayı terk etmiş ve Murat ismini almıştı.

Kırım Savaşı sırasında Osmanlı saflarında Murat olarak dövüşecek ve 1858'de ordudan ayrılacaktır. Osmanlı hariçyesine girişi bu sıradadır. Temeşvar konsolosluğu yapmış, Lahey elçiliğine tayin edilmişti.

Murat Efendi, *III. Selim* isimli manzum bir piyesin sahibidir. 1873'te Osmanlı topraklarında uzun bir gezi yapacak ve kitabını Murat adıyla yazacaktır.¹

Alman kökenli diplomat-yazar Nasrettin Hoca'yı da Almanca'ya çevirmiş ve gazetelere Osmanlılar hakkında makaleler yazmıştı. Öldüğü sırada Lahey elçiliği görevinde bulunuyordu.

Osmanlı gayrimüslimleri

İktisadi ve sosyal alanda Osmanlı yönetiminin giderek yabancılaştığı dönemdi. Dışişleri yönetimi gayrimüslimlerin elindeydi. 1900'lere doğru dış alana açılan ve Avrupa'ya elçi ve temsilci gönderen Osmanlı İmparatorluğu'nda bu göre-

1. Franz von Werner, *Türkische Skizzen*, 1877.

vi yürütenlerin büyük bölümü Hristiyan'dı. Misal verirsek 1866'da Osmanlı İmparatorluğu 12 ülkede sürekli temsilci bulunduruyordu ve bunların 7'si Hristiyan ve Rum kökenliydi. Kâtiplikleri ise tamamen Rumlar yapıyordu. Konsolosların büyük bölümü için de aynı misali vermek gerekecekti. Bu görüşle yani "Osmanlı vatandaşlık statüsü"nü geçerli hale getirmek ileride hariciye nazırlarının bile gayrimüslimlerden olabilmesini sağlayacaktı.

İngiltere'de Musurus Paşa vardı. Başkâtipliği ve ikinci kâtipliği iki oğlu yapıyordu. Hollanda'ya da vekâleten bakan Musurus Paşa'ydı.

Berlin'de Jan Aristarhi, Washington'da ise onun kardeşi Georges görev yapıyordu. E. Karateodori Belçika'da makamında oturuyordu. Oğulları ise kâtipti. Roma'daki ortaelçimiz de yine bir Karateodori'ydi ve başkâtipliği Hırıssıdı Efendi yapıyordu.

Bazıları yazar, diplomat veya büyük işadamı değildir. İsak Ferera gibi Türkçe şiir yazmamış, Murat Efendi gibi savaşmamış veya Eczacı Yasef gibi Ertuğrul gemisinde can vermemiştir.

Sıradan insanlardır onlar...

Yeldeğirmeni'nde oturan manav, balıkçı, camcı, tenekeçi veya seyyar makaracıdır onlar. Yeldeğirmeni'ndeki ünlü dört berberden biri olan Yasef Efendi kabadayı görünüşlü "efe" veya "dayı" tabir edilen tiplerdendi. Günün modası "top ense" tıraşı için karşıdan vapura binip gelen müşterileri vardı. Yumruğu kadar makası kuvvetli bir Musevi işte...

Bitran Efendi tanınmış tuhafiyecilerdendi. Kasap Misel de okkası 40 kuruşa oynak uskumru satar ve Eğinlileri çıldırtırdı.

Esnafla ticaret erbabının gelir ve gideriyle bir işimiz yok. Yahudi dükkânlarında çok sık rastladığım bir resmi bugün gibi hatırlıyorum. Sol tarafta cılız ve tükenmiş bir adamın altında “veresiye verenin hali” yazar. Diğerinde ise peşin çalışan kelifelli mutlu bir tüccar görüntüsü vardır.

Taşlıcalı Yahya Bey (XVI. asır) “İstanbul şehrengizi” yazan şairlerin başında geliyordu. Bunun dışında isimsiz çok manzumenin satırları esnafı konu alıp, övgüler sunar.¹

“Hubanname-i Nev Eda” risalesi kimin tarafından yazıldığı belli olmasa da isimler vermesi açısından önem taşır. Risale genelde esnafı ele almakta Putat Ermenileri de anlatmaktadır.

Dökmeciler, dülgerler, kazazlar, ayvazlar, kuyumcular, nakkaşlar, simkeşler ve zilciler ünlü esnaf erbabı olarak gösterilir.

Dökmeci:

*“İstepan, Karakin, Haçik ya Vahan
Demirciye yamak, dökmeci civan...”*

*Cehennem ateşi pişinde üryan
Anın hüsnüne de gel amma sen yan...”*

Dülger:

*“Ermeni güzeli dülger civanı
Kara gümrâh olur hep ebruvanı...”*

1. Fahri Döngelen, *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 10, s. 5205.

Nakkaş:

*“Ermeni güzeli nakkaş civanı
Bihzad, kıl kalemle resmetmiş anı...”*

Simkeş:

*“Simkeşin ham gümüş ol teni pâki
Kumkapu, Samatya, Langa’dır hâki...
Sırma kâküllüdür gayet cilveli
Haddeden geçmiştir o nazik beli...”*

Kendisini değil fotoğraflarını görebildim. Hususi kartlara basılmış resimlerdeki tuğradan çok sanatını gösteren eşsiz çalışma dikkati çekerdi.

Asıl adı Bogos Tarkulyan olup, imzasını Pol Tarkul olarak atan ve Febüs Efendi olarak tanınan üç isimli bir sanatçıdır.

Fotoğrafçılığa Karakaşların yanında başlamıştı. Karakaş biraderlerden fotoğraf sanatını kaptıktan sonra Cadde-i Kebir’e gelmiş ve 301 numaradaki mağazanın üstüne atölyesini kurmuştu. Fotoğrafhanenin bitişiğinde ünlü Hanaki Gazinosu bulunuyordu.

Febüs (Phebus) Kumkapılı balıkçı Haçık’ın oğluydu. Fotoğrafa olan merakından çok, “bir baltaya sap olmak” isteğiyle “karanlık oda”ya girmiştir.

Fotoğrafhanesi Beyoğlu yangınında (Mayıs 1900) kül olunca çeşitli atölyeler kurmuş ve Galatasaray Tokatlıyan Oteli karşısında dönemin en tanınmış fotoğrafçılarından olmuştu.

“Yüksek tabaka”nın fotoğrafçısıdır. “Hazreti şehriya-

ri” yani padişahın ressamı sıfatını almıştı. Bu sıfatı II. Abdülhamit’ten 5. dereceden Mecidiye nişanla takdim edilmişti (Nisan 1914).

Pastel çalışmasıyla renkli fotoğraf yapan ilk kişi oydu. Dönemin en ünlü isimlerinin fotoğraflarında “Febüs” imzası okunurdu.

Tabii ki Pascal Sabah’tan da söz etmeliyiz. İlk defa 1857’de Beyoğlu Postacılar Caddesi’nde “El Şark” adıyla bir stüdyo açmıştı.

İstiklal Caddesi’nde Rus Sefareti yakınındaki 439 numara taşınmış ve Fransız Laroche’u ortak yapmıştı.

Viyana Sergisi’ne katılmış (1873) Osmanlı Hükümeti’nin Osman Hamdi Bey’e hazırlattığı *Elbise-i Osmaniye* isimli kitabın resimlerini çekip, klişelerini hazırlatmıştı. 3. dereceden Mecidiye nişanıyla ödüllendirilmiş ve stüdyosunu Agop İskender ile Perpoyani’ye satmıştı (1908). Fotoğrafhane Perpoyani’nin ayrılmasıyla Agop İskender’e geçmişti (1914). Atölye daha sonra İsmail İnsele’ye geçecekti (1934).

Bir İstanbul tanığı

Karabet Kaçar, Bursa Orhangazi’den İstanbul yoluna düştüğünde yıl 1909’dur.

Kardeşi Tokatlıyan’da çalışan Karabet işe 14 yaşında yamaklıkla başlamıştı. Dört yıl süren garson yardımcılığıyla Tokatlıyan defterini kapatmıştı.

Ardından Pera Palas yılları... 1915’te asker olup, şampanya yerine tüfek taşıyacaktır. Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa’nın yanındadır. Cemal Paşa nereye Ka-

rabet oraya... Filistin, Suriye, Lübnan, Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ve Belçika'ya gider.

Cemal Paşa düşer ama Karabet ayaktaadır. Bu kez yeni bahriye nazırı Rauf Bey'in yanındadır. Askerlik bitiminde yine Tokatlıyan geceleri başlayacak ve Karabet Kaçar, Atatürk'ün de masasında görülecektir.

İstanbul işgali sırasında Tokatlıyan'a gelen Atatürk, Karabet'in hatırını sorar ama o sıkıntılıdır. İşgal subaylarının oturduğu masalara bakar ve "Garip kaldık paşam" diye konuşur. Atatürk'ün yanıtı enteresandır:

"Merak etme garip kalmazsın. Bunlar da gidecek."

İstanbul'un kurtuluşundan sonra Atatürk bu defa maiyetiyle Tokatlıyan'a gelmiş ve Karabet'e "Söyle bakalım, ben sana onlar gidecek demedim mi?" diye konuşmuştur.

Hizmet anlayışı ve mükemmel servisiyle en büyük ustalardan biri olarak hatırlanan Karabet'in diplomatik defterinde Kayser Wilhelm, İspanya Kralı Alfonso, Afgan Kralı Emanullah Han, Arnavutluk Kralı Zogo ve Romanya Kralı Carol gibi isimlerin yanında, kraliçeler, prensler, prensesler, sadrazamlar ve nazırlar da yer alır.

Karabet'in deniz eri olarak madalyası yoktur. Ama metrodotel olarak aldığı nişanların sayısı hayli kabarıktır.

Gördüğü en büyük ziyafet ise İran sefirinin Tarabya Sümer Palas'ta verdiği ziyafettir (1913). Tek bir kadının bulunmadığı ziyafette hizmet verenlerin tümü sırmalı elbise giymişti.¹

Diplomatları servisin en zor kişileri olarak görür Karabet Usta. "Tüccar sınıfı" ise ona göre en rahat servis yapılan bölümdür.

1. Kandemir, "Bir Başgarson Neler Görür?", *Ayda Bir*, özel sayı, 1954.

Meslek hayatında gördüğü en güzel kadına Atatürk'ün yanında rastlayan Karabet bunu şöyle anlatır:

“Park Otel’de Balkan Festivali yapılıyordu. Balkanlar’ın en güzel kızları oradaydı. Eğlence sabaha kadar sürdü. Bir ara adını bilemeyeceğim bir kadın, Atatürk’ün elini eline alarak falına baktı. Fal bakan kadının güzelliğini tarif edemem.”

Karabet Usta meslek yaşamında hizmetten keyif duyduğu kişilerin adını verirken Atatürk’ü ilk sıraya koyar: “ ‘Karabet geliyoruz, yer hazırla’ talimatını alınca çocuklar gibi sevinirdik, işimize değer veren bir kişiydi.”

Mutasarrıf Hamdi Bey ile Beyoğlu Kumandanı Miralay Mehmet Bey bu başgarsonların yakından tanıdığı, masa değil “dükkan kapatan” kişilerdir.¹

Garsonluğa 55 yılını veren Aleko “Eski içkili bostan eğlencelerini, özellikle Sipahi Ocağı altındaki Yorgancı Bahçesi’ndekileri unutamam. Hele Beykozlu Mari’yi, Trabzonlu Peruz’u ve Gül Eftalya’yı. Onlar içkiyi erkek gibi içerlerdi” diye konuşur ve Karabet Usta’nın dediklerine bir başka paragraf açar.²

Türk musikisinin ustaları

İstanbul’da doğan Aliksan Efendi (1815-1865) Vanlı Kasbar adlı bir odabaşının oğludur.

Besteci ve tambur ustası ilk öğretmenleri Hamparsum’dan almıştı. Dış âlemle bütün münasebetini kesip iki kız kardeşiyle evine kapanıp musikiyi hayat olarak telakki eden Aliksan Efendi, büyük Hocapaşa yangınında yine hayatın sillesini

1. Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki içinde Dönenler*, anlatan Galip Vardar, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1960.

2. Münir Süleyman (Çapanoğlu), “İstanbul’un Eski Garsonları”, *Hafta* dergisi, 1936.

yemişti. Geçim zorluğu içinde “Surp Karabet” gibi Ermeni kiliselerinde nota dersleri vermişti. Cuma ve pazar günleri gazinolarda halkın karşısına çıkan Aliksan Efendi’nin şöhreti bütün imparatorluğa yayılmış ve Mısır Valisi Sait Paşa’nın iltifat ve ihsanına nail olmuştu. Ayda 40 altın lira maaş bağlanmasına rağmen 1859’da İstanbul aşkı alevlenecek ve her imkânı eliyle iterek sefaletе düşecektir.

Bacanoslar

Bilmeyen var mı acaba “Gel ey denizin nazlı kızı nuş-i şarap et” şarkısını?

Yorgo Bacanos’un ağabeyi olan Aleko (1892-1950) Silivri’de doğmuştu. Daha 15 yaşındayken icradaki ustalığıyla dikkati çekmiş ve besteleri geniş çevrenin takdirini kazanmıştı.

1900’de İstanbul’da doğan Yorgo Bacanos ise utla 5 yaşında tanışmıştı.

12 yaşında Taksim’de gazino sahnesine çıkan bir sanatçı düşünebiliyor musunuz? Türk musikisinden en nadide örnekler sunan bestecinin eserlerinde aşk ve İstanbul kol kola gezer.

“Bir yaz gecesi Çamlıca mehtabına geldim” Yorgo Bacanos’un onlarca bestesinden ilk akla gelendir.

Afet Efendi

Gerçekten de musikide bir afettir Afet Efendi (1850-1922). İstanbul Kumkapı doğumludur ve adı Hapet’tir.

Klarnetçi Avedis’in bu oğlu gençliğinde Mısır’a gitmiş, dönüşünde saz heyetleriyle çalışmıştı. Ut çalmadaki ustalığı-

ğından dolayı kendisine “Afet” adını vermişti. *Musiki, Saz ve Söz* dergilerini çıkarmış büyük besteler bırakarak ölmüştü.

Artaki Candan

Asıl adı Terziyan olan Artaki Candan, Selanik’te doğmuş ve ailesi tarafından tıp öğrenimi görmesi için İstanbul’a gönderilmişti. Ola ola müzik doktoru olmuştur. İlk hocası Selanikli Ahmet Bey’dır. Özellikle kanundaki ustalığıyla tanınan bir bestecidir.

Şimdi şu besteleri saysak hatırlar mısınız onu:

“Koklasam saçlarını, bir gece ta fecre kadar”, “Hani ya sen benimdin, niye döndün sözünden.”

1948’de öldüğünün kırkıncı günü, vasiyeti üzerine üç arkadaşının mezarının başında beyati peşrevi icra etmelerine ne dersiniz?

Leon Hancıyan

Tıp Fakültesi’nin dördüncü sınıfına kadar okuyup, arka kapıdan çıkmış ve musiki dünyasından içeri girmiştir. Sarayda ve okullarda öğretmenlik yapmış, Uzakdoğu musikisi üzerine çalışmıştı. Piyano ve kemana hükmeden büyük ustaya da, hükmeden kader olmuştur. Ömrünün son yıllarında sefalet düşmüş ve ne yazık ki Bakırköy Akıl Hastanesi’nde ölmüştür.

İki kemani

Biri Kemençeci Onnik Efendi’nin oğludur. Yani Kemani Serkis Efendi. Diğeri de İstanbullu Tatyos Efendi (1858-1913).

Besteye genç yaşta başlayan Serkis Efendi (1885-1945) “A benim mor çiçeğim sen doldur ben içeyim” bestesiyle ün yapmıştı.

Bir başka bestesi olan “Kimseye etmem şikâyet” hâlâ gündemdeki beste hususiyetini korumaktadır. Fransa’da ölmeden önce sıra hasretiyle yanıp tutuşmuştur.

“Gamzedeyim deva bulmam” diyen Tatyos Efendi ise, saz semaisi, peşrev ve şarkıda büyük bestelerin sahibi olmuştur.

Diğerleri

Gözleri 4 yaşından sonra kör olduğu için dünyayı görmemiştir Udi Hrant. Ama müziği görmüştür. 1901 doğumlu olan Udi Hrant (Emre) dikkate değer şarkıların bestekâridir.

Ortaköylü Astik Efendi de (1858-1913) ilk feyzi aktör olan dayısı Mofses Papazyen’den almıştı. Döneminin en iyi nota yazarı olarak tanınmıştı.

Melekzet Efendi keman çalan ama okuyuculuğu ve bestekârlığı da tartışılmayan bir müzik adamıdır. O da sefaletten kurtulmak için Mısır’a gidenlerdendir.

Giderken adı Mustafa Nuri’dir. Mısır’da ise eski adını almış ve orada vefat etmiştir.

İslanbullu Hamparsum Limoncuyan (1768-1839) Türk musikisi ile Batı musikisini aynı eşitlikle şahsında toplama özelliğine sahiptir.

Ermeni kiliselerinde koro ve ilahi dersleri verirken Beşiktaş Mevlevihanesi’nde Dede Efendi’den Türk musikisi öğrenimi görmüştü. Yaptığı en önemli hizmetlerden biri Abdülbaki Nâsır Dede’nin nota yerine kullandığı işaretlerin

yetersizliğini görerek yeni bir nota buluşudur. Böylece Dede Efendi'nin takdirini kazanan Limoncuyan Efendi kendi adıyla anılan notayla (Hamparsum notası) birçok bestenin kaybolmasını önlemiştir.

Zaharya Efendi, Kirkor Çuhacıyan, Astik Ağa, Udi Arsak Efendi, Civan Ağa, Garbis Ağa, Baba Hamparsum, İsak Varon Efendi, Karnik Garmiryan Türk musikisine sadece değer değil tarih de kazandırmıştır.

Rum Mevlevi

Kayserili Yuvan Efendi'nin oğlu Diyamandi Efendi 1888'de Talas'ta doğmuştu.

İlk tahsilini Kastamonu Rum Mektebi'nde yapmış ve Türk idadisinde okumuştur. Şiirle tanışması bu sıralardadır.

Mevlana'ya duyduğu yakınlık, hocası Osman Efendi'nin sayesinde olmuştu. İbnülemin Mahmut Kemal İnal'a yazdığı mektubunda Mevlana sevgisini şu satırlarla dile getirmişti:

“Hazreti Mevlana bana gözümün ilk baktığı insanlardan daha yakın göründü. İşte o günden bu yana bir aşk yangınının içindeyim.”

1907'de sınıf birincisi olarak diploma almış ve hukuk okumak üzere İstanbul'a gelmişti. Türk diline ve edebiyatına son derece aşina bir Osmanlı Rumu'ydu. Galata Mevlevihanesi'nin en sadık müdavimlerinden biri olarak Ahmet Celalettin Dede ile Ahmet Remzi Dede'den ders ve feyiz almıştı. Artık oradaki adı Diyamandi değil, Yaman Dede'dir.

Hukuktan diplomasını 1913'te almış ve Beyoğlu Mah-

kemesi zabıt kâtipliğine tayin edilmişti. Daha sonra serbest avukatlık yapan Diyamandı'nın, "Mevlana'nın Huzurunda" adını taşıyan şiiri, onun Mevleviliğe duyduğu aşkı çok açık olarak ifade eder:

*"Ben sende bitirdim tenimi canımı ey şah
Buldum yine her derdim içinde seni billah
Şelale-i esrarını dök ruhuma her gâh
Ağlat beni inlet beni ta haşre kadar yak..."*

Bizim karamanlılar

Hristiyan Ortodoks ve Gregoryan cemaatlerinin Anadolu'daki bir bölümü Türkçe konuşurdu. Bu durum, kimilerine göre Türklerin zorlamalarından doğmuştu. Ancak dini eğitimlerinin önüne geçildiği şeklindeki bu iddia pek gerçekçi değildir. Hristiyanlara gerek dini, gerek kültürel eğitimlerinde ne denli serbestlik tanındığı biliniyor. Bu belgeler devletin ve ilgili kurumların da arşivlerinde olmalıdır. Bende ki dokümanlar içinde azınlığın hem hayata, hem de ölüme dönük çok sayıda belgeleri var... Rumca, Ermenice ve İbranice bonoların İstanbul ticaretinde yeri vardır... Yani azınlık mensupları ticari hayatlarında, Osmanlı toplumunun diğer vatandaşlarıyla kendi dillerinde akit yapabiliyordu. Bunun dışında Osmanlıca'yı da kapsayan üç dört dille "kıymetli kâğıt" düzenleyebiliyorlardı. Yabancılar ve azınlıklara verilen "ihtira beratı" bu zorlama iddiasını çürütücü niteliktedir.¹

Aynı şekilde gayrimüslimler basılı kartvizitten fatura ve

1. Adelbert Richard ve Nikitis Efendi'ye düzenlenen ihtira beratı (özel kaynak - Erġun Hiçyılmaz).

irsaliyeye kadar her türlü kâğıdı kendi dilleriyle kullanmışlardır. İstanbul toptancı pazarlarında kullanılan sevk irsaliye fişleri de Osmanlıca, Rumca ve Ermenice düzenlenmişti.

Ticari hayattaki bu dil serbestisinin günlük hayatı da kapsamadığını düşünmek hatadır. Osmanlı vatandaşlarının Müslim veya gayrimüslim olsun, istedikleri dille mektup yazamadıklarını da kim söyleyebilir? Sadece bu kadar değildir örnekleri. Rumca, Ermenice ve İbranice şarkılar taş plaklarda yok mu?

Belgelerde Rumca, Ermenice ve İbranice mühürler hukuکی geçerliğini sürdürmüş, defin ruhsatları ta 1800 sonlarından itibaren azınlık dillerinde düzenlenmişti. Bu belgelerin bir tarafında Osmanlı'nın, öbür tarafında da cemaatin mühürü yer almıştı.

Bu kısa bakıştan sonra Türkçe konuşan gayrimüslimler üzerine de bir hatırlatma yapabiliriz.

Karamanlılar Anadolu'da Türkçe konuşan Ortodoks cemaatlerinin en önemlisidir. Evliya Çelebi, Alanya'ya uzanan gezisinde oradaki Rumların Türkçe'den başka bir dil bilmediklerini yazar:

“Amma kadim eyyamdan beri Urum keferesi bir mahalledir, cümle üç yüz hanedir; amma asla Urum lisanı bilmeyüb batıl lisanı bilirler.”¹

Charles Texier de Anadolu'yu gezen yabancı bir seyyahdır. Bu yazar da Isparta çevresinde Hristiyanların Türkçe konuştuklarını ifade eder. Seyyah bunun baskı nedeniyle olduğu iddiasına katılanlardandır.²

1. Osman Turan, “Selçuk Devri Vakfiyeleri”, *Belleten* XII / 45 ve *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*.

2. Charles Texier, *Küçük Asya*, çeviren Ali Saad, İstanbul, 1924.

Bir başka seyyah Alman Hans Dermschwan Anadolu ve İstanbul izlenimlerinde bu konuyu gündeme getirip Yedikule'deki "Karamanos" topluluğu hakkında bilgi verecektir. Yazar bu topluluğun Karaman'dan geldiğini, dinlerinin Hristiyan, mezheplerinin ise Ortodoks olduğunu ifade edecektir. Bir de şu eklemesi vardır: "Kiliselerinde ayinlerini Yunan dilinde yapmayıp, Türkçe konuşurlar."

Bu görüşü destekleyecek bulgular vardır: İstanbul'un Yedikule ve Narlıkapı'dan önceki semti Samatya'daki (Kocamustafapaşa) Hagios Konstantinos Kilisesi Karamanlılarıdır ve İstanbul'da ölen bir kısım Karamanlılar da Balıklı Manastırı'na defnedilmiştir.

Avram Galanti "Yunanca bilmeyen Rumlar" olarak kabul ettiği bu topluluklar için şu görüşü öne sürmektedir:

"Türkçe konuşan Selçukilerin 12. asırdan itibaren bulundukları yerlerde ve bilahare Osmanlı Türklerine geçen yerlerde yaşayan Ortodoks Rumların lisansı Türkçe idi. Bunlar Yunanca bilmediklerinden dini eserlerini Yunan yazısıyla, Türkçe yazarlar, dolayısıyla ayinlerini de Türkçe yaparlardı."

Galanti, Antalya Rum halkının 1870'lerde Yunanca bilmediğini, bunu da Rodos'ta Yunanca ders veren hocası Nikolaides'in 1900'lerde söylediğini ifade eder.¹

Prof. Dr. Mehmet Eröz, Karamanlı S. A. Hüdaverdioğlu'nun Yunanistan'da adını değiştirip "Theodotos" olmasından sonra Karamanlıların Türkçe'yi sonradan öğrenmiş bulundukları görüşünü savunduğunu ifade eder.²

Karamanlılarla ilgili yayınların ne kadar olduğu konusunda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Ancak

1. Avram Galanti, *Ankara Tarihi*, İstanbul, 1950.

2. Prof. Mehmet Eröz, *Hristiyanlaşan Türkler*, T.K.A.E., Ankara, 1983.

son dönemlerde özellikle Yunanlılar konuya büyük ilgi göstermişler ve müzayedelerdeki Karamanlıca kitapları, belgeleri toplayıp büyük bir bibliyografya araştırmasına girişmişlerdir.

Atina'da basılan *Karamanlidika* Karaman Türkçesi'yle yayımlanan yüzlerce kitap ve risalenin yer aldığı bir bibliyografya eseridir. Kitap 1584-1900 yıllarını kapsar.¹ Eserin ilk cildinde 114 yayının yer alması, Karamanlıca'nın genişliğine somut bir göstergedir.

Karamanlıca “köy” baskısı

Kimi Amsterdam, Leipzig ve Venedik'te, kimi Atina ve İstanbul'da basılmıştır Karamanlıca eserlerin. Ama Kayseri'de üstelik bir köyde basılanı da vardır.

Zincidere köyündeki bu baskının gerçekleşmesi, burada bir manastır olma ihtimalini akla getirmektedir. Çünkü yayını gerçekleştirecek baskı makinesi ve teknik imkân ancak “dini külliye”de olabilir.

1811 tarihli Venedik baskısı kitap Kayseri yöresinden insan tabloları sunar. İncesu köyünden Zaharia, rakıcı Hacı Mihal, Eğinli sarraf Nikola'nın oğlu Anton ve diğerleri...

Karamanlıca'yı okumak pek zor değildir. Mesela “ipadet name”nin ibadetname, “ahsam sapah”ın akşam sabah olduğunu okurken çözebiliyorsunuz. Bazıları “Ektiğini biçersin, ettiğini bulursun” gibi çok açıktır.

Mehmet Kadir Keçeoğlu eskiden Diyamandi Doğan Keçeoğlu idi. Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Kayserili Hırıs-

1. Sévérien Salaville ve Eugene Dalleggio, *Karamanlidika*, Atina, 1958.

tiyanlardan biridir ama dili, ismi ve âdetleriyle bizden farklı olmamıştır. Bizim gibi olan Diyamandı 1939'da Niğde'ye gider ve aslını kütüphanelerde arar. Şeriye sicillerini gördükten sonra artık gayrimüslim değildir. Tercihini yapıp kütüphane defterine şöyle yazacaktır:

“Kütüphanede devamlı delil arayışım henüz bu davayı tasdik etmeyenleri kıpırdatmayacak bir hale getirmek içindir, yoksa kendi tereddüdümüzü izale için değil. Ben bu davaya çoktan iman edenlerdenim. Bende izalesi lazım bir tereddüt yok, kökleşmiş iman var.” Bor Halil Nuri Kütüphanesi'ndeki mahkeme-i şer'îye sicilleri ve bunlarda görülen Türkçe kişi ve köy isimleri *Türk Etnografya Dergisi*'nde de yayımlanmıştır.¹

Dilleri Türkçe, İncil'leri Türkçe, ibadetleri Türkçe olan Ermeniler de vardır. Bursa Müzesi'ndeki bir mezar taşı, çevredeki Ermenilerin Türkçe'yle yaşadıklarına önemli bir belgedir. Bursalı Hacı Serkis Ütücüyan teşhis edilmeyen bir hastalıktan ölmüştü.

23 yaşında ve 1893'te göğsünde yanan bir ağrıdan terk-i hayat eyleyen Nevrik Hanım'ın bir “fatiha” istemesi hayli enteresandır:

*“Çekildi ilikten, damardan kanım
Teslim ettim Hakka tatlı canım
Kim nazar kılsa mezar taşıma
Okuyalar bir fatiha başıma...”*

Bu araştırmayı Ali Rıza Yalgın yapmış ve “Bursa Müzesi'nde Enteresan Bir Mezar Taşı” başlığıyla *Folklor*

1. *Türk Etnografya Dergisi*, sayı 111, Ankara, 1958.

Araştırmaları dergisinin 1 Ocak 1950 sayısında yayımlamıştı.

Şer'i mahkeme sicillerine baktığımızda Murat kızı Selçuk, Kaya kızı Nikol, Şehri oğlu Saya, Sevindik oğlu Timur, Elvan oğlu Budak, Bahadır oğlu Asvador, Çavuş oğlu Civanşe, Mustafa oğlu Ahmet, Veli oğlu Karaca gibi Kayseri'den Sivas'a, Konya'dan Niğde ve İstanbul'a uzanan Türk isimli Ermeniler çıkar karşımıza. Bu durum Musevi cemaatinde de azımsanmayacak kadar çoktur. Özellikle yeni nesil, Türk isimlerini almaktadır.

İstanbul'un dili

Osman Gazi'nin çok yakını Köse Mihal Bey değildir sadece Müslüman olan. Evrenos Bey, Yörgüç Paşa ve Çağala Oğlu da daha önce gayrimüslim Türk'tüler.

Şimdi İstanbul'un dilinden söz edelim.

İstanbul Türkçe'nin hâkim olduğu bir kentti. Ardından Rumca ve Ermenice geliyordu. Daha sonraki dil ise Musevilerin İspanyolca'sıydı.

"Romanyotlar" adı verilen Bizans'tan kalan Musevi cemaatinin bir bölümü de Yunanca konuşurdu. Bu dil giderek erimiş ve 15. yüzyılda İspanya başta olmak üzere, Avrupa'nın diğer ülkelerinden gelen Musevilerin İspanyolca'sı egemen olmuştu. Musevilerin eğitim çabalarını geliştirmeleri ve "Alliance" okullarının açılmasıyla (1870) reform başlamış Musevi aydınları Castilla lehçesini bırakıp Fransızca'ya yönelmişti.¹

1. İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, Hil Yayınları, İstanbul, 1986.

Cumhuriyet döneminde ise Yahudilerin Türkleşmesi konusunda cemaatin bir grubu etkin mücadele verecek ve “Türkçe konuşalım” görüşü öne sürülecekti.¹

19. yüzyıldan itibaren Türkçe, Rumca, Ermenice ve Castilla dilindeki sözcüklerden oluşan, bir çeşit karma dil yerleşmişti. 18. ve 19. yüzyıllarda İstanbul’a çok sayıda İtalyan gelmiş, inşaat işçiliğinden duvarcılığa kadar çeşitli işkollarına yönelmişlerdi. Dilleri ise giderek farklı bir durum arz edecek ve Edmondo De Amicis’in deyişiyle “konuştukları İtalyanca’yı ancak kendileri anlayacaklardı”.

Cenevizli, Venedikli ve Toscanalılar Bizans’tan kalmıştı. Cenevizlilerden büyükçe bir grup ise Kırım’ın fethinden sonra gelip, diğer gruplarla Latin-Katolik cemaatini oluşturmuştu.

Fetihten önce İtalyan Rönesansı Pera’da vardı. Pera Cenevizlilerin bir çeşit kolonisi gibi olmuştu. Venedikli ve Pisalı İtalyanlar kente dağılmışlar, Cenovalılar da İstanbul’da hissedilir bir grup oluşturmuştu. Hem meclisleri, hem de birlikleri vardı. Para birimleri Zecchina’yla Doğu Akdeniz ticaretinde hissedilir bir ağırlığa sahiptiler. Zengin Cenovalılar da Pera’da oturuyordu. Ocesa, Botteggha, Doria ve Adorno aileleri Pera kültürü ve ekonomisinde önemli yer sahibiydiler.

Pisaniler, Testalar, Negriler, Peroneler, Fornettiler, Navoniler, Bruttiler ve Salvagolar sadece İstanbul’da değil, Trabzon’dan Amasya’ya kadar kök salıp, Halep’ten Lazkiye’ye kadar uzanmıştı. Ticari hayatta egemenlik sağlayarak çok köklü azınlık grupları oluşturmuşlardı. Osmanlılar Venedik elçisine “balyoz”, Cenova elçisine ise “podesta” diyordu.

1. Ergun Hiçyılmaz-Meral Altındal, *Büyük Sığınak*, Cep Yayınları, İstanbul, 1992.

Suçlu yabancı Hristiyanlar

Dido Sotiriyu'nun dikkat çekici bir görüşü *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* kitabında yer alır:¹

“Bizim asıl düşmanımız Levantenlerdir. Bir de, Türkiye'nin kanını kaynağından emen Avrupalı sülükler... Ta nerelerden gelip çöktüler bayrağımıza, yapışıp geçirdiler dişlerini rahatça... Bit bunlar bit. Allah belalarını versin. Ve göreceksin felaket Türklerden değil, bize onlardan gelecektir.”

Yakumi'nin Manoli'ye bu söyledikleri 1910'lardır ama hem öncesinin, hem de sonrasının da aynası gibidir.

Balkan Savaşı'nda iyice bozulan düzenle, Osmanlı ordu çevresindeki gayrimüslimlerin “milliyet” kavramını milliyetçiliğe çevirişi sıcaklığı ortadan kaldırmıştı.

Birinci Dünya Savaşı ise Osmanlı topraklarında her türlü oyunun oynandığı ve özellikle yabancıların cirit attığı dönemdir. İmparatorluktaki “beraber yaşama” isteğinin zorunluluğunun erimesinde Müslümanlardan çok gayrimüslimlerin payı vardı. Bu gayrimüslimler İstanbul ve diğer kentleri kendilerinin de bir yuvası olarak benimseyenler değil, çıkar alanı olarak görenlerdi. İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan ve akla gelebilecek diğer Avrupa ülkeleri bir yandan gayrimüslimleri kışkırtıyor, öbür yandan Türkleri de bu acımasız oyuna sokuyordu. İttifak ve İtilaf devletleri için “azınlıklar” büyük bir malzeme olmuştu.

Şimdi yine Dido Sotiriyu'nun aynı kitabına dönüyor ve enteresan bir sayfayı dikkatinize sunuyoruz:

“Yaşlı tüccar siyah bir şeridin ucunda sallanan altın çerçe-

1. Dido Sotiriyu, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, çeviren Atilla Tokatlı, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1982.

veli gözleklerini vakarla taktı gözüne. Daha ilk satırdan itibaren dudak büküp, favorileriyle kısa düzgün sakalını sınırlı bir şekilde okşamaya koyuldu. Broşür şöyle diyordu: ‘Eğer biz Türkler açsak ve ıstırap çekiyorsak bunun bütün sebebi, servetlerimizi ve ticaretimizi ellerinde tutan gâvurlardır. Bunların istismarına ve küstahlığına daha ne kadar zaman göz yuma-cağız? Gâvur mallarını satın almayın. Onlarla her türlü ilişkiyi kesin... Ne ihtiyacımız var dostluklarına? Onlarla sözüm ona kardeşçe geçinmek size ne kazandıracak? Siz samimi olarak onlara sevgi ve servetlerinizi ikram ediyorsunuz ama onlar?’ ”

Daha sonra şu konuşma görülür:

“– Bu alçaklık ve yalan dolu vesikayı bütün Ortadoğu’da dağıtan kim biliyor musun baba?

– Jön Türkler tabii, başka kim olur?

– Boşuna yorma kendini, Jön Türkler değil, Deutsche Pa-lestine Bank dağıtıyor... Evet, evet, Filistin Alman Bankası. Şimdi anladın mı durumu?”

Türk tüccar Nuri Bey’in Ortadoğu gezisinden döndükten sonra Tino’ya verdiği bildiri budur işte.

Tino bunun üzerine şu yorumu yapacaktır: “Allah kusu-rumu affetsin ama korkarım kötü günler bekliyor bizi. Bizim bildiğimiz Türkiye olmaktan çıktı bu memleket.”

Ardından Sotiriyu’nun roman kahramanına söylediği şu görüşü duyacağız:

“Doğruydı. Ama bir halkın yanında kardeşçe yaşamış olan bir başka halkın değişebilmesi için büyük bir kin birikimine ihtiyaç vardır. Nitekim propagandanın zehrinden uzakta yaşayan Türkler, daha yıllar boyunca bizlere kardeş muamelesi yapmakta devam edeceklerdi.”

Sadece Ortadoğu değil, İzmir'inden İstanbul'una kadar her yerde yabancı gayrimüslimlerin etkileri görülecektir. Bu etki sadece Müslimler ile gayrimüslimleri birbirine kırdırma politikası da değildir. Ama en azından kendi çıkarları doğrultusunda “ekonomik silah” kuşanmışlardır. Ekonomik ve sosyal çalkantı yüzünden sadece gayrimüslimler değil, Müslümanlar da ticari hayatla birlikte, büyük kentleri terk edecektir. Üzerinde çalıştığım, bende mevcut, Birinci Dünya Savaşı ile Belçika Konsoloslugu'nun 1923 İstanbul'una ait belgelerden Çaycuma'da bile yabancıların olduğunu görüyoruz. Ayrıca bu dönemde Belçika'dan pasaport isteyen gayrimüslimlerin sayısı azımsanacak gibi değildir.¹

Dil beraberliği

Sadece dilde değil, çeşitli alanlardaki benzerlikler yüzlerce yıllık karşılıklı etkilenmenin eseriymi.

Yunanca'daki Türkçe sözcükler üzerine ömür boyu süren çalışmalar yapan Yordan Pambukis'ti. 1914 Ünye doğumlu Yordan, ailesiyle Yunanistan'a göç eden ve Atina'ya yerleşenlerden biriydi. Çalışmalarında Bizans'ın Digenes Akritas'ı ile Köroğlu arasındaki benzerlikleri tespit etmiş ve Türkçe'den Yunanca'ya geçen sözcüklerin, eskiden beri kullanıldığını savunmuştu. Ona göre bu sözcükler, 1922'den sonra Atina'ya göç edenlerin etkisiyle Yunanca'ya girmemiştir.² Bu sözcüklere Korfu, Kefalonya gibi adalarda konuşulan Yunanca'da rastlanmıştır.

Pambukis bu analizini Anadolu kökenli yazarların eser-

1 Özel Kaynak-Ergun Hiçyılmaz, Belçika Sefareti Giriş Çıkış Kayıt Defterleri.
2. Y. T. Pambukis, *Yeni Yunanca'da Türkçe Sözcükler*, cilt A, basıma hazırlayan K. S. Kasinis, Atina, 1988.

lerinde değil, Yunanlı olanların eserlerinde yapmıştı. 400 kitabı kapsayan bu çalışmada ilk ciltte 4.000'e yakın sözcük sunulmuş ve bu sözcüklerin Yunanca'da aldığı biçimler misal olarak verilmiştir. Birkaçını görelim:

Eksiki: Eksik	İlacı: İlaç
Ergenis: Ergen	Zengini: Zengin
Zamanı: Zaman	Zorbas: Zorba
İkiteli: İkitelli	Kabuki: Kabuk
Kalemi: Kalem	İnati: İnat
Vereses: Veresi	Anteri: Entari
Abla: Abla	Alemi: Âlem
Dikkatlidikos: Dikkatli	

Sadece Türkçe'den Yunanca'ya olmamıştır giriş. Yunanca'dan Türkçe'ye de Cumhuriyet öncesi 900 civarında sözcük girdiği belirlenmiştir.¹

Liman, Anadolu, körfez, iklim, sınır, ayazma, mandıra, fındık, anahtar, lahana, fesleğen Eski Yunanca'dan Türkçe'ye giren sözcüklerden.² 350 yıllık Türk hâkimiyeti Yunanlıların vali, vilayet, kaymakam, vezir gibi sözcükleri aynen benimsemelerine sebep olmuştur.³

Sporun azınlıkları

Bazıları ne kendileri, ne de mal oldukları toplum tarafından asla "azınlık"tan sayılmazlar.

Onları "çoğunluk"tan yana yapan daha iyi koşullarda

1. Suat Sinanoğlu, *Belleten*, cilt XXVI, sayı 102, Ankara, 1962.

2. Suat Y. Baydar, *Türkçede Yaşayan Yunanca Sözcükler*, Dil ve Kültür, Ankara, 1964.

3. Bülent Berkol, "Yeni Yunanca'da Türkçe Sözcükler", *Cumhuriyet* Kitap Eki, sayı 158.

yaşama isteği veya mecburiyetler değildir. İstedikleri ve istedikleri için “statü”nün dışında olmuşlardır. Gayrimüslim oldukları veya kökenleri hiçbir zaman akla getirilmemiştir.

Lefter belki de bu örneğin hem ilki, hem de sonuncusu sayılabilir. Onun sunduğu mesaj sadece “spor yanlısı” olarak ele alınmamalı ve genel bir anlayışın “hep beraber bir arada yaşama”nın gerçekçi bir tablosu olarak görülmelidir.

Ona Türk halkı adına Manol’un taktığı “ordinaryüs” pa-yesi aslında sadece futbol değil, hak edilmiş bir hayatın ifadesidir. Onur, haysiyet ve sorumlulukla dolu ve 1925’ten bu yana süregelen bir hayatın ifadesi...

Lefter Küçükandonyadis önceleri Taksim’de oynamıştı. Hani Agop-Stepan, Cudi-Abdi, Levon, Kemal-Nubarik, Ha-çık, B. Garbis, Varujan, Agop ve Zafer kadrolu Taksim’de.

Askerlik görevini Diyarbakır’da yapmıştı. Aynı talimleri görmüş, aynı nöbetleri tutmuş ve aynı karavanaya kaşık sal-lamıştı. İftar sofralarına oturmuş ve sahurun da ne olduğunu görmüştü. Ama hiçbir zaman kalabalıkta bir yalnız ya da ço-ğunlukta bir “az” olmamıştı.

Lefter’in Fenerbahçe’ye gelişi bu sıralardadır. Taksim yu-kardaki kadroyla sahaya çıkarken, o sarı-lacivertli formayı giyecekti (1947).

Bundan sonrası herkese nasip olmayan “muhteşem” bir hayattır. İtalya’nın Fiorentina ve Fransa’nın Nice takımla-rında oynayıp (1951-1953) tekrar Fenerbahçe’ye dönmüştü. Mersin İdmanyurdu ve Boluspor’da antrenör futbolcu olarak görev almış, amatör kümeden Maltepe’yle başlayan öğretici-liğini Samsunspor ve Orduspor’da sürdürmüştü. Afrika’nın Johannesburg ve Yunanistan’ın Egaleo takımlarında da ant-renörlük yapan gerçek İstanbullu’ydu.

Fenerbahçe'nin 2 profesyonel lig, 3 Türkiye şampiyonluğunda pay sahibi olup, 54 golle "kral" oluşu elbette önemlidir. Ama 50 defa Türk milli takımının formasıyla sahaya çıkması ve bu takıma 8 defa kaptanlık yapması daha bir önem taşıyordu.

Türkiye'de "Altın Şeref Madalyası"nı ilk alan futbolcu olarak ne Yunan takımlarına, ne Yunan milli takımına karşı oynarken, "ben"liğini asla yitirmemişti. Kendisini sadece "vatandaş" olarak değil, kendilerinden bir parça olarak gören milyonlara karşı hep aynı sorumlulukla davranmıştı.

Taşıdığı kimliğin yararlarına ulaşmak gayretinde olmamış ve vatandaşlığı politika ve milletvekilliğine yeğ tutmuştu.

Adada çekildiği mütevazı köşesinde teknesi ve balıklarla yaşamak, diğer hayat tarzından daha uygun gelmişti ona...¹

İstanbul'un sporu

Şimdi diğerlerine geçmeden önce, İstanbul'un ilk spor yapısına bakalım.

Türkiye'ye sadece futbolun değil, diğer sporların girişi de yabancıların ve azınlıkların eliyle olmuştur.

İstanbul ve İzmir'de görevli Avrupalı işadamları ile onların kuruluşlarında çalışan yabancılar, sporumuzun ek temel taşlarıdır. İlk futbol İngilizler ile James Lafontaine'nin önderliğinde oynanmış, kurulan liglere yabancılar ve gayrimüslimlerin takımları katılmıştı.

1. Ergun Hiçyılmaz, *Sporda Ünlüler Ansiklopedisi*, Ekol Yayıncılık, İstanbul, 1986.

Fuat Hüsnü Kayacan ve Danyal Efendi gibi Müslüman futbolcular, yabancıların kulüplerinde yer alıp daha sonra kendi takımlarını kurmuşlardı. Fuat Bey dönemin şartları elvermediği için “Bobi” takma adıyla oynayan deniz subayıdır. Daha sonra “Siyah Çoraplılar” adıyla bir kulüp kuracak ve Müslüman gençlere çağrıda bulunacaktır. İşte bu başlangıç ve Kadıköy’ün kurulması hem Fenerbahçe’nin, hem de diğer kulüplerimizin ortaya çıkmasına yol açacaktır.¹

Fenerbahçe’nin kuruluş tarihi bu nedenle 1907 değil, 1900’dür. Spor tarihçisi Doktor Rüştü Dağlaroğlu da bu görüşü paylaşmaktadır. Yasalar Türklerin bir araya gelip kulüp kurmasını engellediği için, Kayacan ve arkadaşları zorunlu olarak yabancı isim taşıyan bir kulüpte birleşmişlerdi. Bunlar daha sonra Fenerbahçe’de birleşeceklerdi.

İstanbul ligi bu koşullar altında oluşmuştu. İstanbul ve İzmir’deki İngilizler Whittall, Giraud ve Chamaud aileleriyle bir hukukçu olan Henri Pears, futbolu yayan kişilerdi. Lafontaine ile Horace Armitage İngiliz ve Rumlardan meydana gelen “Cadikeuy” yani Kadıköy Kulübü’nü faaliyete geçirmişti. Bu kulübü birer yıl arayla İngiliz Moda Football Club ve Rumların Elpis kulübü takip edecekti. Dick Lafontaine, James Whittall, Modalı Comber ve Jackson, Elpis’li Aleto Kallios ve Largo Seramidis ilk ünlü gayrimüslim futbolcular arasındaydı.²

İngiliz ve Rumların daha doğrusu gayrimüslimlerin serbestçe kulüp kurup futbol oynayabildikleri dönemde, Müslümanların bu etkinlik dışında kalması sadece “sportif” bir gerilik değildi. Gayrimüslimler sporla dayanışmayı kendi

1. Ergun Hiçyılmaz, *Türk Spor Tarihi*, İstanbul, 1978.

2. Nurhan Aydın, *Futbol*, Türk Spor Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

camiaları içinde sağlayıp pekiştiriyor ama Müslümanlar bunun dışında kalıyordu. Sporun dostlukları geliştirdiği ve toplumsal beraberlikle paylaşmayı getirdiği düşüncesine o zamanlar henüz vâkıf olan yoktu.

Bu sebepten Amiral Hüsnü Paşa'nın torunu olan Fuat (Kayacan) Bey zaptiyeler tarafından yaka paça götürülerek hâkim önüne çıkarılacaktı. Suçu futbol oynamaktı.¹

1904'te kurulan ligin adı "Constantinople Football Ligue"dir. Ligde İngilizlerin kurduğu "İmogen" elçilik gemisi takımıyla gayrimüslimlerin oluşturduğu takımlar da vardır. Ayrıca yapısı tamamen Rum olan takımlar da bu ligde yer almıştı. İlk ligin takımları Kadıköy, Moda, Elpis ve İmogen'dir. Daha sonra bu lige Struglers, Rumlars, Progres ve Telefoncular takımı ile Müslümanların kurduğu Galatasaray ve Fenerbahçe de katılacaktır. Müslüman takımlarda gayrimüslimler de yer almaktadır.²

Avusturya'da yayımlanan bir ansiklopedide Erich Kamper, İzmir ve Selanik karmalarının düzenlenen bir turnuva da Danimarka karmasıyla maç yaptığını yazar. Bu yazara göre Danimarka Karması İzmir karmasını 5-1, Atina karmasını da 9-0 yenerek şampiyon olmuştur. Atina karması Selanik karmasını 5-0 yenmiş, İzmir maçına da çıkmamıştır. İzmir karması ise Selanik maçını 3-1 kazanmış, Atina da diskalifiye edildiğinden ikinci sayılmıştır. Yani gümüş madalya almıştır. Selanik karması ise bronz madalyanın sahibidir. Yazarın karmada gösterdiği İzmirliilerin futbol oynadıkları görüşüne katılıyor ama bu organizasyonun Olimpiyat kapsamında olduğu ve Osmanlıların bir gümüş, bir

1. Ergun Hiçyılmaz, *Niçin Kitlesiz Spor Değil*, Süreç Yayınları, İstanbul.

2. Dr. Rüştü Dağlaroğlu, *Fenerbahçe Tarihi*, İstanbul, 1957.

de bronz madalyayla Olimpik sıralamaya girdiği görüşüne katılmıyoruz.¹

Burada dikkat edilecek nokta gerek İzmir gerekse Selanik karmalarında tek bir Müslüman futbolcunun olmayışıdır. Daha önce belirttiğimiz gerekçelerden dolayı futbolu sadece gayrimüslimler oynamakta ve Osmanlı yönetiminin izin ve baskısına maruz kalmadan spor yapabilmektedirler.

İzmirliler arasında E. Charnaud, Kuyumcuyan, E. Giraud, H. Joly, P. Fontaine, D. Whittall, A. Whittall, G. Whittall, H. Whittall, E. Whittall vardır. Görüldüğü gibi takımda Whittall ailesinden beş futbolcu yer almaktadır. Neredeyse takımın yarısıdır bu aile... Çok usta oldukları bir yana, takımların güçlkle kurulabildiğine bir örnektir bu görünüş.

Osmanlı ili Selanik ise tamamen Rumlardan müteşekkildir. Vapuris, Pindos, Tengos, Pentzikis, Kyrou, Sotiadis, Zarkadis, Miçitsopulos, Karanonidis, Saridakis ve milliyeti tespit edilemeyen ama İngiliz Yahudisi olması muhtemel I. Abbot.

Bornova'da İngilizlerin 1894'teki çabalarının dışında İzmir, Panionios, Apollon, Pelops ve bir de Ermeni Kulübü görülür (1900) Türkler bu tarihten 10 yıl sonra futbolu İzmir Sultanisi'nde oynamışlar ve onlara da ilk dersi Melekyan adlı Ermeni jimnastik hocası vermiştir.

Azınlık kulüpleri

“Ümit” anlamındaki Elpis adı 1904'te İstanbul'da Rumlar tarafından kurulan futbol kulübüne verilmişti.

1. Erich Kamper, *Lexikon der 12000 Olmyploniken*, Vienne, 1975.

İlk dönemin ünlü defans oyuncusu Aleko, rakipleri tarafından geçilemediği için “Tahtaperde” lakabıyla anılırdı. Elpis’in diğer tanınmış futbolcuları arasında “Meyhaneci” Todori ile “Gazcı” Yorgo (Lagapulos) vardı. Sağaçık Miço ise daha sonra Fenerbahçe’ye girecek ve ilk dönemin şöhretli futbolcuları arasına katılacaktı.

Struglers (Mücadeleciler) Rumlar tarafından kurulmuştu (1908). Futbolcularının büyük bölümü Balkan Savaşı sırasında sadece kulübü değil, Osmanlı’yı, İstanbul’u terk etmiş ve Yunan ordusu saflarına katılmıştı. Boşalan yerleri Ermeni gençleri doldurmuş ve takım 1913-1914 ligine katılmıştı. Takım Birinci Dünya Savaşı sırasında yine dağılacak, 1919’dan sonra “Pazar Ligi”ne katılacaktır.

Struglers’in tarihinde iki futbolcu isim bırakmıştır. Biri “Demirci” Vilami, diğeri de Kalemidas’tır.

Rumblers’e gayrimüslimler karması da diyebiliriz. Moda Kulübü’ne mensup İngilizler ile Kadıköy’ün Rum futbolcuları tarafından kurulmuştu. Bu futbolcular Aleko ve Toto idi. İngiliz sistemiyle oynayan ve “Gezginciler” ismini kendine yakıştıran kulübün (1911) şu kadrosu ünlüydü:

Haytung-Tuvil, Keyte-Hiding, A. Vhittall, Aleko, H. Amitage, Reiz, Toto, B. Haytung ve Jako.

Kadıköy’ün şöhretleri arasında Nicolas, Cimon, Murco vardı ama bu kulüpte Müslümanlar da oynamıştı. Fuat Hüs-nü, Büyük Hasan ve “Datekli” Hüseyin gibi...

Tatavla ise İstanbullu Rumların ilk kulüplerinden biridir ve sadece futbolu ön plana almazdı. İstanbul’un Tatavla (Kurtuluş) semtinde kurulan Tatavla Heraklis Jimnastik Kulübü, futbola işgal yıllarında ağırlık vermişti.

Pera'nın kaderi

Beyoğlu Kalyoncukulluğu'nda doğan Pera (Beyoğluspor) İstanbul Rumlarının en güçlü kulübüydü.¹

Bankacı Kostas Vasiliadis tarafından kurulan kulübün renkleri sarı-siyahtı. 1919'da en güçlü dönemini yaşamış 1920'de katıldığı Pazar Ligi'nde şampiyonluğu Union Spor Club'a kaptırmıştı. Bu ligde Beşiktaş'ın dışında azınlık kulüpleri de yer almıştı. Ligde ayrıca Ermenilerin "Dork", İtalyanların da "Stella" takımları vardı. Diğer Rum kulüpleri Aris ile Enosis de bu ligde yer almıştı.

Lige ertesi yıl Türklerin Üsküdar, Ermenilerin İttihat, Musevilerin Makabi ile Rumların Struglers ve Elpis takımları da katılmıştı. Ancak Pera takımı lig ortasında mücadeleden çekilecek ve şampiyonluğu Musevi Makabi kazanacaktı.

Yıldızlar topluluğu haline gelen Pera'da kaleci Nikos ile defans oyuncuları Misivis, Yanaki ve Jilber vardı. Sava Arvanitis aynı zamanda boksördü. Omiros Vitalis, Koço Negroponti, Mandelidis ve Miço diğer meşhur futbolculardı.

Pera'nın özellikle Union Club ve Taksim Stadi'nda oynadığı maçlar son derece ilgi görüyor ve "ekalliyet"ler maç seyretmeye koşuyordu. Bu maçlar son derece çekişmeli geçiyor ve olaylara da sebep oluyordu.

Pera 1922 yılının aralık ayında Avrupa turnesine çıkmış ve Yunanistan'da Atina karmasını 3-0 ve 8-0 mağlup etmişti.

Fransa'da Marsilya karmasını da 3-0 yenen Pera bu maçlara "İstanbul şampiyonu" unvanıyla çıkmıştı. Dönemin spor teşkilatı İdman Cemiyetleri İttifakı'nın FIFA nezdinde

1. Ergun Hiçyılmaz, *Türkiye'de Futbolun Öyküsü*, İstanbul, 1978.

yaptığı şikâyet haklı bulunarak Pera aforoz edilecek ve maç yapamaz duruma gelecekti.

Peralı futbolcuların dağılmaktan başka çareleri yoktu. Kalburüstü olanlar Fransız takımlarına transfer olmuş, diğerleri de “Union Sportif Hellenique” kulübüne geçerek “Sürgündeki Pera”yı kurmuşlardı. Pera ismi daha sonra İstanbul’dan göçen Rumlar tarafından Atina’da bir kulübe de verilecekti.

Cumhuriyet sonrasında Beyoğluspor adını alan bu kulüp sadece futbolda değil, atletizm, masatenisi gibi dallarda mücadele edecek ve şampiyonlar yetiştirecekti.

Surnopulus-Çiçepulos, Diyamandi-Dimitrioğlu, Maruli, Remzi-Arpacı, Varujan, Karnik, Yafa, Niko ve Kadri...

1950-1951 yıllarının bu güçlü kadrosunda sadece Rumlar değil Ermeni ve Musevi gençlerinin yanı sıra Türkler de yer almıştı. O yıllarda başkanlığı Recos yapıyordu, ikinci başkan Kostantinidis, umumi kâtip Deykos, yurt amiri Servet Tek, muhasip Mandikas, umumi kaptan ise Varsamuz’dü.

Beyoğluspor’da Remzi ve milli takımla Galatasaray’ın tarihine geçen Kadri Büyükaytaç nasıl oynuyorsa, Topkapı’da kaleci Koço, solhaf Sezar, sağhaf Zorap ve sağış Mihal de oynuyordu.

Ermeniler

Ermeni vatandaşların ilk spor organizasyonu “Homointmen” yani Ermeni Spor Birliği’dir. Birinci Dünya Savaşı’ndan önce kurulan bu teşkilatın, Türkiye haricinde Ermeni kolonisi olan her ülkede bir şubesi vardı. Homointmen Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki sportif hareketi 14 Haziran 1914

Pazar günü organize etmişti. Union Club sahasında ve Patrik Zaven'in himayesinde tertiplenen bu sportif bayrama Ermeni gençler katılmıştı.

İşgal yıllarında birleşen Ermeni kulüplerin başlıcaları Dork, Arak ve Eseyan'dı. Bu üç kulübün ünlü futbolcuları arasında kaleci Karnik Arslanyan (Fenerbahçe'de oynadı), müdafaa oyuncusu Rupen (Fenerbahçe'de oynadı) ile Asador, Jilber, Manok, Zahe ve Nubar meşhurdur.

Ermenilerin İstanbul'daki maçlarında en büyük çekişme Fenerbahçe'yle yapılan maçlarda yaşanmıştı.

İlk maç Fenerbahçe 3-1 kazanmış (14 Eylül 1919), Pazar Ligi kurulunca Ermeniler lige bir "karma"yla katılmıştı. 21 Aralık Pazar günü yapılan ikinci maç 1-1 sonuçlanmış, takımlar bu defa Galatasaray Turnuvası'nda karşı karşıya gelmişlerdi (24 Nisan 1921).

Yusuf Ziya Öniş'in hakemliğindeki bu maç da 1-1 sonuçlanmıştı. Dördüncü maçta penaltı golüne itiraz eden Ermeniler sahadan çekilince (6 Ağustos 1922) son maç 3 Eylül'de organize edilecekti. Maç öylesine iddialı hale gelmişti ki, Nubar'ı İtalya'dan getiren Anderson'u da işgal kuvvetlerinden takviye alan Ermeniler sahadan 5-0 mağlup ayrılmıştı.

Musevilerin kulübü Makabi

İstanbul Musevilerinin kulübü Makabi'ydi. Kulüp 1 Haziran 1913'te görkemli bir törenle faaliyete geçmişti.

Spor şöleni Kadıköy'deki Union Club sahasında yapılmış ve İstanbul'un çeşitli semtlerinden gelen Musevi sporcular, kızılı erkekli tek tip spor kıyafetiyle gösteride yer almıştı. Sporcular bellerine kırmızı renkte bir kuşak bağlamıştı.

Bando mızıka alıyor ve binlerce kişi Musevi sporcuları izliyordu. Biletler o günün değeriyle 10 ve 20 kuruştu, yaklaşık 2.000 kişiye satılmıştı. Bu gelir Makabi Kulübü'nnd.

Başta Hasköy takımı olmak üzere, semt kulüplerine mensup sporcuların jimnastik ve bale gösterisini İstanbullular merakla izlemişti. Tasvir-i Efkr gazetesi diyordu ki:

“Futboldan o kadar anlamayan Musevi seyirciler, toplanın muntazaman baştan başa, ayaktan ayağa geçmesinden ve gördükleri hamlelerden heyecanlanıyor ve büyük bir heyecan hissediyorlardı. Mütemadiyen yanlarındakilerden izahat talep ediyorlardı.”

Makabi 1919-1920 sezonunda Pazar Ligi'ne girmişti. Ligdeki tek Müslüman Türk takımı Fenerbahçe'ydi. Azınlıkların Aneyanis, Neayenea (Rum), Jimnastik (Ermeni), Makabi (Musevi) takımları bu ligde yer almış ama mücadele toplantı yasağı sebebiyle yarıda kalmıştı. Makabi Fenerbahçe'ye ilk maçında 12-0 mağlup olmuştu (30 Kasım 1919).

Makabi'nin yer aldığı 1921-1922 Pazar Ligi'nde Beşiktaş, şkdar, İttihat, Ermenilerin Dork, Rumların Pera, Elpis, Struglers ile İtalyanların Stella takımları vardı. Makabi güçlü rakipleri arasında birinciliği kazanmıştı.

Makabi, Fenerbahçe'yle yaptığı toplam 8 maçta hiç galibiyet alamamıştı. Sarı-lacivertlilerle yaptıkları son maçı da 8-0 kaybeden Makabi'nin (20 Eylül 1929), dönemin en güçlü takımı karşısında galip gelmesi mümkün değildi. Makabi'nin Türk takımlarıyla yaptığı maçlarda centilmenlik ön plana çıkmış ve spor dışı hiçbir olay yaşanmamıştı.

Musevi sporcular “Makabiyat Oyunları'nda Türkiye'yi çeşitli dallarca temsil etmişlerdi.

Vitali Benazus (1927) Fenerbahçe'nin ilk basketbol ta-

kımlarında yer almış, potaların öncü isimlerinden biri olan Vitali de A milli basketbol takımında oynamıştı.

Jak Habib (1911) ile Aron Habib de (1928) basketbolun iki öncü ismiydi ve milli takımda oynamışlardı.

1930 doğumlu Rober Eryol sadece Galatasaray'ın değil futbol milli takımının da büyük ismiydi. Sarı-kırmızılı takımın 3 lig şampiyonluğu kazanan kadrolarında yer almış ve başarılarda pay sahibi olmuştu. Milli formayı 9 kez giyen Rober 1954 Dünya Kupası'na katılan Türk milli takımında da oynamak başarısını göstermişti.

Diğer yıldızlar

Aleko Mullos, Galatasaraylı bir jimnastikçidir. Londra Olimpiyatları'na katılan bu ilk sporcumuz Uluslararası Olimpiyat Komitesi Başkanı Baron Coubertin'le İstanbul'u ziyareti sırasında tanışmış ve ona rehberlik yapmıştı (1907). Bu görev onun "özel kontenjan"dan olimpiyatlara katılmasını sağlamıştı.

Bir başka Olimpiyat temsilcisi olan Vahram Papazyan da katıldığı 1912 oyunlarında masraflarını kendisi karşılamıştı.

Spora 1893'te Ardayast'ta başlamıştı. Tiyatroya son derece aşinaydı ve Kadıköy'de sahneye çıkmıştı. Stockholm'e gidebilmesinde kendisi için toplanan bağışların da rolü vardı. İsveç'te Olimpiyat köyünde Türk bayrağının gönderde olmadığını görünce elçiliğe koşmuş ve bayrağı çekirtmişti. 1922'de yurdu terk etmek zorunda kalan Papazyan, Amerika'ya yerleştikten sonra 1970'e kadar her yıl Türkiye'ye hasret gidermeye gelmişti.

Ruben Semerciyan basketbol milli takımının ilk antrenö-

rüydü. Bu yöndeki çalışmalarını Robert Kolej’de yapmış ve ilk müsabakalarda oynamıştı. 1936 Olimpiyatları’na katılan Türk milli takımının koçu da Semerciyan’dı.¹

Vahram Şirinyan tenisin ilk değil, gelmiş geçmiş en önemli isimlerinden biri sayılır. 1925’ten sonra “challenge” kazanmış, milli formayı giyerek Balkan Şampiyonluğu’nu çift erkeklerde Sedat Erkoğlu’yla elde etmişti (1930).

Boksa Sıtkı Bey’in teşvikiyle başlayan Yorgo Tagar (1912) Fransa, Mısır ve Yunanistan’da ringe çıkmış, İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda tekrar Türkiye’ye dönerek antrenörlük yapmıştı.

Yuda Çerasi hem bizim, hem de ünlü Makabi’nin eski yıldızıdır. Ama en önemli yanı Türkiye’yi 25 yıl uluslararası alanda temsil etmesidir. Alanında uluslararası üne sahip olmuş başarılı bir basketbol hakemiydi.

Alibrantis Efendi, Faik Üstünidman’ın öğrencisi, Selim Sırrı Tarcan’ın da sınıf arkadaşı olan bir jimnastikçidir.

1906 Ara Olimpiyatları’nda iki elle ipe tırmanma yarışına girip 11,4/10 ile rekor kırmış ve madalya kazanmıştı. Yorgo Alibrantis Türk uyruğundan çıkmamış ve İstanbul’unda ölmüştü.

Garbis Zaharyan (1930) sadece Türkiye şampiyonu değil, ilk kez Beyoğluspor formasıyla ringe çıkmış, Taksim, Boks İhtisas ve Galatasaray’da şampiyonluklar kazanmıştı. 200 boks maçının sadece altısında yenilmiş olması, başarısının belgesidir. 1950’de profesyonel olmuş ve 51 maç yaparak Avrupa ve dünya klasmanına girmişti. 1964’te Ortadoğu Şampiyonluğunu kazanmıştı.²

1. Cem Atabeyoğlu, *Türk Basketbolu*, İstanbul.

2. Orhan Ayhan, *Boks*, İstanbul, 1973.

Ondan önce Taki Ziyaris'in Avrupa'ya götürdüğü "en teknik" ve "şampiyon boksör" kimliğini pekiştirmiş ve Fransız basını tarafından tıpkı Taki'de olduğu gibi unvanına layık bir eldiven olarak gösterilmişti.

Kalost Çarkçı bu iki boksörden önce ringe çıkan, dönemin ünlü isimlerinden biri olmuştu. İlk boks maçına Kumkapı formasıyla çıkmış, "Bahriyeli" Kemal'i abandoneyle yenmişti. Franke Martin'den ders alıp, Zaharyan'ın antrenörlüğünü de yapmıştı.

1936 Olimpiyatları denildiğinde Kırkor Cambaz'ın da adı Olimpiyat tarihimizde geçer. Aynı yıl Romanya Bisiklet Turu'na katılıp iki etabı birincilikle bitirmiş, Paris Bisiklet Yarışı'nda 379 kişi arasında sekizinci olmuştu. Almanya Turu'nda da 5.400 kilometrede ikincilik elde etmiş ve Türkiye'de "sürat" dalının en önemli isimlerinden biri olmuştu (1943). Kader onu Arjantin'e kadar sürüklemiş ve "hayat etabı"nı orada tamamlamıştı.

Aleksandr ve Valentin Holyafkin isimleri sadece voleybolun değil genelde sporun temel isimleridir. Aleksandr voleybola Beyoğluspor'da başlamış milli takım kaptanlığına kadar yükselmişti. 1972'de voleybol hakemliğinin bir numaralı ismi olarak ölmüştü. Valentin de ağabeyi gibi Beyoğluspor'ludur. Milli takımda yer almış, uluslararası hakemlikte tanınmıştı.

İsimler isimler...

Arat Ararat yani Sokrat Yuvanidis... Doğduğunda Harb-i Umumi başlamıştı. Spora, Müslümanların en yoğun olduğu Eyüp'te başlamış, ilk spor dalı olarak voleybolu seçmişti.

Daha sonra Beşiktaş'ın formasını giymiş ve gülle ile disk at-mada bir numara olmuştu (1938). Güllerde 14,40 m derecesi-ni elde eden ve Balkan şampiyonluğunu kazanan bir atletti.

Hazdayi Penso Türk milli takımının ilk formasını giydi-ğinde tarih 24 Haziran 1933'tü. O gün 6 sayı yapmıştı ama basketboldaki hizmeti sayısız olmuştu.

Lambo Efendi... Adı böyle bilinir. 1930'ların en önemli bisikletçilerinden biridir. Ağacami'de bisiklet acenteliği yap-mış ve Papazyan Efendi'yle yarışlar düzenlemişti. Tepebaşı Eskişehir Tiyatrosu'nun yakınındaki 300 metrelik pistte, ilk yarışları da yaptıran Leon Efendi'dir.

Aşod Mamigonyan da Beşiktaş forması giyen bisikletçi-lerdendir. Paris-Rouen yarışını kazanan ünlü bir bisikletçi-dir (1947).

Hristo, Balkanlar'dan göç eden bir ailenin çocuğudur. Döneminin başarılı futbolcularından olmuş, Beşiktaş'ın asları arasına girmişti. Eczacıbaşı'nda kaptanlık yapan, Galatasaray'da oynayan milli takımın büyük ismi Violet ile yine bir voleybolcu olan Lidya Kostanda'nın babasıdır.

Yorgo Kasapoğlu (1938) döneminin en usta futbolcusu olarak İstanbulspor'un başarılarında pay sahibi olmuş ve milli takımda yer almıştı.

Niko Atina'ya AEK takımına gitmiştir ama ne Beşiktaş'ı, ne de milli takımda oynadığı yılları unutabilir. Vefa ve Beşiktaş'da oynamış, milli takım formasını 5 kez giymiştir.

Sofyanidis de o muhteşem futbolunu Niko gibi Türkiye'de sunduktan sonra Yunanistan'a gitmişti. Türk futbolseverleri onları nasıl hep hatırlamışsa Niko ve Sofyanidis de onları ve İstanbul'u hiç unutmamışlardır.

KüçükKarnikyani Arslanyan futbola “Frerler Mektebi”nde başlamış ve Mustafa Elkâtip tarafından Fenerbahçe’nin üçüncü takımına alınmıştı. Döneminin en iyi kalecilerinden biri sayılır. Sarı-lacivertli formayı 5 kez giymiş, 80 maçta kaleyi korumuştur. Futbolu bıraktıktan sonra “Dork” kulübünü kurmuştu. İkinci Dünya Savaşı’nda Romanya’da ölmüştü. Türkiye’ye, İstanbul’a hasret duyarak...

Angelidis 1930’ların defans oyuncularındandı. Döneminin futbolunda en iyi santrhaflardan biri kabul edilir.

İlk zamanlar solaçık oynamış, sağlam fiziği dikkate alınarak Fenerbahçe’nin defans hattına alınmıştı. Fenerbahçe’nin hiç yenilmeden şampiyon olduğu 1935-1936 sezonunun son Hilal maçında ilk formayı giymişti. Angelidis daha sonraki sezonlarda Mehmet Reşat ve Cevat’la birlikte zamanın geçilmez hattını teşkil etmişti. Fenerbahçe 1936-1937 sezonunda bütün maçlarını kazanmış, attığı 47 gole karşılık sadece tek gol yemişti. Bu sayılar Angelidis’in defans hattında oynadığı rolü göstermektedir.

Cumhuriyet gazetesi, Fenerbahçe’nin Beşiktaş’ı 2-0 yendiği maçın ardından şunları yazmıştı:¹

“Fenerbahçe muavin hattı bilakis fevkalade güzel oynuyordu. Bilhassa Angelidis bize, Nihat’tan sonra göremediğimiz mükemmel bir merkez muavin (santrhaf) oyunu gösteriyordu.”

Adından böylesine söz ettiren Angelidis birinci takımda 94 defa yer almış, iş hayatı nedeniyle futboldan erken kopmuş, 1940’ta B takım maçlarında oynamakla yetinmişti. Son maçını ise Eskişehir’de yapmıştı (1940).

1. *Cumhuriyet* gazetesi, 23 Kasım 1936, İstanbul.

Tahtaperde Aleko

1905 Elpis'inin çoktan sararmış eski takım resmine baktığımda idareci, antrenör, veznedar yani özetle takımın her şeyi olan Yorgo Efendi'yi İngiliz kumaşından yapılmış bir kostümün içinde gördüm. Kravatını takmış, objektife gü-lümsüyordu.

Takımın yine başka bir Yorgo'su olan kaleci, başından hiç eksik etmediği şapkası ve yatay çizgili gemici kazağıyla en arkadaydı. Daha sonra sağbek Tahtaperde'yi ve solbek Mihal'i görüyoruz. Kiryako Papazoğlu, Boyacı Niko, İstefo, Todori, santrfor Yorgo ve 1960'larda Yunanistan'da yaşamış olan so-liç Vasil ile sağaçık Yorgi Lagapulos, Elpis'in futbolcularıdır.

Fenerbahçeli eski futbolculardan Necdet Erdem'in *Ha-yat*'taki bir yazısını okuduğum zaman, o ilk İstanbul ligi bir asır öncesinden çıkıp bugünlere kadar uzanıverdi.¹

1905 tarihli Elpis'in ilk kadrosu 27 kişidir. Röportajın yapıldığı tarihte bu takımdan üç kişi kalmıştı. Biri söz ko-nusu ettiğimiz "Tahtaperde" Aleko, diğerleri de o sırada İngiltere'ye yerleşen Toto ile Yunanistan'da olan Kimon'dur. Aleko yaşını sorduklarında "Valla bilmem ki, kafa koçanımı kaybettim" der ama kızı Panayota lafa girip, tashihi yapar: "Baba şimdi 84 yaşındasın." Aleko kızar: "Yahu bilirim onu. 1296'da (1880) Midilli'de doğdum, anlayın işte, hatırlamak işime gelmiyor bre."

Aleko futbolla Fenerbahçe çayırında tanışmıştır. İngiliz bahriyelilerini seyredip "top tepmeyi" öğrenmiş. "Tahtaper-de" lakabını da yine İngilizlere karşı oynadığı bir maçta al-mıştı. O gün rakip takımın bütün akınlarını kesip, forvetin

1. *Hayat*, Haftalık dergi, sayı 24, cilt 1, İstanbul, 1963.

tozunu atmıştı. O sırada seyircilerden bir Musevi genci bağırmıştı: “Tahta perdeyi geçemezsiniz” diye. İşte Türk futboluna böyle yadigâr kalmıştı “Tahtaperde” adı...

Eskiden gol atıldığında fesler havada uçuşurdu. Öyle küfür falan da yok. Kuvvetlice vurduğunda, topu Papazın Bağı’na düşürür (yaklaşık 110 metre) ve oynadığı her maça 10 altın alırdı. En sevdiği futbolcuların kim olduğu sorulunca diyecektir ki:

“Bir Galip ağabeyimiz vardı. Senelerce Fenerbahçe’ye takım kaptanlığı yapmıştı. Mert ve cömert biriydi. Her şeyini kulübüne verenlerdendi. Ölüm haberini aldığımda bana bıçak soksalar kan çıkmazdı.” Sait Bey (Sait Selahattin Cihanoglu) ve Galip Bey’le avcılığın sayılı isimleri arasında sayılırdı. Yanlış teşhis yüzünden oğlunu 19 yaşında kaybetmiş ve ondan sonra kızı ve baldızı İzmaro’yla yaşamıştı...

Eski günleri anarken Galip Bey’in adı geçtiğinde ağlıyordu.

Tıpkı oğluna ağladığı gibi.

EKLER, BELGELER

Osmanlı'da millet kavramı

Fethedilen topraklardaki farklı din ve kültüre sahip gayrimüslimler Müslümanların içinde eritilmemişti.

İslam topraklarında halifenin güvencesinde dinlerini muhafaza ederek, hayatlarını sürdüren ehl-i kitap kişilere “zimmi” adı verilmişti. Gayrimüslimlerde esas olan milliyetleri değil, din ya da mezhepleriydi. Grupların her birine bu nedenle “millet” denilmişti. Millet ise Arapça karşılığıyla “din ve mezhep”ti. Aynı din ve mezhepte bulunanlar yani cemaatler “millet” olarak telakki ediliyordu. Millet-i İslam, millet-i Rum, millet-i Ermeni veya Yahudi milleti gibi...

Osmanlı Devleti teokratik bir yapıya sahipti ve devletin temelini şer'i hukuk teşkil ediyordu. Osmanlı'da zimmiler dinleri bakımından Hristiyanlar, Museviler ve Sabiiler olarak üç ana grupta telakki ediliyordu:

1- Latinler, Gürcüler, Ermeniler, Süryaniler, Keldaniler, Lübnan Katolikleri (Maruniler), Kiptiler, Katolik Rumlar.

2- Ortodokslar, Gregoryanlar, Nasturiler, Yakubi Süryaniler, Melkitler, Mandeiler yani Katolik olmayan Hristiyanlar.

3- Rabbaniler, Karaitler, Samiriler yani Museviler.

Zimmiler Fatih'in İstanbul'u fethiyle dini liderleri etrafında gruplaşmışlar, cemaatleşmişlerdi. Fatih'in tanıdığı haklar, diğer padişahlar tarafından da sürdürülüp hukuki statüler oluşturulmuştu.

Fatih devrinde Rumların kendilerine bir “patrik” seçmeleri uygun bulunmuştu. Bulgar Kilisesi ise 870’ten itibaren Rum Ortodoks Kilisesi’ne bağlanmıştı. Yahudiler de Fatih devrinde hahambaşı liderliğinde “millet” statüsüne ulaşmıştı.

Ermeni Patrikhanesi ise yine Fatih tarafından 1461’de kurulmuştu. Yahudi ve Rumlara tanınan haklar onlara da verilmişti. Süryani, Habeş ve Kıpti Kiliseleri de buraya bağlanacaktı.¹

Fatih Latinlerin Galata’ya yerleşmesine müsaade etmiş ama onları “millet” olarak görmemişti. 1656’da Latin cemaatin sosyal durumu dikkate alınarak Roma Kilisesi tarafından piskoposluk kurulmuştu. 1740 kapitülasyonlarıyla Fransa himayesine alınmışlardı.

Aile hukuku enteresan hükümler içeriyordu. Zimmiler dilerlerse şeriata göre hükmedilmek üzere kadıya gidebilirlerdi. Kadı önünde evlenip boşanabilirlerdi. Zimmi erkekler Müslüman kadınlarla evlenemezler ama Müslüman erkekler zimmi kadınları eş olarak alabilirlerdi. Zimmi kadın bu evlilikte dinini koruyabilir, doğan çocuklar da Müslüman adedilirdi.

1856 Islahat Fermanı’yla İslam hukukunun zimmilere tanıdığı statü tamamen değiştirilmiş, zimmileri vatandaş haline getiren haklar kesin dille vurgulanmıştı. “Millet”lerin sahip olduğu haklar böylece teyit ediliyor, zimmilerin yerel meclislerde temsili konusu düzenlenmeye tâbi tutuluyordu.

Zimmilerin eşitliği bazı kesimlerde hoşnutsuzluk yaratmıştı. Müslümanlar da Hristiyanlar da zaman zaman bu sı-

1. Doç. Dr. Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, T.T.K., Ankara, 1989.

kıntıyı duyacaktı. Hristiyanlar Yahudilerle bir tutulmaktan memnun değildiler. “Devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz İslam’ın üstünlüğüne razı idik” diyorlardı.

Müslümanların da, Hristiyanlarla bir tutulmanın ötesinde onların ekonomik ve sosyal açıdan farklı duruma gelmelerinden memnun olmaları zaten beklenemezdi.

Eşitlik ilkeleri, eşitsizliği ortadan kaldıran bir temel üzerine inşa edilmemişti ki...

Gayrimüslimler

Osmanlı İmparatorluğu gayrimüslimlerinin nüfus kayıtları bağlı teşkilatları tarafından tutuluyor, doğum, evlenme ve ölüm işlerini Patrikhane gibi dini kuruluşlar yapıyordu.

Enteresan olan, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi bunu teşkilatlardan öğreniyor ve cizye vergisi mükelleflerini de bu belirlemelere göre tespit ediyordu.

1831’de Müslüman ve Hristiyanların sayımı hükümet memurları tarafından yapılmıştı. Müslümanlar genel nüfusun yüzde 66,33’ünü, 3.753.620 kişiyle teşkil ediyordu. Hristiyanların nüfusu 1.170.025, yüzdesi ise 31,9’du.

Ermeniler 20.309, Yahudiler 17.000, Kıptiler ise 36.673 sayısına ulaşmıştı.¹ Ancak kabul edilmeli ki, sayım sadece erkekleri kapsıyor, Rumeli ve Anadolu nüfusunu tam olarak yansıtmıyordu. Bunu dikkatten uzak tutmadan diğer cemaatlerden Yahudilerin yüzde 0,456, Ermenilerin de yüzde 0,54’lük bir orana sahip olduğu belirlenmişti.

1. Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk nüfus sayımı, 1831, *İstatistik Umum Müdürlüğü*, 1943, Ankara.

Toplam	Rumeli	Yüzde	Anadolu	Yüzde	Toplam	Yüzde
İslam	513.428	37,48	1.995.216	83,70	2.508.644	66,33
Reaya (Hristiyan)	811.546	59,25	359.378	15,07	1.170.924	31,59
Kıpti	29.530	2,16	7.143	0,30	36.673	0,98
Yahudi	11.674	0,85	5.396	0,23	17.070	0,46
Ermeni	3.566	0,26	16.743	0,70	20.309	0,54
Toplam	1.369.744	100.000	2.383.876	100.00	3.753.620	100.00

Mıgırdıç Sınabyan, 1887-1903 tarihleri arasında İstatistik Umum İdaresi'nin müdürlüğünü yapmıştı. Yahudi Fethi Fra-ko ise ondan önceki müdürdü. Ermeni sorununun olduğu bir dönemde böyle bir göreve bir Ermeni'nin getirilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun azınlıklara nasıl baktığının bir delilidir.

Devlet-i Âliye-nin 1913 senesine mahsus istatistik-i umu-misini, İstatistik Umumi İdaresi yayımlamıştı. 1893 sayımın-da toplam nüfus 18 milyonun üstündedir. Müslümanlar 13,5 milyon, gayrimüslimler ise 4.776.737 nüfusa sahiptir.

1884'te Müslümanlar 12.590.352, gayrimüslimler de yakla-şık 4,5 milyon nüfusa sahipti. 1897'de bu rakam Müslümanlar-da 14 milyon, Hristiyanlarda ise 5 milyondur. Bu dönemdeki (1884-1887) nüfusun yıllık artış hızı binde 8 dolaylarındaydı. Savaş ve göçle kaybedilen topraklar Osmanlı Devleti'nde nü-fusun çok yavaş bir gelişme gösterdiğini ortaya çıkarmaktadır.

İmparatorluktaki gayrimüslimlere ait okullara 1897 ta-rihi itibariyle baktığımızda ipdidai, rüştiye ve idadilerin İs-tanbul'daki toplamının 226 olduğunu görürüz. Bu okullarda 30.000'e yakın gayrimüslim öğrenci vardır. İstanbul'da en fazla öğrenci 148 okulda okuyan 14.503 öğrencili iptidailerdi.

İstanbullu 13.025 rüştiyeli ise 101 okulda öğrenim yap-makta, 17 idadide ise 2.322 öğrenci bulunmaktadır.

Ancak belirtmekte yarar olacaktır. İstanbul gayrimüslim okulları ve öğrencilerinin sayısı açısından ilk sırada değildir. Yanya vilayetinde toplam 55.224 öğrenci, 1.684 okulda öğrenim yapmaktadır. İkinci sırada 43.489 öğrenciyle Selanik vardır. Diğerleri ise Edirne (36.462), Aydın (33.614) olarak görülür.

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim okulların dağılımı (1897)

	İptidai		Rüştiye		İdadi		Toplam	
	OKUL	ÖĞR.	OKUL	ÖĞR.	OKUL	ÖĞR.	OKUL	ÖĞR.
İstanbul	148	14.503	101	13.025	17	2.322	226	29.850
İşkodra	10	783	5	468	-	-	15	1.251
Edirne	416	23.344	52	8.772	1	376	469	36.492
Selanik	558	36.833	41	5.539	5	1117	604	43.489
Kosova	244	7.993	16	2.286	-	-	260	10.279
Yanya	1.530	51.066	150	3.688	4	470	1684	55.224
Çatalca	49	3.860	5	870	2	340	56	5.070
Aydın	231	20.346	75	11.219	10	2047	316	33.612
Hüdavendigâr	151	13.116	36	6.494	3	359	190	19.969
Kastamonu	22	1.358	9	676	-	-	31	2.034
Konya	105	8.153	6	445	-	-	111	8.608
Adana	46	2.544	4	230	2	448	52	3.222
Diyarbakır	133	3.168	1	25	-	-	134	3.193
Sivas	154	9.722	-	-	3	227	157	9.949
Mamuretülaziz	108	6.211	16	1.135	-	-	124	7.346
Van	12	444	8	2.320	-	-	20	2.764
Basra	1	150	-	-	-	-	1	150
Bağdat	-	-	8	2.320	-	-	20	2.764
Kudüs sancağı	96	4.323	4	450	5	104	105	4.877
Ankara	114	9.023	14	2.390	2	405	130	11.818
Halep	124	6.674	7	880	4	290	135	7.844
İzmit sancağı	55	6.806	3	1.350	1	110	59	8.266

Biga sancağı	18	909	10	1.287	-	-	27	2.196
Suriye	101	5.414	4	515	2	964	107	6.893
Beyrut	162	4.956	3	270	4	508	169	5.734
Trabzon	437	19.256	24	3.750	-	-	461	23.006
Cezair-i Bahr-i Sefid	257	17.799	36	2.125	3	490	296	20.414

Aynı tarihteki gayrimüslim okulları milliyet açısından incelendiğinde, Rum cemaatinin ön sırayı aldığı görülecektir. Okulları olan çocuklar arasında Keldani, Maruni, Samiri ve Yakubiler de bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim okulların cemaatlere göre dağılımı (1897)

Cemaat	İptidai	Rüştiye	İdadi	Toplam
Rum	3.881	472	37.4390	
Ermeni	553	86	14	653
Ermeni Katolik	49	20	2	71
Musevi	295	34	2	331
Bulgar	656	34	3	693
Ulah	51	10	2	63
Katolik	42	7	1	50
Bulgar Katolik	3	1	-	4
Ermeni Protestan	185	9	4	198
Rum Katolik	57	1	2	60
Süryani	49	5	1	55
Keldani	40	3	1	44
Süryani Katolik	5	-	-	5
Keldani Katolik	3	-	-	3
Maruni	27	-	1	28
Samiri	1	-	-	1
Yakubi	5	-	-	5
Sırp	80	5	-	85
	5982	687	70	6.739

Dini yapılar

18. yüzyıl sonrasında dini yapıların yeniden inşasına izin verilmişti. Küçük Kaynarca Antlaşması buna elveriyor ve Rusya'nın Beyoğlu'nda bir kilise yaptırması onaylanıyordu.

Osmanlı döneminde gayrimüslimlerin dini yapılar açısından şikâyetçi oldukları söylenemezdi. Toplam 148 kilise ve havra vardı (1885), Rumlar 60, Ermeniler ise 38 kiliseye sahipti. Musevilerin ise 36 havrası bulunuyordu. Diğer 3 kilise Bulgarlar ile Katoliklere aitti.

Osmanlılar gayrimüslimlerin dini çalışmalarına müdahalede bulunmamış, hatta onlara ait cemaatleri de denetlememişlerdir. Bu cemaatler bazı gümrük muafiyetinden yararlandırılmış ve kilise eşyalarının gümrüksüz getirilmesi için 1864'te bir karar alınmıştı.

Ayrıcalıklar hukuk alanında da vardı. Cemaat dini liderlerinin yargılanması doğrudan Divan-ı Hümayun'a havale edilir, davada sadrazam ile kazaskerler de bulunurdu.¹

Hristiyanlar arasında zaman zaman çıkan tartışmalar güçlüklere neden oluyordu. Mezhep kavgalarının politik açmazları da beraberinde getirdiği çok görülmüştü. Mesela "Katolik Ermeniler" meselesi 19. yüzyılın önemli sorunu olmuştu. Katolik propagandaların yaygınlık kazanması, Papa kanalıyla İstanbul'a gelen Piskopos'un genişleme çabaları sırasında, bazı Ermeniler Katolikliği seçmişti. Bu durum karşı grupları harekete geçirecekti. Katolik olanların büyük bölümü varlıklı kesimin temsilcileriydi. Ermeni sarraflardan Agop Tingiroğlu ile Andon Davidoğlu 1817 kararıyla Limni ve Rodos'a sürülmüştü.²

1. Doç. Dr. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.

2. Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*.

Osmanlı İmparatorluğu ile Papalık ilişkilerinin bu olaydan sonra bozulduğu veya sarsıldığı sanılmasın.

Sadrızam Reşit Paşa IX. Pius'un papa oluşu sırasında Roma'ya Sekip Efendi'yi Abdülmecit adına göndermişti. Sekip Efendi 16 Şubat 1847'de kabul edilmiş, görüşmede Kardinal Mezzofanti de bulunmuştu. Tercümanlık görevini ise Ermeni Antonian keşişlerinin başı olan Rahip Arsenio Angiarakian yapmıştı.

Ziyarete Papalık'ın resmi yayın organı *Diario di Roma*'da yer vermişti.

Osmanlı tarihi boyunca Papa'yı heyetle kutlayan Abdülmecit'in dışında başka bir padişah yoktu. Cem Sultan için, II. Bayezit'in Papa VIII. Innocentius'e gönderdiği misyon ayrı bir hususiyet taşımaktadır.¹

Vatikan'la ilişkilerin sıcağa dönüşmesinde Pierre Dubois'nın çok gayreti vardır.

Hilmi Ziya Ülken'in *İslam Düşüncesi* adlı kitabını Fransızca'ya çevirerek yayımlayan Dubois Vatikan için öylesine önemli bir kişiydi ki, bu görevini özel istek üzerine ölümüne kadar sürdürecekti.

Galatasaray Lisesi'ndeki adı "Papaz"dır. Çünkü okulun tek papazıydı. Tanrıtanımaz Sartre'ı okuyan ve "En zor ahlak anlayışı varoluşçu ahlaktır" diyen bir papaz... Aynı zamanda lisede Marx'ı anlatan bir felsefeci...

Lyon'a bağlı Toner'de 14 Haziran 1906'da doğmuştu. Anne tarafı İtalya'ya yerleşmiş bir Fransız ailesidir. Annesi Paris'te bir sergiyi gezerken George Dubois'ı tanımıştı. Marie ile George Dubois evlendiklerinde tarih 14 Eylül 1905'tir. Mütevazı bir fırıncı olan Dubois ekmek pişirmenin dışında okumayı sever ve önce ilkökul öğretmenini olur. Ardından Bordeaux Üniversitesi'ni bitirerek matematik hocası olacaktır.

1. Fuat Carım, *İşlenmemiş Konular*, İstanbul, 1966.

Kardeşlerinin ikisi eczacı, biri de rahibe olmuştu. Aziz Francesco'nun felsefesini benimsemiş ve Roma'ya giderek felsefe dersleri görmüştü. 10 yıl manastırda kalmış, askerlik sonrası Rusya'ya gitmek istemişti. Slav mistisizmi ona çok cazip geliyordu ama Rusya şartları cazip değildi.

En iyisi Rusların olduğu bir ülkeye gitmekti, yani İstanbul'a (1932). Bergson'dan çok etkilenmişti. St. Louis'de matematik hocalığıyla işe başlamıştı. Öğrenci azlığından dolayı okul kapanınca Dame de Sion'a felsefe okutmaya gidecekti. Öğrencilerin arasında Şükrü Kaya'nın kızı gibi önemli isimler vardı. Bu dönemde Pere Gautier adını almıştı. Ama Roma'da Monseigneur Dubois olarak tanınıyordu.

"Notre Dame de Sion'da Türk hocaları vardı. Ama odalarımız ayrıydı. Öğrenciler arasında çok az Müslüman vardı. St. Louis'de Fransızca ve Rumca konuşulurdu. Bu nedenle Türkçe bilmiyordum."

Neden Rumca konuşulduğunu ise şöyle izah edecektir:

"O dönemde İstanbul'da Katolikler de Rumca konuşurdu. Çoğu Yunan adalarından gelmekteydiler. Levantenler de Rumca konuşuyordu. Oysa onların Fransız, Ceneviz, Venedik kökenli olduklarını biliyoruz. Haçlılardan kalanlar da vardı. Örneğin Kaporal (Caporal) ailesi İzmirli'ydi. Bunlar Haçlı seferinden kalmış Fransızlardı. St. Jozeph'te müdür olan Caporal bu ailedendi. Bu aile Fransa'ya tütün satardı. Fransız sigaralarının üzerinde görülen "Caporal" yazısı bu aileden gelmekteydi. O sigarada Türk tütünü kullanılırdı ve sanıyorum Caporallar da buna ortaktı."

Dubois Atatürk'ün ölümünün okulda nasıl karşılandığını şöyle anlatmaktadır:¹

1. Prof. Dr. Niyazi Öktem, *Galatasaraylı Monsenyör, Uygarlık Yayınları*, İstanbul, 1989.

“Sınıflardaydık, haber verildi. Sör Elvira sınıfa geldi ve kötü haberi verdi. Bütün kızlar ağlıyordu. Bu durum beni çok etkiledi. Hristiyanlar da ağlıyordu. Hemen çiçekler getirildi ve Atatürk resmi süslendi. Bu sergi beni çok etkilemişti.”

Sultani'deki Latince, Fransızca ve felsefe derslerini 1971'e kadar sürdüren Dubois 1974'te Vatikan tarafından “Vicaire Apostolique” olarak İstanbul'a atanır. Yani Vatikan'ın dini temsilcisi olur ve doğrudan Papa'ya bağlanır. Kırmızı cüppesi, kutsal yüzüğü ve altın haçıyla Monseigneur Dubois'dır.

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tanıtım amacıyla çıkarılan *Turkey in Europa* adlı kitaba “Türkiye içinde yaşadığım değerli kültür varlığı” diye yazar... 29 Mayıs 1989'da öldüğünde Dışişleri Bakanlığı Türkiye'de yaşamış en üst düzeydeki bir Hristiyan olan Dubois için şöyle diyecekti:

“Emin olabilirsiniz ki onu milletlerarası, kitleler arası karşılıklı anlayışın ve dinler arası hoşgörünün yorulmaz bir mimarı olarak anmaya devam edeceğiz. Türkiye çok değerli bir dostunu ve mesleğine bağlı bir öğretmenini yitirmiştir.”

Vatikan diplomatik temsilcisine yazılan bu Fransızca mektubun altında “Gerek kendi, gerek birçoğu Prof. Dubois'nın eski öğrencisi olan çalışma arkadaşlarım adına” diyen Mesut Yılmaz'ın imzası vardır.

Ruhani kavga

Galata'da Kuledibi'nin yan sokağındaki kilisenin kapısının da Türk bayrağı dalgalanırdı.

Ayin-i ruhanileri Türkçe yapan ve eski bir Osmanlı efendisi gibi Türkçe konuşan Papa Eftim'dir. Kendisini “Büyük Allah'ın iradesiyle İsa Mesih'in hizmetkârı” olarak tanımlayan Eftim Efendi Yozgat'ın Akdağmadeni'nde doğmuş, rüş-

tiyede, Hoca Şevki Efendi'nin rahle-i tedrisinden geçmişti. Milli Mücadele'ye ilk katılanlardandır.¹

Çalışma masasının arkasında Atatürk'ün büyük bir fotoğrafı ve kendisine gönderdiği bir mektup yer alırdı:

“Tarihini pek hatırlamıyorum. Büyük Millet Meclisi'nin önünde bir miting düzenlenmişti. Hatipler halkın maneviyatını yükseltecek ve milli duyguları harekete geçirecek nutuklar söylüyorlardı. Gazi Mustafa Kemal Paşa da oradaydı. Paşa beni görünce konuşmamı istedi. Derhal Meclis balkonuna çıktım ve hitapta bulundum.”

Sözüne, “Türk milletinin milli davası ve sarsılmaz azim ve imanı karşısında bütün düşmanlar mum gibi eriyecektir” diye başlamış ve “Yaşasın muzaffer Türk ordusu ve asil Türk milleti” diye bitirmişti. O sırada sesi kısılmış ve Atatürk gür sesiyle “Papa Eftim Efendi'ye su verin” diye haykırmıştı.

Papa Eftim, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması sonunda çok ağır şartları olan mütarekeyi kabul etmek zorunda kaldığını ve bunu fırsat bilenlerin ülkeyi içten yıkmak istediklerini söylemişti. Bu hareketin Müslümanlar kadar Hristiyanları da müteessir edeceğini o sıralarda bir bildiri yayımlayarak açıklamıştı:

“Avrupa müdahalesi ve bilhassa Yunan taarruzları neticesinde Anadolu'nun Müslümanları gibi Hristiyanları da mu-tazarrır olmuştur. Anadolu'da hiçbir Hristiyan yoktur ki, şu umumi felaketin kendilerine ait kısmın yegâne müsebbibinin Fener Patrikhanesi olduğuna kanaat getirmemiş olsun.”

Papa Eftim İstanbul Patrikhanesi'yle, Milli Mücadele döneminde tartışmaya başlamıştı. Ama öncesi vardı. “Kilisenin siyaset ocağı olmadığını, Allah'ın evi olduğunu” söylediğinde orta-

1. Sadettin Işık, *Resimli İnci* dergisi, “Papa Eftim”, sayı 17/1, 1952.

lık karışıyordu. Patrikhane'yi direk hedef alınması üzerine Fener yetkilileri sadrazama müracaat edecek ve onun tevkiğini isteyecekti. Devrin Keskin kaymakamı Avni Bey o sırada orada metropolit vekili olan Eftim Efendi için bir uygulama yapmamıştı.

“Anadolu'daki 72 kilisenin umumi vekili ve reis-i ruhanisi olarak İstanbul'a geldim. Dini siyasete alet eden Patrik Mele-di-yos ve onun Sen Sinod Meclisi'ni ıskat ettim. Yeni bir Sen Sinod teşekkül ettirdim. Onlar beni, ben onları aforoz ettik.”

Papa Eftim'in bu açıklaması belki olay yaratmayacaktı. Ama Patrikhane'yle ilgili söyledikleri öylesine gürültü çıkarmıştı ki, sadece Türk basını değil, Yunan basını bile çalkalanacaktı.

Türk Ortodoksu Papa Eftim, Patrik Athenagoras'a telgraf çekip “Sen beni tanırsan, ben de seni cihan patriği olarak tanırım” demiş sonra da şu eklemeyi yapmıştı: “Bugün Türk-Yunan dostluğu günden güne inkişaf etmekte ve kuvvet bulmaktadır. Bunu bütün kalbimle tasvip etmekteyim. Patrik de Türk-Yunan dostluğuna karşı bir samimiyet göstermektedir. Eğer bu hislerinde samimi ise teklifimi kabul etsin. Bunu medeni âlemin önünde ilan ediyorum. Papa Eftim, Fener'e gidip, yalnız ‘Orta Kapı’dan geçmek şartıyla. ‘Orta Kapı’yı bana açtıkları zaman gider Athenagoras’tan af talebinde bulunurum. Bütün salahiyetlerimi kendisine devredebeyim. Yalnız ‘Orta Kapı’dan geçmem şartıyla. Çünkü bu ‘Orta Kapı’nın, bir patrik asıldığı için bir asırdır kapalı bulundurulması Türk-Yunan dostluğu için kara bir lekedir.”

İşte tepkilere sebep olan açıklama buydu. Yunan gazeteleri kadar İstanbul'da Rumca yayımlanan *Apoyevmatini* ve *Vima*'da tepki dolu yazılar çıkmıştı.

Papa Eftim ile Fener Patrikhanesi arasındaki sürtüşme, kendisi ve Athenagoras'tan sonra da sürececek ve barış bir türlü gerçekleşmeyecekti.

AZINLIKLARLA İLGİLİ ÖNEMLİ TARİHLER

1453: Osmanlı İmparatorluğu döneminin başlangıcı. Georgios Skholarios'un "Gennadios" unvanıyla patrik seçilmesi.

1453: Rum Ortodoks patriğine tanınan hakların hahambaşı başkanlığındaki Musevilere de tanınması.

1461: Fatih'in onayıyla Ermeni Patrikhanesi'nin kurulması.

1494: İstanbul'da ilk matbaanın Museviler tarafından kurulması.

1535: Fransızlara kutsal yerlerin himaye hakkının tanınması.

1557: Sırp Kilisesi'ne bağımsızlık verilmesi.

1567: Ermenilerin İstanbul'da ilk matbaalarını kurmaları.

1580: Hristiyanların sarık sarmalarının yasak olduğunun fermanla hatırlatılması.

1580: Zimmi elbise ve ayakkabılarının renkleri ile şapka biçimlerinin saptanması.

1581: Zimmilerin Eyüpsultan çevresinde oturmalarının yasaklanması.

1617: Katolik din adamlarının dinlerini ifa edebileceğinin ilan edilmesi.

1630: Hristiyanların samur, kürk, kalpak ve atlas elbise giyip ata binmelerinin yasaklanması.

1656: Roma Kilisesi tarafından piskoposluk kurulması.

1699: Karlofça Barışı'nda Katolik din adamlarının kiliselerini tamir edebilmelerine onay verilmesi.

1724: İnşa edilecek evlerin Müslümanlar için daha yüksek, zimmiler için daha alçak olması yolunda ferman verilmesi.

1725: Batılı misyonerlerin zimmilerin evlerine girmesinin yasaklanması.

1729: Beşiktaş'ta Panaya Kilisesi'nin ve çeşitli bölgelerdeki 20 kilisenin tamirine fermanla izin verilmesi.

1729: Müslümanların ellerindeki evleri Hristiyanlara satmamasının bir fermanla istenmesi.

1738: Yangında hasar gören Fener Patrikhanesi'nin tamirine onay verilmesi.

1746: Ermenilerin Fransız kiliselerine gitmelerinin, evlerine Fransız papaz getirip ayin yapmalarının yasaklanması.

1766: Yahudilerin izinsiz kayığa binmelerinin yasaklanması.

1767: Hristiyanların sur haricinde yeniden bina inşa edebileceklerine dair ferman çıkarılması.

1774: Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin Hristiyan dininin ve kiliselerinin korunması taahhüdünde bulunması.

1791: Fransızların 1740 kapitülasyonlarıyla himayelerindeki kiliselerin kendilerince tayin olunacak rahipler tarafından idaresi için ferman alması.

1802: III. Selim'in Hristiyan tacirlere imtiyaz tanıyarak, onlara Avrupa tüccarı unvanını vermesi.

1831: Ermeni patriğinin bir beratla Ermeni Katolik milletinin başı olarak atanması.

1844: II. Mahmut döneminde konulan, Hristiyanların mezhep değiştirme yasağının kaldırılması.

1856: Zimmilerin vasiyetlerinin dilediklerince yerine getirilmesi yolunda ferman çıkarılması.

1895: Askerlik bedeline ilişkin kararname yayımlanması.

1896: Jandarmaların yüzde 10'unun Hristiyan nüfustan alınacağına açıklanması.

1902: Prens Sabahattin'in Türk, Ermeni, Sırp, Arap, Yahudi ve Rum delegelerinin katıldığı Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurması.

1908: Ahrar Fırkası'nın kurulması. Fırkanın, Türk olmayan unsurları kendine bağlayarak devlet içindeki kopmaları önlemek amacını benimsemesi.

1909: Anayasa değişikliğinden sonra bedel-i askeriye kaldırılması ve imparatorluğun tüm vatandaşlarına askerlik hizmeti yükümlülüğünün getirilmesi.

1914: Müslüman, Hristiyan ve Yahudi uyruklarının aile haklarını da kapsayan bir ortak yasa için çalışmalara geçilmesi.

KAYNAKÇA

Abdülkadir Şener, *İslam Hukuku'nda Gayrimüslümler*, İzmir, 1983.

Adnan Giz, *Bir Zamanlar Kadıköy*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

Alemdar Yalçın, *II. Meşrutiyet'e Kadar Tiyatro Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1978.

Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar*, çeviren Nahit Sırrı Örik, Ankara, 1949.

Avram Galanti, *Ankara Tarihi*, İstanbul, 1950.

Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul, 1947.

Ayşe Osmanoglu, *Babam Abdülhamid*, Güven Yayınevi, İstanbul 1960.

Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1986.

Burhan Arpad, *Direklerarası*, T.T.K., İstanbul, 1984.

Cem Atabeyoğlu, *Türk Basketbolu*, İstanbul.

Cemal Kutay, *Sohbetler*, 3 cilt, İstanbul, 1969.

Cevdet Küçük, *XIX. Asırda Anadolu'da Ermeni Nüfusu / Türk Tarihinde Ermeniler*, İzmir, 1983.

Charles Texier, *Küçük Asya*, çeviren Ali Saad, İstanbul, 1340.

Dido Sotiriu, Attila Tokatlı, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1982.

Doç. Dr. Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980.

Doç. Dr. Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.

Doç. Dr. Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatan-daşlarının Hukuki Durumu*, T.T.K., Ankara, 1989.

Doç. Dr. Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.

Dorina L. Neave, *Eski İstanbul'da Hayat*, çeviren Osman Öndeş, İstanbul, 1978.

Dr. Abdurrahman Küçük, *Dönmeler ve Dönmelik Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Dr. Müfit Ekdal, *Bir Fenerbahçe Vardı*, Turing Yayınları, 1987.

Dr. Rüşdü Dağlaroğlu, *Fenerbahçe Tarihi*, İstanbul, 1957.

Dr. Rüştü Dağlaroğlu, *Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi*, İstanbul, 1954.

Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi*, çeviren Hrand Andreasyan, İstanbul, 1952.

Ergun Hiçyılmaz, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı'nda Casusluk Örgütleri*, Yüce Yayınları, İstanbul, 1973.

Ergun Hiçyılmaz, *Belgelerle Teşkilat-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri*, Ünsal Yayınları, İstanbul, 1973.

Ergun Hiçyılmaz, *Çengiler, Köçekler, Dönmeler, Lez'olar*, Cep Kitapları, İstanbul, 1992.

Ergun Hiçyılmaz, *Eski İstanbul Meyhaneleri ve Âlemleri*, Pera Orient Yayınevi, İstanbul, 1992.

Ergun Hiçyılmaz, *Eski İstanbul'da Muhabbet*, Cep Kitapları, İstanbul, 1992.

Ergun Hiçyılmaz, Meral Altındal, *Büyük Sığınak*, Cep Kitapları, İstanbul, 1992.

Ergun Hiçyılmaz, *Niçin Kitlesiz Spor Değil*, Süreç Yayınları.

Ergun Hiçyılmaz, *Sporda Ünlüler Ansiklopedisi*, Ekol Yayıncılık, İstanbul.

Ergun Hiçyılmaz, *Türk Spor Tarihi*, Demet Ofset Matbaası, İstanbul, 1973.

Ergun Hiçyılmaz, *Türkiye'de Futbolun Öyküsü*, İstanbul, 1978.

Erich Kamper, *Lexikon der 12000 Olmyploniken*, Vienne, 1975.

Ernest Mamboury, *İstanbul Touristique*, İstanbul, 1951.

Evangelinis Misailidis, *Seyreyle Dünyayı*, hazırlayanlar Robert Anhegger, Vedat Günyol, Cem Yayınları, İstanbul, 1978.

"Evangelinis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum* dergisi, sayı 50, Şubat 1988.

Faik Reşit Unat, *Türkiye'de Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1974.

Fikret Adil, *Gardenbar Geceleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Fuad Carım, *İşlenmemiş Konular*, İstanbul, 1966.

Galatasaray'ın tanınmış kitapçısı, Vahan Kocaoğlu'nun bizzat anlattıkları.

Hale Soysü, *Kavimler Kapısı*, Kaynak Kitaplar, İstanbul, 1992.

İlber Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, Nil Yayınları, İstanbul, 1986.

İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Sonra Mahalli İdareler*, Orta-doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 1974.

İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K., Ankara, 1975.

İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, 1971.

İstatistik Umum İdaresi, Âlim Matbaası, İstanbul, 1900.

Kemal Koçer, *Kurtuluş Savaşlarımızda İstanbul*, 1946.

M. A. Ubicini, *Türkiye 1850*, çeviren Cemil Karaağaçlı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Maria Yordanidis, *Loksandra İstanbul Düşü*, çeviren Osman Eleda, İstanbul, 1978.

Meral Altındal, *Osmanlı'da Harem*, Altın Kitaplar, İstanbul, 1993.

Metin And, *Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971.

Modern Tarih Sözlüğü, Güneş Yayınları, İstanbul.

Nurhan Aydın, *Futbol*, Türk Spor Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988.

Orhan Ayhan, *Boks*, İstanbul, 1973.

Osman Turan, "Selçuk Devri Vakfiyeleri", *Belleten*, XII/45.

"Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Nüfusun Yeri", *Türk İdare Dergisi*, sayı 380, Eylül 1980.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1946.

Özdemir Kaptanoğlu, *Beyoğlu Kısa Geçmişi Argosu*, İletişim Yayınları, İstanbul.

P. B. Palazzo, P. A. Rainer, *La Chiesa Di S. Pietro in Galata*, İstanbul, 1943.

P. Ğ. İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, çeviren Hrand D. Andreasyan, İstanbul'un Fethi Cemiyeti, İstanbul, 1976.

Pambukis, *Yeni Yunancada Türkçe Sözcükler*, cilt A, Kassinis, Atina, 1988.

Pera Orient Müzikevi arşivi.

Prof. Dr. Âlim Şerif Onaran, *Muhsin Ertuğrul'un Sineması*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1978.

Prof. Dr. Mehmet Eröz, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1993.

Prof. Dr. Niyazi Öktem, *Galatasaraylı Monsenyör*, Uygarlık Yayınları, İstanbul, 1989.

Refik Ahmet Sevengil, *Onbirinci Asr-ı Hicride İstanbul*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

Sahibinin Sesi Türkçe Plaklar Kataloğu, İstanbul, 1933.

Said N. Duhani, *Beyoğlu'nun Adı Pera İken*, çeviren Nihal Önal, Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi yayını, İstanbul, 1990.

Samih Nafiz Tansu, *İttihat ve Terakki İçinde Dönerler*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1960.

Siyaset dergisi, sayı 85-86, Ağustos 1985.

Suat Y. Baydar, *Türkçede Yaşayan Yunanca Sözcükler*, Ankara, 1964.

Torkom İstepanyan, *Hepimize Bir Bayrak*, Tarla Yayınevi, İstanbul, 1967.

Torkom İstepanyan, *Türk-Ermeni ilişkileri*, İstanbul, 1984.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *Tanzimatta İctimai Hayat*, İstanbul, 1940.

SÜRELİ YAYINLAR

Akşam gazetesi, 16 Kasım 1933, 29 Kasım 1948.

Aktüel dergisi, sayı 77, 24-30 Aralık 1992.

Ayda Bir dergisi, özel sayı, İstanbul, 1954.

Bütün Türkiye dergisi, sayı 4, İstanbul, 1950.

Cumhuriyet gazetesi, 23 Kasım 1936, 31 Temmuz 1962.

Cumhuriyet Kitap Eki, sayı 158.

Folklor Araştırmaları dergisi, Ocak 1950.

Hafta dergisi, İstanbul, 1936.

Muhit dergisi, İstanbul, 1930.

Resimli İnci dergisi, sayı 17/1, İstanbul, 1952.

Siyaset dergisi, sayı 85-86, Ağustos 1985.

Star dergisi, "Geçmiş Zaman Olur ki", Ergun Hiçyılmaz, 1992-1993.

Tarih Hazinesi, sayı 1, İstanbul, 1951.

Tarih ve Toplum dergisi, 1987-1990.

Türk Etnografya Dergisi, sayı 111, Ankara, 1958.

Uyanış dergisi, sayı 38, İstanbul, 1929.

Yedigün dergisi, sayı 78, İstanbul, 1934.

B2/3404
Kadim Emniyet
8. Sıra

İstanbul Emniyet Müdürlüğüne

Yunan tebaasından 31/79329 sayılı ikamet tezkeresinin sahibiyim .
İstanbulda 1895 senesinde doğdum , İstanbulda evlendim , ve İstanbulda
kocamı toprağa vererek dul kaldım . İstanbulda kalıp ölmek son arzum
olduğundan , ihtiyarlığımı itibar alarak ,İstanbulda kalmam için izin
verilmesini saygıyla rica ve istirham ederim .

KLIO PAPADOPULOS KLIO
Büyükdada Albayrak sok. 24
E. M. Evrak Bureau
H. S. 1965
30/9/65
K 2-2
30-9-65
30/3/1966 za Kudaer.
İkamet tezkeresi verildi

Madam Klio Papadopoulos'un Büyükdada Albayrak Sokak'taki 24 numaralı evde otururken İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne verdiği dilekçe:

"Yunan tebaasından 31/79329 sayılı ikamet tezkeresinin sahibiyim. İstanbul'da 1895 senesinde doğdum. İstanbul'da evlendim ve kocamı İstanbul'da toprağa vererek dul kaldım. İstanbul'da kalıp ölmek son arzum olduğundan, ihtiyarlığımı itibara alarak, İstanbul'da kalmam için izin verilmesini rica ve istirham ederim."

Madam Klio'nun bu isteği olumlu karşılanacak ve bu topraklarda kalma isteğine izin verilecektir.

מוסד חלוצי סדרה יבנה
LYCEE JUIF

84.11

Notes obtenues par l'élève *Leon Amram*
pendant les mois de *Janvier à Mars* 1917

...

Langue turque	7 1/2	Instruction civique	
" hébreu	5 1/2	Sciences naturelles (<i>Biologie</i>)	5 1/2
" espagnol	3	Economie politique	
" anglais	4 1/2	Droit	
Français } Style	5 1/2	Commerce	
} Grammaire	5	Comptabilité	
Littérature française		Sténographie	
Littératures étrangères		Calligraphie	
Histoire Générale	7 1/2	Chant	
" Juive	5 1/2	Gymnastique <i>Des. 92000</i>	10
Géographie	7 1/2	Dessin <i>Des. 92000</i>	4 1/2
Physique	3	Conduite	X
Chimie	2	Application	X
Arithmétique	4		
Mathématiques } Algèbre	4		
} Géométrie	4		
		Moyenne obtenue	5.98

Observations: *élève faible en mathématiques.*

L'élève a été classé *29e* sur *72* élèves

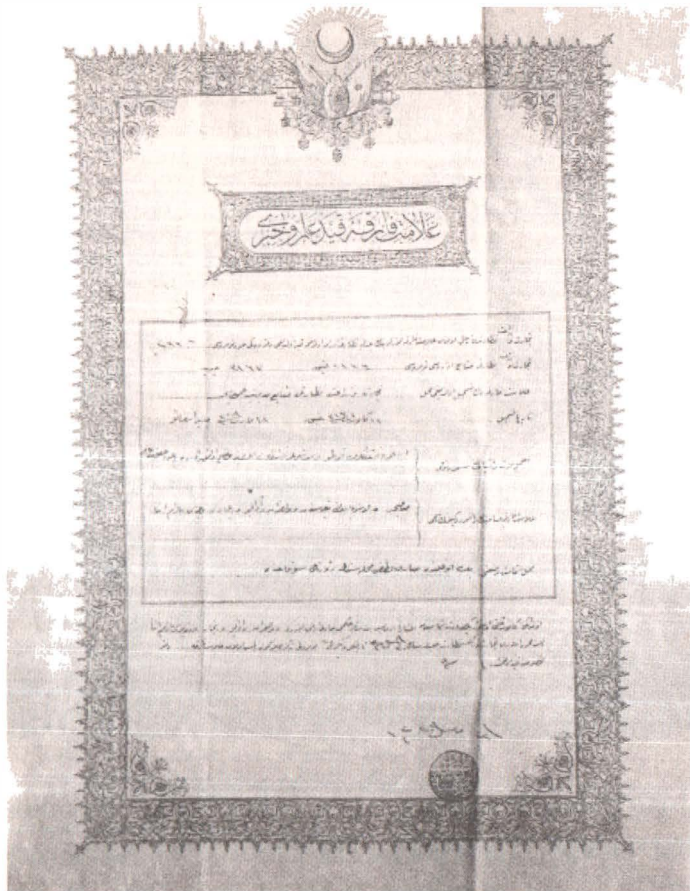
Signature des Parents LA DIRECTION

Kat.

NOTA. — Les Parents sont priés de retourner ~~ce~~ de cette feuille, de la signer et de la retourner à la Direction.

Musevi Lisesi'nde okuyan Leon Amram'a ait 1917 tarihli karne. Leon aritmetikten 2 almış. Almancası da kötü. Ama Türkçesi 7,5.

[illegible]

Ticaret ve Ziraat Nezareti Sanayi İdaresi Alameti Farika Tescil Belgesi... 12 Kânunusani (Ocak) 324 tarih 3167 numaralı bu tescil belgesi, fişek kutusu ve sandıklarına yapıştırılan markayı belirtiyor. Alameti farika Avusturya Devleti tebaasından Volfang Adelair ile Beyoğlu Sarı Lutfü Mahallesi'nden zevcesi Madam Anna üzerine düzenlenmiş.

1950'lerdeniki azınlık gazetesi... Kosta Kostantinopulos'un sahibi olduğu *Kepaynos*'un 19 Ocak 1951 tarihli sayısı. 1947'de kurulan bu haftalık siyasi gazetede Foto Stil, İmren Çukulataları ve Altın Makas firmalarının ilanları Türkçe olarak yer alıyor. *L'etoile du Levant* ise A. Benaroya'nın kurduğu, Fransızca yayımlanan Musevi cemaatinin gazetesi. İsak Kohen'in yönettiği 1956 tarihli bu gazetede de bir kısım ilanın Türkçe olduğu görülüyor.

1963 tarihli bir Türk ile bir Rum kadını arasındaki aşkın bugünlere kalmış bir belgesi. Mektubu 9 Temmuz 1963'te F. T. adındaki bir genç Beyoğlu Alivyon Sokak'ta oturan Teodora adındaki Rum sevgilisine Ağrı'dan yazmış. Mektup şöyle:

Sevgili Doracığım

Sevgili Doracığım
Mektubunu alalı epey zaman oldu fakat işlerimin fazlalığı
Nisan 5-3.

Sevgili.

Sevgili Doracığım

9-7 1863.

Sevgili Doracığım

Mektubunu alalı epey
zaman oldu fakat işlerimin fazlalığı
dolayısıyla bugüne kadar cevap yazamadım. Özür dilerim,
hele mektubun başında yazdığın pek sevgili hayatım ve tatlı
rüyam kelimeleri beni sana ne kadar bağladı tahmin ede-
mezsin. Mektubunu her gün ve defalarca okuyor resmine

Sevgili Doracığım,

Mektubunu alalı epey zaman oldu fakat işlerimin fazlalığı
dolayısıyla bugüne kadar cevap yazamadım. Özür dilerim,
hele mektubun başında yazdığın pek sevgili hayatım ve tatlı
rüyam kelimeleri beni sana ne kadar bağladı tahmin ede-
mezsin. Mektubunu her gün ve defalarca okuyor resmine

bakarak hep seni ve beraber geçirdiğimiz o mesut geceleri hatırlıyorum. Kalbim hep seninle beraberdir ve tamamen senindir. Seni asla unutamam ve asla unutmayacağım da...

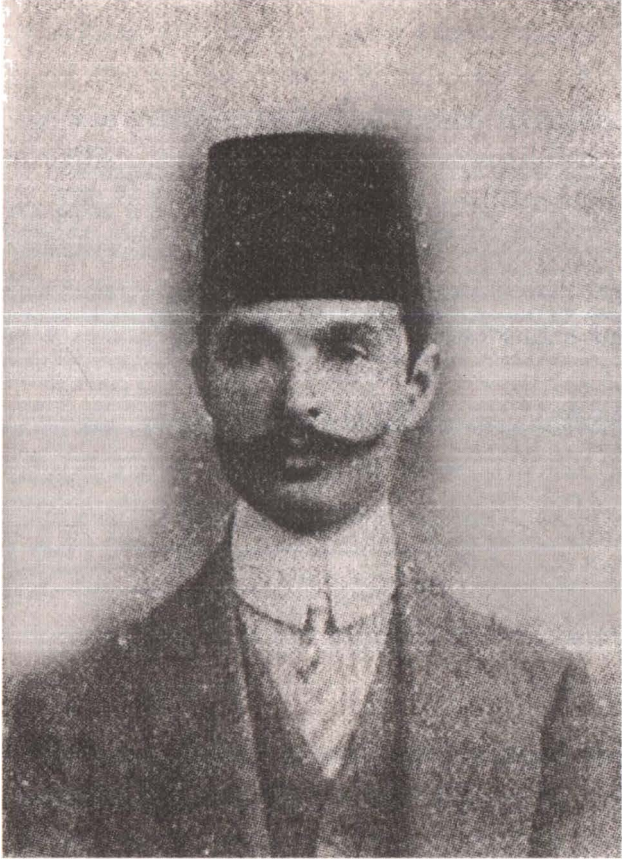
Benim canım Doracığım bu yazı seninle aşk yaparak geçirmeyi o kadar istiyordum ki fakat işlerin fazlalığı buna mâni oluyor. Seni o kadar özledim ki tarif edemem. Beni saran kollarına ve o sıcak aşk dolu dudaklarına hasret kaldım. Acaba bir daha o dudaklarını o züppe dilini emmek nasip olacak mı. Hele o kış kardan taze ve yıpranmamış vücudun aklıma geldikçe çıldıracağım burada. Bütün günüm seninle yaptığımız aşkları düşünerek ve resmine bakarak geçiyor. Sen nasılsın, günlerin nasıl geçiyor bana uzun uzun yaz olmaz mı canım.

Sana uzun, iyi ve neşeli günler diler o kiraz gibi dudaklarından defalarca öper mektubunu beklerim...

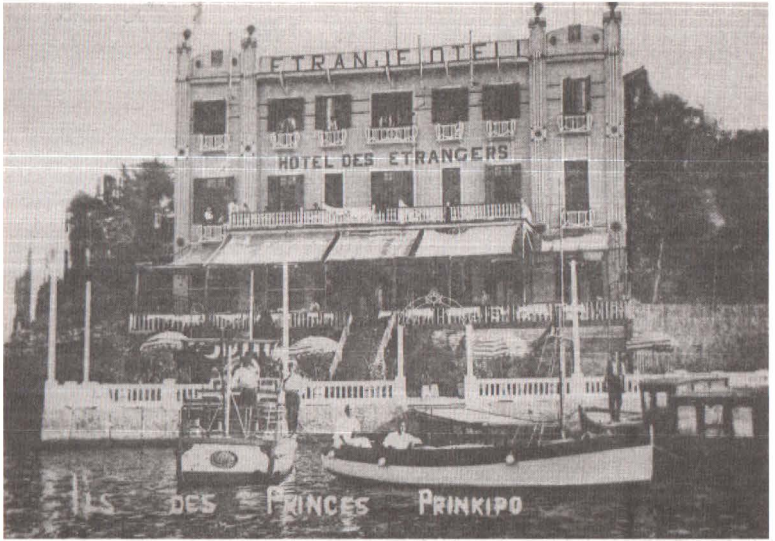
Seni seven ve hiç unutmayan sevgilin Fuat.

۱- شماره هر فصل - این در هر صفحه قلمی باید درج شود
۲- شماره هر فصل - این در هر صفحه قلمی باید درج شود

[illegible]

İstanbul polis müdürlerinden Samuel Efendi.

Prinkipo'dan (Büyükada) denize nazır Hotel des Etrangers yani Etranie Oteli'nden bir görünüş.

Marko Efendi sıradan biri değildir. Doktor sıfatı ile “paşa” unvanı taşır. İstanbullular için espri konusu olup, adına bu tarzda kartpostallar ve posterler basılmıştır.

Osmanlı tiyatrolarının müthiş günlerinden sararan ama kaybolmayan bir fotoğraf: Öndekilerden sağda Kınar Hanım, solda ise Eliza Binemeciyan yer alıyor. Ortada Dülgeryan ile Aznif ve Aram Manakyan var. En arkadaki ise suflör Arsak Efendîdir.

İstanbullu Bayan Maria'nın Paris gezisi sırasında 1930'da annesine gönderdiği hatıra fotoğrafı.

Osmanlı dönemi İstanbul tiyatrolarında oynayan kalburüstü azınlık oyuncularından bir grup.

İstanbul’u kasıp kavuran Zozo Daimas’ın adı Yunanistan’da Sante adlı sigarayla yaşatılıyor. Sigarayı Zozo’nun bir resmi süslüyor.

Peruz, İstanbul'da uzun yıllar adından söz ettirmiş bir yıldızdı ve tek bir çevrenin değil, bütün İstanbul'un sevgilisiydi.

Yabancı kolejlerde, özellikle Amerikan okullarında Müslüman-Türk kız öğrencilerin Rum, Ermeni ve Musevilerle birlikte okuduğu yıllardan bir fotoğraf...

Beni Toprağıma Gömün

Asırlar boyu aynı topraklarda yaşamış, aynı suyu içip aynı ekmeği yemiş ve aynı havayı solumuşlardı.

İyi ve kötü, günahsız ve günahkâr, hain ve kahraman, cesur ve korkak, bilgili ve cahil, zengin ve yoksuldular. Bazen devletin en üst katında makam sahibi, bazen çıkmaz sokağın numarasız bir evinin sakiniydiler. Dinleri, dilleri ve isimleri ayrı ama hayat tarzları aynıydı. Onlar “az”dı, “azınlık”tı; bazıları Osmanlı olarak doğmuş, Türk olarak yaşamış ve ölmüştü. Rum, Ermeni veya Musevi’ydiler...

Gayrimüslim olmalarının dışında bizden farklı değildiler aslında. Aynı sıralarda dirsek çürüttüğümüz, aynı kışlalarda beraber nöbet tuttuğumuz, aynı heyecanla sevgiler ve sevdalar paylaştığımız onlardı.

Ergun Hiçyılmaz, “Beni Toprağıma Gömün”de işte o “ötekiler”in dramlarına tutuyor fenerini. Ne karalamayı amaç edinip, düşmanlığı körüklüyor, ne de yersiz ve abartılmış bakışla övgüler yağıdırıyor kahramanlarına. Olduğu gibi, bu toprakların insanlarını anlatan bir kitap sunuyor okuyucusuna.

Yaşanan onca acıdan sonra, sevgi ve saygı dolu bir dünyanın paylaşımına birer demet çiçek olsun ve dostluğa çağrıda bulunsun diye...

ISBN 978-605-4771-63-9

9 786054 771639

₺ 14.00

www.destekyayinlari.com

facebook.com/DestekYayinevi

twitter.com/destekyayinlari

www.destekdukkani.com

Kitap ve aksesuar satış sitesi